

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Primož Jambreč

**Vloga intelektualcev v socializmu in demokraciji
(študija na primeru intelektualcev iz kroga Nove revije)**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Primož Jambrek

Mentor: izredni profesor dr. Gregor Tomc

**Vloga intelektualcev v socializmu in demokraciji
(študija na primeru intelektualcev iz kroga Nove revije)**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana 2008

Vloga intelektualcev v socializmu in demokraciji (študija na primeru intelektualcev iz kroga Nove revije)

V diplomskem delu sem na primeru intelektualcev iz kroga Nove revije preverjal, ali je bila njihova vloga v tranziciji oziroma demokraciji spremenjena in drugačna od njihove vloge v socializmu ter ali so bili intelektualci v tranziciji politično marginalizirani. Poleg tega pa tudi, kje je mesto intelektualcev v sodobnih družbah in ali so lahko neodvisni. V teoretskem okviru sem ugotovil, da je intelektualec tisti, ki deluje proaktivno z opozarjanjem na družbene probleme in v javni sferi. Med teoretskimi pristopi preučevanja intelektualcev sem se odločil za funkcionalistični pristop, ki intelektualce opredeljuje predvsem glede na njihovo vlogo in funkcijo, saj se je izkazal kot najprimernejši za probleme, ki me zanimajo. Ugotovil sem, da je vloga intelektualcev spremenjena v stopnji politične participacije v dnevni politiki. Intelektualci so bili tudi politično marginalizirani, kar je normalno, saj razvite demokracije njihovo marginalizacijo predvidevajo. Tudi slovenski intelektualci so se soočali s klasičnimi problemi intelektualcev na oblasti, ki so politika ultimativnih ciljev in predlaganje abstraktnih rešitev, ko je potrebna pragmatična akcija. Njihova vloga v demokraciji je ohranjati njene temelje z odpiranjem javnih diskusij (tudi o politiki) in izgradnjo neodvisnih institucij, njihovo mesto pa je civilna družba. Intelektualci niso bili neodvisni oziroma prostolebdeči ne v socializmu ne v tranziciji.

Ključne besede: intelektualci, vloga, Nova revija.

The role of intellectuals in socialism and democracy (study on a case of intellectuals gathered around Nova revija)

The paper is based on a study of a group of intellectuals gathered around the publishing house Nova revija. On the case of Nova revija it examines whether the role of intellectuals has changed from socialism to democracy and if the intellectuals were marginalized in the period of transition. It also examines the place of intellectual's activity and whether it is possible to be a "detached" intellectual. I chose a functionalist approach, which analyses intellectuals in terms of their role and function in society. Based on a text analysis, I concluded that the role of intellectuals from socialism to democracy has changed in terms of their political participation in day-to-day politics. In established democracies intellectuals are marginalised through normal democratic procedures and prejudices. Furthermore, Slovene intellectuals have faced the classical problems of intellectuals in power; politics of ultimate ends and the problem of proposing abstract solutions when practical ones are needed. Their role in democracy is, as Goldfarb stated, to guard its foundations, build independent institutions and provide informed public deliberation. And their place is in the civil society. Intellectuals have proved they are not detached in socialism, in the transition to democracy or in a democratic system.

Key words: Intellectuals, role, Nova revija.

KAZALO:

1. UVOD	6
2. INTELEKTUALCI – TEORETSKA OPREDELITEV	8
INTELEKTUALCI	8
Razvoj in opredelitev pojmov intelektualec, inteligenca	8
Pozicija kritičnega intelektualca	9
Vzpon angažirane literature	9
Različni tipi intelektualcev in različni pristopi k preučevanju intelektualcev	10
Bellova matrika diferenciranosti sloja izobražencev	13
Anglosaksonski in kontinentalni intelektualec	13
Je polje delovanja intelektualcev civilna družba?	13
Ugotovitve	15
3. INTELEKTUALCI V SOCIALIZMU IN DEMOKRACIJI	18
INTELEKTUALCI V SOCIALIZMU	18
Vrste intelektualcev v socializmu, obdobja socializma in razvoj marginalnih intelektualcev	18
Tipi intelektualcev v socializmu	18
Razvoj marginalnih intelektualcev	19
Prelom z marksistično tradicijo	20
Kultura in politika v socializmu	21
Razredne teorije položaja intelektualcev v socializmu – slojevitost v socialističnih družbah	23
Kateremu razredu so v socializmu pripadali intelektualci?	23
Ugotovitve	26
INTELEKTUALCI V TRANZICIJI IN DEMOKRACIJI	28
Tipi tranzicijskih intelektualcev	28
Razočaranje, problemi in marginalizacija intelektualcev	30
Možna vloga intelektualcev v tranziciji	34
Ugotovitve	35
4. NOVA REVIJA	38
NOVA REVIJA V SOCIALIZMU	38
USTANOVITEV IN DELOVANJE NOVE REVIJE	38
Političnost delovanja Nove revije?	40
Ozadja uspeha Nove revije in njene posledice	41
INTELEKTUALCI IZ KROGA NOVE REVIJE O SEBI	43

Ugotovitve	45
INTELEKTUALCI IZ KROGA NOVE REVIJE V OČEH DRUGIH	47
Odnos oblasti do tez novorevijašev je bil odklonilen	47
Ugotovitve	54
Nova revija v medijih in drugih strokovnih komentarjih	55
NOVA REVIJA V TRANZICIJI IN DEMOKRACIJI	58
"NOVOREVIJAŠI" V TRANZICIJI O SEBI	58
DRUGI O NOVI REVIJI V TRANZICIJI	63
Mediji in kritika	63
Mediji o Novi reviji pozitivno	66
Intelektualci o Novi reviji	66
Ugotovitve	71
5. ZAKLJUČEK	73
6. LITERATURA IN VIRI	77

1. UVOD

Za področje diplomskega raziskovanja sem si izbral intelektualce in njihovo vlogo, delovanje in mesto v družbi. Da bi preveril svoje hipoteze v konkretni in realni situaciji, bom v presek vzel krog Nove revije in njegovo delovanje v socializmu in demokraciji. Zaradi pomembnosti analize pa se bom predvsem osredotočil na njegovo vlogo pri odpravljanju socializma in na njegovo vlogo v tranziciji, saj je navsezadnje Nova revija pojem pri odpravi socializma in pozneje boja za obstanek. V nalogi sem se osredotočil zgolj na ciljno skupino družbenokritičnih intelektualcev, kar pomeni, da to izključuje vse druge posameznike, ki v svojem profesionalnem življenju uporabljajo intelekt. Sem tudi ne spadajo umetniki, pisatelji, pesniki, slikarji, kar bi laično lahko pomislili. Zanimiv je bil odgovor Draga Jančarja, ko sem ga ob neki priložnosti vprašal, če je njegova literatura angažirana. Odgovoril mi je, morda celo malo užaljeno, da njegova literatura ni angažirana, da pa je on sam v določenih primerih osebno angažiran kot družbeni kritik, se pravi kot intelektualec v našem primeru. Dodal je še, da ni nujno, da je vsak umetnik družbeno angažiran, da je to prosta izbira vsakega posameznika, da je on to vlogo izbral in da mu je bilo v življenju zaradi tega pogosto tudi težje. Pravi tudi, da naj tisti, ki se ukvarjajo zgolj z umetnostjo, ne obsojajo tistih, ki so se odločili tudi družbeno angažirati.

Pri moji raziskavi me zanima kar nekaj različnih ali pa med seboj povezanih stvari:

1. **Ali je bila vloga intelektualcev v tranziciji oziroma demokraciji spremenjena in drugačna od njihove vloge v socializmu**, in če je bila, kako. Ali so intelektualci v tranziciji sploh odigrali vlogo, ki bi jo lahko? Moja **hipoteza** pri tem vprašanju je, da je vloga intelektualcev v demokraciji oziroma tranziciji drugačna od njihove vloge v socializmu. V socializmu je bila njihova vloga bolj aktivna, saj so se aktivno angažirali pri spremembah. V tranziciji oziroma demokraciji pa je njihova vloga opozarjati na družbene probleme.
2. Zanima me, ali so bili intelektualci v tranziciji res **politično marginalizirani** in tudi ali je to naravno za "zdrave" zahodne demokracije. Če so marginalizirani na nekem področju, katero je tisto področje, na katerem bi se morali uveljavljati. Moja **hipoteza** je, da **so intelektualci bili marginalizirani**.
3. Nadalje me zanima tudi, kje je **mesto** (bodisi sfera, kultura, civilna družba, politika, popolna neodvisnost ...) intelektualcev **v demokratičnih družbah**.
4. Zanima me, **ali so intelektualci lahko neodvisni oziroma "prostolebdeči"**. To bom preverjal ravno na primeru njihove vloge pri odpravljanju socializma in pozneje v tranziciji.

Moja **hipoteza** je, da intelektualci **nikoli niso neodvisni**, ampak so vedno v službi nekih kolektivnih silnic, kakršnekoli že so: ekonomske, politične, religijske.

Poleg teh osnovnih vprašanj me zanima tudi, kakšna je vloga intelektualcev v tranziciji in kakšna v sodobnih demokracijah. Ali so se tudi sodobne demokracije s propadom socializma in z družbenim napredkom kaj spremenile, kakšna bi lahko bila ter kakšna je vloga Nove revije in ljudi iz njenega kroga.

V diplomski nalogi bom uporabil analizo besedil, osebne pogovore in tudi osebne izkušnje z intelektualci. V prvem delu diplomske naloge bom teoretsko opredelil, kaj intelektualci sploh so, izvor pojma in tudi izvor njih samih. V drugem in tretjem delu pa se bom posvetil intelektualcem, najprej v socializmu, nato pa še v tranziciji. Ker sem v presek vzel študijo na primeru intelektualcev iz kroga Nove revije, bom seveda zapisal, kako so videli sebe, kako so doživljali svojo vlogo v različnih situacijah, hkrati pa tudi njihove komentarje na specifične družbene situacije. Kako so jih videli drugi in kako so isto situacijo na splošno videli drugi. Na podlagi analize in primerjave besedil nameravam priti do zaključkov, ki mi bodo odgovorili, če že ne na vsa, pa vsaj na večino vprašanj.

Omenil bi tudi, zakaj sem se sploh lotil raziskave tega področja. Prvi razlog je seveda moje osebno zanimanje za to področje. Drugi razlog pa je, da se mi to področje zdi zelo zanimivo iz sociološke perspektive, saj menim, da se tudi sama sociologija z analizo družbenih sprememb, ki so se zgodile, lahko marsikaj nauči, kakor tudi preveri točnost svojih analiz, zaključkov in raziskav. Prav raziskovanje vedenja in ravnanja intelektualcev v socializmu nam lahko nudi tudi marsikatero odgovore za "stare" demokracije. Saj je bilo delovanje intelektualcev v socializmu, kot je dejal tudi Goldfarb, plato intervencije intelektualcev v javne zadeve (Goldfarb 1998). Zato je iz tega obdobja lažje analizirati vlogo intelektualcev in morda potegniti tudi kakšne premise za vlogo intelektualcev v demokraciji.

2. INTELEKTUALCI – TEORETSKA OPREDELITEV

INTELEKTUALCI

Razvoj in opredelitev pojmov intelektualec, inteligenca

Pojem intelektualec, kakor se uporablja v današnjem smislu, se je prvič pojavil v Franciji v 19. stoletju, in sicer v povezavi z Dreyfusovo afero. Tedaj so z nazivom intelektualci opredelili vse tiste, ki so želeli pomagati Dreyfusu in so se postavili po robu oblasti (zahtevali so obnovitev procesa proti Dreyfusu). Po Tomšiču (Tomšič 1998) se je pojem nanašal na skupino uglednih javnih osebnosti, pisateljev, filozofov in mislecev.¹ S tem so začrtali evropsko, predvsem pa francosko tradicijo konfrontacije med ljudmi razuma in kulture ter oblastno elito. Drugi podoben pojem je po Tomšiču inteligenca, ki pa se v Rusiji nanaša na skupino ljudi v nastajajoči ruski buržoaziji, ki je začela oblikovati svojo kolektivno identiteto med vladanjem carja Petra Velikega. Zanje je bila značilna visoka stopnja izobrazbe in prozahodna kulturna usmerjenost, pa tudi občutek poslanstva ob vnašanju modernih razsvetljenskih idej v sicer zaostalo fevdalno družbo. Za lažjo opredelitev "angažiranih" intelektualcev pa se je danes razvila tudi delitev med pojmom inteligenca in intelektualci. Po Alvinu Gouldnerju (Gouldner v Bernik 1997) naj bi bili predstavniki inteligence "tehnično" naravnani, intelektualci pa kritično in angažirano naravnani. Čeprav zanj to ni pomembno, saj v svoji analizi pravi, da vsi ti nosilci kulturnega kapitala sestavljajo homogen in ozaveščen družbeni razred, ki je najprogresivnejša sila v modernih družbah. Konrad in Szleznyi pa pojma inteligenca in intelektualci enačita. Zanju je to sloj monopolnih lastnikov znanja, ki niso opredeljeni zgolj na podlagi dosežene formalne izobrazbe, ampak predvsem na podlagi družbene funkcije znanja, s katerim razpolagajo (Bernik 1997). Po prevladujočem sociološkem pojmovanju sta si pojma intelektualci in inteligenca različna v tem smislu, da pojem inteligenca zajema širši spekter ljudi, medtem ko pojem intelektualci sicer spada v skupino inteligence, a je bolj specifičen. Po pojmovanju Etzioni-Halevyjeve so intelektualci poseben del inteligence – od drugih "ljudi z visoko izobrazbo" se ločijo predvsem po svoji ustvarjalnosti (Bernik 1997: 53). Tako so intelektualci uradno sociološko definirani kot "osebe, ki se poklicno ukvarjajo z ustvarjanjem, razvijanjem ter razširjanjem teoretskega znanja, idej in simbolov" (Etzioni-Halevy v Bernik 1997). Po Bendixu pa so intelektualci opredeljeni še nekoliko bolj ozko: "So samo tisti izobraženi ljudje ..., ki kritizirajo obstoječi svet" (Bendix v Bernik 1997). To seveda po Berniku pripelje do logičnega zaključka, da obstaja med po Bendixovo opredeljenimi intelektualci in branilci ustaljenega družbenega reda trajna napetost ali celo odprti konflikti (Bernik 1997). Intektualec je tako

¹ Na primer Emile Zola, Anatole France, Emile Durkheim ...

predvsem družbeni akter. Goldfarb meni, da so intelektualci tisti, ki uporabljajo "svojo ekspertizo, njihov dostop do posebnega znanja in njihovo kapaciteto manipuliranja s simboli v širše družbene namene" (Goldfarb 1998: 30). Ko intelektualec deluje kot intelektualec, se vedno obrača na širšo publiko.

Pozicija kritičnega intelektualca

Ker je sociologija relativno mlada veda, se je pojmovna opredelitev intelektualcev, kot smo ugotovili, začela razvijati šele po Dreyfusovi aferi. Kar pa seveda ne pomeni, da moramo izvor intelektualcev iskati tam. Intelektualci, kot smo jih opredelili, so se pojavili že z razvojem prvih civilizacij. Jeffrey Goldfarb (Goldfarb 1998: 23) navaja kot enega od značilnih intelektualcev tudi Sokrata. Pozicija intelektualca v določeni meri zahteva tudi držo neodvisnosti v Sokratovem smislu, čeprav je zanj (za intelektualca) značilno še vse kaj drugega kot zgolj to. Meni, da je intelektualec vpet v družbeni red in ni naravnan zgolj "proti". Sokratova kritična dispozicija, ki je bila njegova definitivna kvaliteta, je po Goldfarbu sicer izvirala iz dispozicije Aten, ki so veljale za mesto odprtosti do kritičnega presojanja. Tako je Sokrat preverjal pridobljeno znanje v družbi, ki je na splošno sprejemala tako preverjanje, a je bil do njene ureditve hkrati subverziven. V moderni družbi pa je Sokratova izjema postala bolj pravilo. Z razvojem socialne diferenciacije je postalo izražanje "tekmovalnih" opcij normalen del družbenega življenja. To dalje po Goldfarbu ne pomeni zgolj zmage intelektualca proti družbi, temveč je bolj posledica signifikantne spremembe struktur moči v procesu modernizacije. Tudi Bernik zaključuje svojo teoretsko opredelitev z ugotovitvijo, da se zato, ker "intelektualcev ne določa zgolj znanje samo po sebi, ampak predvsem njihov odnos do 'obstoječega sveta', njihov družbeni položaj in vloga v različnih družbah lahko temeljito razlikujeta" (Bernik 1997: 55).

Vzpon angažirane literature

Pojem, ki je povezan z intelektualci, je tudi angažirana literatura, ki se je začela razvijati v 30. letih prejšnjega stoletja, ko se je začel na oblast vzpenjati Adolf Hitler. Izraz angažma, ki ga je iznašla Mounierjeva skupina, po mnenju Tobyja Garfitta (Garfitt v Podkrižnik 2003), ni bil tako dobro definiran, kot ga je pozneje določil eksistencialist Jean Paul Sartre. Izraz angažma se je pojavil leta 1934, ko je Emmanuel Mounier podal koncept angažirane književnosti. Bistvo angažirane literature je bilo, da je bilo treba zavzeti jasno stališče o določenih družbenih razmerah (konkretno takratnih razmerah v Evropi). Biti tiho ni bilo dovolj, oziroma kot je povedal Toby Garfitt: "To je bil zelo osebni, duhovni angažma (katolikov), a meditiranje in molitev nista več zadoščala, potrebna so bila

dejanja." (Garfitt v Podkrižnik 2003) Je torej intelektualec v zgornjem smislu vsakdo, ki v službene namene uporablja intelekt? Nekdo, ki je visoko izobražen? Umetnik? Morda je najpreprostejšo definicijo intelektualca podal Jean Paul Sartre, ki je rekel: "Atomski znanstvenik ni intelektualec, ko dela na razvoju atomske fizike, ampak je intelektualec, ko podpiše pismo v protest proti atomskemu orožju" (Sartre v Goldfarb 1998: 30). Sartre je pozneje pojem *angažma* redefiniral in našel besedo *razkritje*. Meni, da mora intelektualec razmišljati, analizirati svet in razkrivati resnico (Garfitt v Podkrižnik 2003), za razliko od Camusa, ki se je odločil za upor na individualni ravni (glej esej *Uporni Človek*).

Različni tipi intelektualcev in različni pristopi k preučevanju intelektualcev

Intelektualce, kot smo jih opredelili zgoraj, lahko uvrstimo v različne kategorije glede na tip njihove vloge v družbi, lahko pa razvrstimo tudi različne tipe pripadnikov inteligence. Intelektualci so lahko marginalni, disidenti, mandarinski, javni ... Lahko so kritični do oblasti ali pa jo podpirajo. Med inteligenco spadajo profesionalci, specialisti, intelektualci, organski, tradicionalni intelektualci ... V osnovi pa je tu govora o vseh, ki v svojem družbeno-profesionalnem življenju uporabljajo intelekt.

Alain C. Gagnon je opisal štiri pristope k preučevanju intelektualcev (Gagnon 1987: 7).

1. Intelektualci so "relativno brezrazredni", prostolebdeči in niso preveč vpeti v družbeni red.
2. Intelektualci predstavljajo svoj razred, pogosto imenovan kot "novi razred".
3. V marksistični tradiciji se intelektualce najpogosteje obravnava kot artikulatore in zaščitnike interesov določenega razreda.
4. Po Gagnonu (Gagnon 1987: 9) med družboslovnimi znanstveniki, ki so pluralistično (ali funkcionalistično) naravnani, intelektualci niso toliko opredeljeni glede na njihovo razredno pripadnost ali orientacijo, temveč bolj glede na njihovo vlogo/funkcijo v družbi in glede na njihovo relativno nasprotovanje ali afirmacijo do glavnih družbenih vrednot.

AD 1.

Prvi je o tem pristopu govoril Manheim (Manheim v Gagnon 1987: 7). Meni, da inteligenca izhaja in različnih socialnih razredov, zato lahko sintetizira med seboj tekmovalne ideologije. Čeprav so bili intelektualci historično privrženci enega ali drugega razreda (proletariat, buržoazija ...), lahko skozi procese preizkušenj in napak dosežejo razumevanje družbene realnosti, ki ni vezana na njihovo razredno pripadnost. Tako lahko elaborirajo najbolj popolno možno sintezo tendenc nekega obdobja (Manheim v Gagnon 1987: 7).

AD 2.

Szelenyi in Martin (Szelenyi in Martin v Gagnon 1987) sta govorila o treh valovih teorij novega razreda, ki se razlikujejo predvsem po tem, koliko pozornosti namenjajo delovanju, strukturni poziciji in zavesti. Tako sta razlikovala med:

1. Anarhističnimi teorijami novega intelektualnega razreda (konec 19. in začetek 20. stoletja), ki največ pozornosti namenjajo delovanju.
2. Teorijami birokratsko-tehnokratskega razreda tridesetih, štiridesetih in petdesetih let 20. stoletja. Te teorije namenjajo največ pozornosti strukturni poziciji.
3. Teorijami razreda znanja sedemdesetih let 20. stoletja, ki največ pozornosti namenjajo zavesti.

Alain C. Gagnon (Gagnon 1987: 7) pa razlikuje dve varianti tega pristopa k razlagi intelektualcev. Prvi naj bi se ukvarjal z vlogo zahodno izobraženih intelektualcev v državah v razvoju. Na ta pristop so vplivali klasični teoretiki elit – Pareto, Mosca, Michaels. V okviru teh pristopov so raziskovali način, na katerega so radikalni intelektualci formulirali politične elite vladajočega razreda v ekonomsko nerazvitih državah. Po Brymu (Brym v Gagnon 1987) naj bi bili intelektualci v navidezni odsotnosti preostalih progresivnih elit odgovorni za revolucionarne spremembe, ki so bile usmerjene v modernizacijo njihovih družb.

Druga varianta po Gagnonu pa so tiste teorije, ki so tesno povezane z delom Alvina Gouldnerja. Gre za teorije razreda znanja. Pri tovrstnih teorijah so se teoretiki ukvarjali predvsem s preučevanjem spreminjajoče se narave znanja. Gouldner je v mednarodnem razrednem boju moderne dobe poimenoval novi razred intelektualcev in tehnične inteligence kot naplavljeni univerzalni razred (Gouldner v Gagnon 1987). Ta razred naj bi po njegovem mnenju posedoval kulturni oziroma človeški kapital, iz katerega so črpali svoje prihodke in družbeni status (Gagnon 1987: 7). Glavna Gouldnerjeva teza o novem razredu je ta, da tako v zahodnih kapitalističnih družbah kot tudi v socialističnih prihaja do vznika novega razreda humanističnih intelektualcev in tehnične inteligence. Temelj razrednega položaja naj bi bil tako vse manj odvisen od lastništva nad finančnim kapitalom, ki ga nadomešča "lastništvo" kulturnega kapitala. Po Gouldnerju naj bi v prihodnosti oblast starega kapitalističnega razreda nadomestila oblast novega razreda, ki ga določa kulturni kapital in posebna govorna skupnost, ki jo je Gouldner poimenoval kultura kritičnega diskurza (Gouldner v Bernik 1997). Po njem naj bi bila ravno kultura kritičnega diskurza tista glavna vezna nit, na kateri temelji novi razred. Kultura kritičnega diskurza je poseben način govora in komuniciranja, ki se zavzema za upravičenost svojih trditev na osnovi sklicevanja na argumente in ne na osnovi sklicevanja na avtoritete.

Kritike Gouldnerjeve teorije so zadevale ob sam koncept kulture kritičnega diskurza in tudi ob problem motiva za prevzem oblasti, torej zakaj bi del intelektualcev sploh hotel prevzeti oblast, saj bi s tem tvegala ekonomsko varnost, ki jo že tako uživa zaradi svojega poklica (Szelenyi in Martin v Jarec 2004). Kot zaključila Jarec, je po prevladujočem prepričanju v sociologiji ta teorija tudi propadel projekt, ki se v praksi ni izkazal (Jarec 2004). Poleg tega razne kritike očitajo novemu razredu problem enotnosti razreda, saj niso zadovoljeni vsi pogoji, ki bi zagotovili enak interes vseh pripadnikov novega razreda. Druge vrste kritikov pa se ukvarjajo bolj s samim problemom sociološke definicije tega razreda (Jarec 2004).

AD 3.

V marksistični tradiciji so intelektualci razumljeni kot artikulatorji in zaščitniki interesov določenega razreda. Obstaja pa, tako Gagnon (Gagnon 1987: 7), veliko različnih pogledov na to, kateremu razredu naj bi intelektualci pripadali. Gramscijev konceptualni okvir (Gramsci v Gagnon 1987) omeji intelektualce na bodisi male buržoazne reformiste bodisi protiproletariste. Nadalje razlikuje tradicionalne intelektualce (humanisti, avtorji, odvetniki, učitelji, duhovščina ...) in organske intelektualce. Za zadnje pravi, da nastanejo kot potreba določene družbene skupine. Vsaka družbena skupina, ki nastane in začne delovati v svetu ekonomske produkcije, organsko ustvari določen tip intelektualcev, ki ji dajejo homogenost in zavest o lastni funkciji, ne le na ekonomskem, temveč tudi na družbenem in političnem področju. Tako po Gagnonu proletariat in buržoazija vsaka zase generirata svoj sloj intelektualcev. Wright (Wright v Gagnon 1987) oporeka tej teoriji z delitvijo na funkcionalnost in strukturalnost. Čeprav učitelji (kot primer navaja učitelje) prispevajo k hegemoniji buržoaznega razreda, pa so pogosto tudi na različne načine diskriminirani s strani buržoazije. Tako so učitelji funkcionalno organski intelektualci buržoazije, a strukturalno niso člani buržoaznega razreda. Ta opazovanja so Wrighta navedla k zaključku, da intelektualci niso pripadniki nobenega razreda, ampak so "raztrgani" med razredi. Zato si po njegovem mnenju intelektualci delijo nekatere objektivne interese obeh razredov, vendar nimajo enakih interesov z nobenim razredom. Torej intelektualci propagirajo buržoazno ideologijo, vendar sami nimajo oblasti buržoaznega razreda. To po Wrightu predstavlja določeno grožnjo buržoaziji, saj lahko privede do subverzije intelektualcev. Ta potencial je po njegovem mnenju nevaren toliko, kot ima določena skupina intelektualcev avtonomije. Gagnon izpodbija Wrightovo teoretsko analizo, da bolj kot so intelektualci bližje proletariatu, bolj radikalni postanejo, z zgodovinskimi dejstvi v Angliji in ZDA (glej Swingewood, Hollander v Gagnon 1987), kjer najradikalnejši intelektualci niso imeli statusa proletariata.

AD 4.

Družboslovci pluralistične ali funkcionalistične usmeritve so preučevali intelektualce bolj glede na njihovo družbeno vlogo in funkcijo kot glede na njihovo razredno lokacijo. Preučevali so jih tudi glede na njihovo relativno alienacijo od oziroma pritrjevanje glavnim družbenim vrednotam (Gagnon 1987: 9). Spraševali so se, ali so intelektualci politično desni/levi, ali podpirajo vladajočo elito ali so njeni kritiki, ali so intelektualci branilci in artikulatorji glavnih družbenih vrednot ali se od njih odmikajo. Čeprav se teorije teh teoretikov razlikujejo, pa imajo vseeno stično točko v tem, da se vsi strinjajo, da so to osrednja vprašanja.

Bellova matrica diferenciranosti sloja izobražencev

Po Bellu (Bell v Bernik 1997) izobraženci delujejo na štirih različnih funkcionalnih področjih. Na znanstvenoraziskovalnem, tehnološkem, upravnem in kulturnem. Poleg tega delujejo tudi na štirih različnih organizacijskih lokacijah: v gospodarskih in vladnih organizacijah, v univerzitetnih in raziskovalnih organizacijah, v socialnih kompleksih in v vojski (Bernik 1997: 54). Danes bi lahko odkrili še novo lokacijo, ki se veže na ekonomsko-komercialno sfero, ko razna podjetja zaposlujejo intelektualce bodisi za tehnološke ali pa promocijske, prodajne ... inovacije.

Anglosaksonski in kontinentalni intelektualec

Zahodni svet se glede vloge intelektualcev v družbi razlikuje tudi na tip evropskega intelektualca in na tip ameriško-angleškega intelektualca. V ZDA so intelektualci podvrženi sumničavosti tako elit kot splošne populacije, medtem ko jim, predvsem v centralni Evropi, ljudje in elite zaupajo. Od njih imajo visoka pričakovanja (oziroma upanja) in jih na nek način tudi mistificirajo. Poleg tega je za anglosaksonskega intelektualca značilno pragmatično nagnjenje, medtem ko so evropski nekako bolj teoretsko naravnani. Peter Zajac (Zajac 1995) pravi, da evropski intelektualec pogosto zamenjuje pragmatizem z utilitarizmom, posledica tega je populizem, ki vodi v "eksistencialno radikalni miselni tok, katerega cilj je nivelizacija vseh elit".

Je polje delovanja intelektualcev civilna družba?

Civilna družba je po Goldfarbu (Goldfarb 1998: 79) včasih ključna pri ohranjanju demokracije, hkrati pa avtor meni, da je včasih subverzivnost edini način, s katerim lahko civilna družba brani demokracijo. Po njegovem mnenju so ravno intelektualci v okviru civilne družbe odigrali ključno vlogo pri preobrazbi in demokratizaciji totalitarnih sistemov. Pravi, da je imel sam to srečo, da je

lahko opazoval, "kako lahko majhna skupina intelektualcev spremeni geopolitični svet" (ibid). Meni, da so intelektualci dosegli spremembe preprosto tako, da so ustvarili otok svobodnega življenja znotraj svojih omejenih družbenih krogov. "Obnašali so se, kot da bi živeli v svobodni družbi in jo v tem procesu tudi zares ustvarili" (ibid). Sam meni, da so opozicijski intelektualci aktivno ustvarili omejeno svobodno sfero v totalitarnem kontekstu, potem pa so s pomočjo raznih družbenih gibanj in javnosti premagali komunistično oblast (Goldfarb 1998: 80). Ugotavlja tudi, da bo verjetno točen zgodovinski potek akcij in posledic še obravnavan, vendar pa meni, da lahko intelektualci, ki se vedejo, kot bi živeli v svobodni družbi in v tem prostoru odpirajo prostor za javno razpravo, signifikantno prispevajo k razpravni kapaciteti družbe in njeni demokratizaciji (ibid).

V tej vlogi intelektualcev Goldfarb vidi tudi vlogo intelektualcev v zahodnih demokratičnih družbah, saj je bilo po njegovem mnenju ustvarjanje avtonomnih javnih sfer, kjer so lahko ljudje svobodno delovali in komunicirali, ključno pri transformaciji obstoječih socialističnih sistemov, hkrati pa je to tudi ključ za uspešno vzpostavitev demokracije v vzhodnem bloku in tudi ključ za "živahno" in uspešno demokracijo v zahodnem bloku.

Izkušnjo intelektualcev v vzhodnih in centralnoevropskih totalitarističnih sistemih bi bilo po njegovem mnenju treba temeljito analizirati iz vseh zornih kotov, saj je bila ta višek posega intelektualcev v javne zadeve. Intelektualci so se v teh sistemih izkazali za zaveznike množic, ki so nasprotovale obstoječemu socializmu (Goldfarb 1998: 81).

Tudi Ivan Bernik (Bernik 1997: 58) meni, da je civilna družba odigrala pomembno "katalizatorsko" vlogo v demokratizaciji srednjeevropskih socialističnih družb. Ugotavlja, da je bila v ozadju zapletenih razlag socialističnih družb predstava o antagonističnem odnosu med državo in družbo. Družba naj bi pomenila dinamičnost, spontanost in samoorganiziranost, država pa togost, hierarhičnost in nadzor, odnos pa je izključujoč – ena stran se je lahko uveljavila le na škodo druge. Tudi on ugotavlja, da so intelektualci spodbujali in branili avtonomijo družbe nasproti avtoritarni državi. Po lastni predstavi intelektualcev naj ne bi bili zagovorniki svojih interesov ali interesov določenega razreda, temveč so bili "zagovorniki splošnih družbenih interesov pred državo, katere delovanje so določali partikularni interesi socialistične politične in ideološke elite" (Bernik 1997: 59). Tu navaja Mastnaka, ki je ugotavljal, da ravno zato intelektualci svojih dejavnosti, tudi takrat, ko so bile izrazito politično naravnane, niso razumeli kot politiko, ampak kot antipolitiko (Mastnak v Bernik 1997: 59). Tako intelektualci niso delovali samotno kot neka samostojna kontra kultura, temveč so si prizadevali, da bi različne skupine med seboj povezali za izgradnjo nove družbe, hkrati

pa so, kot sem že omenil, nekako vedeli, da tako misli večina, le da ne upa povedati na glas. Na intelektualce naj bi po Bernikovem mnenju močno vplivala ravno ta predstava o družbenem razvoju, ki jo je vsebovala ideologija civilne družbe. Te spremembe so si predstavljali postopno in nenasilno. Naklonjeni so bili tudi pogajanjem s predstavniki socialističnega režima. Tako vidi Bernik vlogo intelektualcev pri odpravi avtoritarnih režimov v njihovi zmožnosti ustvarjanja alternativne ideologije in intenzivnega medsebojnega povezovanja pri ustvarjanju in uresničevanju te ideologije. Proces slovenskega političnega nekonformizma pa po njegovem mnenju ni sprožil represivnega odnosa s strani oblasti, temveč je bil selektivno "udomačitven" (Bernik 1997: 60). Poglavlje zaključuje z mislijo, da je procese, ki so vodili k razpadu srednjeevropskih socialističnih režimov, kljub vsemu mogoče utemeljeno imenovati "revolucije intelektualcev" (Bernik 1997: 62).

Ugotovitve - sinteza

Teorija o relativni brezrazrednosti intelektualcev sicer temelji na objektivnosti znanstvenika in zato brezrazrednosti, saj naj bi bili zmožni videti celotno sliko. Vendar se je tudi v praksi izkazalo, da pogosto ni bilo tako. Hkrati pa tudi znanstvenik ne more izstopiti iz svojih družbeno-časovnih in razrednih okoliščin, v katerih deluje ali pa iz njih izhaja. Poleg tega je dejstvo, da so bili intelektualci večinoma na strani nekega razreda (če ne dejansko pa vsaj deklarativno), neke skupine ali pa neke ideje. Tako ta teorija nima zgodovinsko preverjenih temeljev.

Gouldnerjevo delo o novem razredu intelektualcev, ki naj bi nekoč prevzel oblast, je bilo zelo atraktivno in je podalo marsikateri vpogled v teorijo intelektualcev, a se žal do sedaj še ni uresničilo. Pa tudi sicer ni videti, da bi se razmere odvijale v tej smeri. O teorijah novega intelektualnega razreda je pisalo veliko intelektualcev, saj je na nek način (verjetno ravno njim) zelo privlačna. Vendar je bilo vse preveč kritike in tudi nejasnosti glede te teorije. Dejansko se še nikoli ni dalo dokazati, da bi intelektualci postali svoj sloj in bili na tem, da prevzamejo oblast. Razmere v zadnjem času socializma (konkretno v 80. letih v Sloveniji) in prvih letih tranzicije so bile še najbolj blizu tem teorijam. Intelektualci so bili morda videti kot svoj sloj – ki bo in nekako tudi za nekaj let je – prevzel oblast. A vendar niso imeli vseh karakteristik sloja, pa tudi če je bil to njihov načrt, se je z njihovim sestopom z oblasti izjalovil. Razred znanja, kot ga je definiral Gouldner, pa danes dobiva drugačne razsežnosti, saj je specializacija tako razvejana in znanje razpršeno na tako različna področja. Zgolj to, da je nekdo intelektualec, da uporablja v svojem profesionalnem življenju intelekt, pa ne določa nujno enakega dohodka, čeprav bi verjetno večino lahko opredelili v neki dohodkovni razred, a bi bil ta preveč splošen. Zato intelektualci tudi ne morejo tvoriti svojega sloja po finančnem kriteriju. Zgolj kritični diskurz, čeprav je značilnost intelektualcev, pa ni

zadovoljiv kriterij za opredelitev neke skupine ljudi za sloj.

Intelektualci, ki lahko izhajajo iz različnih razredov, običajno ne zastopajo le enega razreda, temveč zelo pogosto celotno ljudstvo in razvoj na splošno, se bojujejo proti politični manipulaciji, demagogijam in podobno. Tako se je izkazalo na primer v socializmu. Tu ne gre zgolj za pravice enega razreda, temveč več razredov.

Bi pa lahko trdili, da je tudi razredna pripadnost zelo pomemben faktor pri vlogi intelektualcev v družbi, pa tudi pri njihovi samopercepciji in posledično delovanju. Če že ne moremo trditi, da so intelektualci po Gouldnerju na poti k ustvarjanju svojega sloja, ki bi prevzel oblast, pa je zelo verjetno, da vsaj v neki meri držijo tudi teorije, ki trdijo, da je bila statusna neskladnost in iz tega izhajajoča statusna frustracija pomemben faktor pri delovanju in vedenju intelektualcev v socialističnih družbah.

Najbolj verjetna in današnjemu času primerna je teorija o razvrstitvi intelektualcev glede na njihovo družbeno vlogo in funkcijo. S temi vprašanji se bom najpogosteje ukvarjal v svojem besedilu, saj nekako sodijo v ta koncept, predvsem ko govorimo o tranziciji in demokraciji.² Za opredelitev intelektualcev sem si tako izbral ta pristop, seveda pa bom v svojem besedilu preverjal vse teorije. Menim, da neka teorija, četudi zavržena, ni nujno v celoti napačna – enako pa tudi tista sprejeta ni nujno v celoti pravilna. Neka teorija pa lahko drži le parcialno in nam nakaže možen bodoči razvoj in smernice potrebnega dodatnega raziskovanja. Morda lahko določena teorija drži v nekem časovnem ali prostorskem okviru ali pa celo v okviru čisto določene družbene situacije, v drugačnih razmerah pa ne.³ Sam se bom opredelil konkretno na čas intelektualcev v končnem obdobju socializma in v letih tranzicije, po inavguraciji demokracije in na intelektualce iz kroga Nove revije ter v tem smislu preverjal teorije.

Ko preučujem fenomen intelektualca in vse možne opredelitve, ne morem mimo ene besede. Kritičnost. Videti je, da je intelektualce kritičnost že vseskozi opredeljevala. Če se spomnimo intelektualcev, se jih spomnimo zaradi njihove kritičnosti, zaradi njihovega "nasprotovanja", in ne zaradi afirmacije. Afirmativni so lahko mandarinski intelektualci ali pa razni raziskovalni inštituti, ki razvijajo nove teorije, nove procese, nova znanstvena odkritja. A teh intelektualcev ne omenjamo kot intelektualce. Torej je za intelektualce bistven kritičen odnos. Ali to pomeni, da ko je problem odpravljen, intelektualec ni več potreben? Če intelektualec nima snovi za komentiranje (analizo),

² Pripadnike teh tako imenovanih pluralističnih ali funkcionalističnih usmeritev je zanimalo, ali so intelektualci politično levi ali desni, ali so afirmativni ali kritični do vladajoče elite, do glavnih vrednot.

³ Kot na primer drži Gouldnerjev koncept kritičnega diskurza, ne drži pa njegova celotna teorija o intelektualcih kot novem razredu.

potem ne more več delovati kot intelektualec. Lahko je znanstvenik, pisatelj, poet, politik, a ne "razumnik"⁴. Dokler si ne "izmisli" novega problema. Poleg tega je intelektualec vedno javna oseba. Kot je rekel že Kant, se intelektualec rodi v javnem polju, ki je hkrati tudi polje njegovega delovanja (Kant v Goldfarb 1998). Danes temu pravimo civilna družba, ki zajema vsa sredstva komunikacije, ki so mu na voljo (mediji, zborovanja, okrogle mize, znanstvena središča, kinodvorane, teatri ...). Izobrazba ni bistvena, čeprav so intelektualci pogosto visoko izobraženi. Intektualec je torej kritično naravnani (analiza) in angažiran (deluje v javnem polju). Bistveno pri njegovi opredelitvi pa je njegova vloga oziroma funkcija, ki jo v družbi odigra.

Poleg omenjenega pa intelektualce pomembno določa še en dejavnik. Namreč biti intelektualec ni neki poklic, za katerega se nekdo odloči, niti ni nujno, da je nekdo ves čas intelektualec. Intektualec je nekdo takrat, ko tako deluje. Intektualec je lahko znanstvenik, poet ali umetnik, če deluje v nekem javnem interesu.

V naslednjem poglavju bom še podrobneje analiziral, kakšna naj bi bila njihova vloga. To bom storil na primeru socializma, tranzicije in demokracije v Sloveniji in tudi drugih vzhodnoevropskih držav. Pozneje pa bom pogledal, so delovali intelektualci iz kroga Nove revije.

⁴ Razumnik je morda primernejši izraz za vrsto intelektualcev, kot sem jih definiral in ki jih bom vzel v precep. S tem bi se lahko bolje razmejilo skupino in izognilo pojmovni zmedbi. A sem se zaradi tega, ker večina avtorjev uporablja izraz intelektualec, pa tudi zato ker je veliko različnih teorij, ki intelektualca definirajo drugače, ker je meja nekako tudi zabrisana, odločil da ohranim izraz intelektualec.

3. INTELEKTUALCI V SOCIALIZMU IN DEMOKRACIJI

INTELEKTUALCI V SOCIALIZMU

Vrste intelektualcev v socializmu, obdobja socializma in razvoj marginalnih intelektualcev

Tipi intelektualcev v socializmu

Goldfarb (Goldfarb 1998: 115) je v grobem definiral štiri različne tipe intelektualcev v socialističnih sistemih. Po njegovem mnenju so obstajali partijski ideologi, uradni kulturni delavci, uradno sprejeti relativno neodvisni intelektualci in opozicijski intelektualci.⁵ Kot pravi tudi Goldfarb, se mnogo intelektualcev danes spominja svoje vloge v smislu opozicije znotraj sistema, ne pa zunaj njega. Stopnja opredeljenosti zoper sistem je bila odvisna tudi od časa in tipa socializma. Največ opozicijskih oziroma marginalnih intelektualcev se je pojavilo v osemdesetih letih, po tako imenovanem obdobju svinčenih sedemdesetih, ko so bili različni upori uspešno zatrti, nekateri tudi zelo krvavo⁶. Tu je treba poudariti še, da zadeve niso bile tako idealno-tipske, kot se na prvi pogled morda zdi. Skozi čas so obstajali različni tipi socializma in tudi različne faze. Različna obdobja, ko so bili tudi pritiski različni. Morda je nekdo, ki je bil v osemdesetih letih v Sloveniji javno opozicionist, v "svinčenih" sedemdesetih raje tiho in počel, kar je bilo pač dopustno, seveda iz strahu pred represijo. Zato bom malo pozneje obdelal tudi različne faze socializma in s tem tudi različne pristope, ki so jih intelektualci ubirali v želji po "svobodi".

Pozicija partijskih intelektualcev je bila definirana z dediferenciacijo kulturnega življenja, ki ga je vodil partijsko-državni aparat. V strogem smislu, po Goldfarbu, ti ideologi pravzaprav nikoli niso bili intelektualci. "Bili so služabniki in ustvarjalci režima brez samostojnega kritičnega presojanja. Niso se obnašali kot nekdo, ki posveča pozornost svoji kritični sposobnosti, temveč kot uradniki, ki posvečajo nenavadno veliko pozornost uradnim direktivam." (Goldfarb 1998: 115).

Obstajali pa so konflikti med tistimi, ki so v obstoječih institucionalnih strukturah jemali neodvisnost znanstveno/intelektualno/kulturniškega dela resno, in tistimi, ki so bili ideološko rigidnejši. Napetost je bila prisotna vsepovsod, ravnotežje pa se je razlikovalo. Takšno neodvisnost, ki je v večji ali manjši meri obstajala v socialističnem sistemu, so uradne oblasti nekako tolerirale. Tudi zato, ker so potrebovali določeno kritično mišljenje, ki je potrebno za razvoj. Tako so obstajali

⁵ Seveda moramo tu upoštevati dejstvo, da niso bili vsi bodisi partijski ideologi bodisi relativno neodvisni ali opozicijski intelektualci.

⁶ Na primer na Poljskem.

tisti, ki so pred svojimi partijskimi nadzorniki delovali kot uradni kulturni delavci, a so poskušali na tak ali drugačen način, četudi znotraj uradnih meja, doseči določeno stopnjo neodvisnosti. Po Goldfarbovih raziskavah (Goldfarb 1998: 117) se danes veliko ljudi spominja, da so bili del takšne opozicije znotraj sistema. Ta notranja opozicija se je kazala v več oblikah. Od partijskih voditeljev, ki so izkazovali večjo popustljivost pri izpolnjevanju svojih represivnih nalog, do delavcev v partijskem tisku, ki so objavljali "nedopustne" članke, zaradi katerih so bili pogosto tudi celotni izvodi revij cenzurirani in umaknjeni iz prodaje. Goldfarb poudarja, da so bili v določenem smislu skoraj vsi v centralni in vzhodni Evropi skriti opozicionisti, saj skoraj nihče ni zares verjel v ideološke tekste, ki so jih morali recitirati.

Razvoj marginalnih intelektualcev

S pojmom marginalni intelektualci se je veliko ukvarjal Rakovski v svoji študiji v sedemdesetih letih na Madžarskem. Pravi, da naj bi bila za marginalne intelektualce značilna visoka ustvarjalnost, saj naj bi bili sposobni ustvariti lastno ideologijo in kulturo ter celo zametke protiinstitucij (Rakowski v Bernik 1998).

Edini neodvisni intelektualci v socializmu so bili po mnenju Goldfarba (Goldfarb 1998) strogi opozicionisti. To naj bi bili tisti, ki so se osvobodili uradnega reda in vzpostavili neodvisen družbeni svet skozi civilno družbo. Oznaka "marginalni" se nanaša na tisti del inteligence, ki je imel v socialističnih družbah odkrito kritično stališče do vladajočega režima, četudi je to stališče morda malo pretirano in bi se idealno-tipsko lahko nanašalo na tiste intelektualce, ki so prihajali navzkriž s sistemom v zgodnejših letih socializma. Ti intelektualci so bili večinoma utišani, zaprti ali so prebegnili v druge države, v celoti pa niso prinesli sprememb v sistemu. Morda so bili prej primer, kaj se lahko zgodi neposlušnim.

Bernik (Bernik 1997) pa pravi, da je glede na samo značilnost intelektualcev, ki naj bi bila kritično preseganje obstoječega, zanje v vseh družbah, kjer se pojavljajo, značilna večja ali manjša marginalnost glede na centre politične in ideološke moči. Posebnost položaja intelektualcev v socialističnih družbah je bila v primerjavi z drugimi modernizirajočimi se ali modernimi družbami v tem, da je politični in ideološki center družbe poskušal skrbno nadzirati ustvarjanje in razširjanje "novih znanj, idej in simbolov" (Bernik 1997: 55). S tem pa je seveda trčil ob interese svobodnih intelektualcev. In kot posledica so bili seveda vsi intelektualci v pravem pomenu besede že po nekem izvornem principu bolj ali manj marginalizirani. Bernik pravi, da je možna celo trditev, da "so bili v socialističnih družbah intelektualci ne le izjemno marginalizirani, ampak je bil ogrožen

celo njihov obstoj" (Bernik 1997: 56). Po drugi strani pa opozarja (ibid) na paradoksalno dejstvo, da sistemi, ki težijo k maksimalnemu nadzoru nad kulturnimi in političnimi institucijami, spodbujajo aktivnosti intelektualcev. Represivni režimi pač samoumevno ustvarjajo svoje kritike.

Bernik ugotavlja (ibid), da so intelektualci, upoštevajoč Bellovo matrico, najpogosteje delovali na znanstvenoraziskovalnem in kulturnem področju. Tu so se najbolj znašli, ker so se te institucije vsaj deloma izmikale političnemu in ideološkemu nadzoru. Tako so ustvarjale družbene prostore, v katerih je našel intelektualni nekonformizem vsaj delno zavetje. Deloma pa je intelektualcem organizacijsko okrilje nudila tudi cerkev.

Prelom z marksistično tradicijo

Pri nastanku tako imenovanih marginalnih intelektualcev je pomemben še en trenutek, namreč prelom z marksistično tradicijo. Marsikateri intelektualec, ki je bil še pred vojno zagovornik marksizma in med prvimi člani komunistične partije, ki se je zavzemal za uvedbo socializma, je kmalu po vojni, ko se je družbeni red uveljavil, ugotovil, da s tem sistemom nekaj "ni v redu". Bilo je več različnih oblik socializma, od najbolj totalitarnega v tedanji Sovjetski zvezi, Poljski, Vzhodni Nemčiji do tistega bolj "odprtega", na primer v Jugoslaviji. Poleg tega so tudi v samih državah obstajala različna socialistična obdobja – od komunizma do pozneje samoupravnega socializma v Jugoslaviji.

Organiziranost in narava intelektualnega nekonformizma sta se začela spreminjati v sedemdesetih letih. Intelektualni nekonformizem ni bil več omejen na posamezne primere, ampak je postopoma preraščal v gibanje, ki je bilo, kot ugotavlja Bernik (Bernik 1997: 57), po številu majhno, a po družbeni odmevnosti vse pomembnejše. Še pomembnejše pa so bile, kot opozarja Bernik, spremembe vsebine nekonformizma. V šestdesetih letih so bile kritike socializma usmerjene v njegovo reformacijo v smislu večje učinkovitosti ali pa v smislu njegove "humanizacije" (ibid). Po raznih porazih pa je opozicija prekinila s socialističnim idealom.⁷ Predstave o možnih smereh preobrazbe so se močno razlikovale, a vse so si bile edine, da morajo te spremembe vključevati civilizacijske dosežke zahodnoevropskih družb (ibid). S tem pa se je prvič spremenil tudi odnos marginalnih intelektualcev do socialističnega režima in s tem seveda do marksistične ideologije – kar je bilo zelo pomembno dejstvo – saj je bil, kot ugotavlja na tem mestu Bernik, marksizem najpomembnejši temelj analiz družbene stvarnosti, hkrati pa tudi eno od pomembnih sredstev njene

⁷ Vse reforme od zgoraj ali spodaj niso delovale, tako da se je sedemdesetih letih začelo uveljavljati prepričanje, da zgolj reformacija ne bo dovolj, ampak da bodo potrebne bolj celovite spremembe.

legitimizacije. Včasih so se intelektualci pri poskusih reformiranja sklicevali na marksizem, sedaj pa so se začeli z njim kritično soočati.

Isto stvar je opisal tudi Goldfarb v svojih raziskovanjih intelektualcev v socializmu (Goldfarb 1998). Ko so opozicijski intelektualci odkrili, da reforme "od znotraj" ne obrodijo sadov, so prekinili s socialističnim idealom.⁸ To je pomenilo tudi resno teoretsko spremembo. Tako so ugotovili, da sistema ne bo mogoče spremeniti od znotraj. Zavedali pa so se, da antikomunizem, ki je zavračal kakršnokoli sodelovanje z "rdečimi", ne more uspeti. Se pravi, da so prišli do spoznanja, da je sistem premočan, da bi ga bilo mogoče kar zrušiti, hkrati pa preveč rigiden, da bi se prilagodil resnim družbenim spremembam. "Zato so intelektualci opustili marksizem kot jezik kritike" (Goldfarb 1998: 87). "Socializem in marksizem sta se diskreditirala, intelektualci in civilisti pa so iskali čim več možnosti individualizacije in samostojnosti, ne da bi s tem predstavljali radikalno in neposredno kritiko socializma ali pa da bi razširjali sistemsko alternativo obstoječemu dominantnemu sistemu," (Goldfarb 1998: 87) pa nadalje meni Goldfarb. To se je izkazalo kot začetek razširjenega alternativnega kulturnega sistema, ki je v osemdesetih vključeval alternativne univerzitetne programe, literarne in umetniške revije, založbe, časopise ali celo alternativne radijske in televizijske postaje. Pozabiti pa seveda ne smemo tudi na razvoj različnih alternativnih gibanj in društev. Te aktivnosti v večji meri niso bile javno in očitno naperjene proti družbeni ureditvi, vsaj ne eksplicitno. Iz vsega tega se je počasi začela razvijati opozicija, ki je kasneje v nekaterih segmentih prerasla tudi v politične stranke.

Kultura in politika v socializmu

Lahko bi rekli, da so se spremembe javno začele v širši sferi kulture. Obstajalo je veliko razlag, zakaj tako. Nekateri menijo, da je bila kultura vedno center slovenskega naroda, kar je na nek način nedvomno bila. Vendar pa je bilo to, da je upor prišel iz kulturne sfere, značilno za večino, če ne kar za vse, srednje- in vzhodnoevropske socialistične družbe. Drugi razlog je zagotovo tudi v tem, da politično usmerjanje in kultura že v osnovi ne gresta skupaj, saj je umetnost lahko tudi kritičen odsev, ogledalo družbe.

Tudi Goldfarb (Goldfarb 1998) ugotavlja, da so bili v socialističnih državah Evrope subverzivni intelektualci tudi umetniki, pesniki, slikarji, glasbeniki ter filmski in dramski umetniki. Navsezadnje so bili pri nas kot pripadniki meščanske opozicije – kakor jo poimenuje Božo Repe – najbolj

⁸ Uspeli niso ne z revolucijami od spodaj (Madžarska leta 1956) ne z revolucijami od zgoraj (Češkoslovaška leta 1968) ne z revolucijami od spodaj in zgoraj (Poljska leta 1968 skozi akcije intelektualcev študentov in delavcev leta 1970).

dejavni v krogu Nove revije, ki je bila predvsem kulturniška revija, in v Društvu slovenskih pisateljev.

Nekako je razumljivo, da so tudi kulturniki v boju za svojo svobodo trčili ob politične ovire, za katere so v sredini sedemdesetih spoznali, da se jih ne bo dalo zgolj zaobiti, če so želeli ustvarjati svobodno. Seveda pa to, kot navaja Goldfarb, ne pomeni, da so si intelektualci oziroma kulturniki želeli političnega angažmaja, ampak so si edino skozi politično delovanje lahko zagotovili svojo umetniško "svobodo".

Goldfarb nadalje ugotavlja, da položaj umetnikov v socializmu zelo lepo ponazarja distinkcijo oziroma odnos med političnim angažmajem in umetnostjo. Kot pravi, je lahko delo umetnika včasih intelektualni, javni ali pa celo politični angažma, včasih je lahko tudi čisto umetniško delo uporabljeno v politične namene, včasih pa je politično angažirano umetniško delo lahko depolitizirano. V družbi, kjer je bilo malo prostora za odkrito javno razpravo, je bilo pogosto ravno kulturnikom prepuščeno, da družbi ponudijo alternativne poglede na politično realnost. Kot tak primer je navedel satirično gledališče na Poljskem, kjer je nastalo veliko klasičnih dramskih del kot alternativa socialrealizmu. Pravi celo, da je bil kljub cenzuri ta teater veliko bolj eksperimentalen kot v ZDA (ibid.).

V sistemu, kjer so uradno umetnost hoteli izrabiti kot del (oziroma podaljšek) političnega delovanja, so kulturniki na vse načine hoteli dosežati svojo samostojnost, na koncu pa so posegli tudi po političnem in strankarskem orožju. Čeprav so bili, kot ugotavlja Goldfarb, proti politični umetnosti. Večinoma ti umetniki sebe dojemajo kot nepolitične ali pa celo antipolitične (ibid.). Tako so se umetniki v socializmu bojevali s političnim angažmajem, ki je nastal zaradi kulturne avtonomije in tradicije neodvisne umetniške kulture. Pravi, da je bila to "politika za neodvisnost civilizacije nasproti neumnosti totalitarizma in represije ter neodvisnost svobodnega javnega življenja nasproti ideološki intervenciji v kulturni sferi" (Goldfarb 1998: 109). Tako je bilo delovanje intelektualcev v socializmu po njegovem mnenju antiideološko v smislu, da je imelo podlago v izogibanju in subverziji uradne ideologije. Šele ko so socialistične družbe začele pokati po šivih, so se najprej skozi koncept civilne družbe, pozneje pa tudi skozi politiko začeli boji za izgradnjo nove demokratične družbe. Goldfarb tako zaključuje, da situacija intelektualcev v socializmu razkriva distinkcijo, ki bi morala biti narejena med ideologijo in kulturo.

Razredne teorije položaja intelektualcev v socializmu – slojevitost v socialističnih družbah

Socialistična družba naj bi bila brezrazredna, zato tudi ne obstaja veliko socialističnih raziskav o slojevitosti iz tistega časa. Dejansko pa je tudi socializem temeljil na marksistični razredni teoriji. Šlo je pravzaprav za to, da bi delavski razred prevzel oblast, preostale razrede pa bi izkoreninili. Še posebno sta bila na udaru meščanski sloj in sloj lastnikov. Kljub temu so razredi obstajali in so bile razlike med njimi delno zabrisane, delno pa ne tako izrazite in velike kot na primer v drugih zahodnih demokracijah. Majhne razlike so bile predvsem v enem faktorju – finančnih dobrinah. Razlike v družbeni moči so seveda obstajale. Je pa obstajala pomembna anomalija (zopet za razliko od preostalih zahodnih demokratičnih družb), in sicer prehodnost med razredi. Predvsem prehodnost med zgornjimi razredi, ki jo bom imenoval "partijska prepustnost" med razredi. Zaradi vmešavanja partije je bila prehodnost med sloji po naravni poti (sposobnosti, delavnosti, iznajdljivosti, dediščine ...) motena.⁹

Kateremu razredu so v socializmu pripadali intelektualci?

Vprašanja, ki se tu zastavljajo, so, kateremu razredu so pripadali intelektualci, ali so intelektualci tvorili svoj razred ter ali je njihova razredna pripadnost vplivala na njihovo kritično delovanje in dizidentstvo.

Na podlagi ekonomski kriterijev je M. Lazič opredelil tri temeljne razrede v socializmu. To sta bila delavski razred in razred kolektivnih lastnikov oziroma upravljavcev družbene lastnine (direktorji, partijski funkcionarji). Meni, da je bil med njimi še posredni razred, ki naj bi bil zelo heterogen (Lazič v Pepelnjak 1994). V ta razred naj bi spadal tudi sloj inteligence. Kriterij za inteligenco je bil po Laziču višja in visoka izobrazba ter odsotnost kakršnekoli upravne funkcije. Po moji opredelitvi so intelektualci sicer lahko izhajali iz inteligence (in pretežno tudi so), ni pa to nujno.

T. Kolosi in Wnuk-Lipinski sta zapisala, da je tradicionalno razredno strukturo v socialističnih družbah nadomestila socialno-profesionalna slojevitost (Kolosi in Wnuk-Lipinski v Pepelnjak 1994). Kljub temu pa je seveda prihajalo do neskladnosti znotraj skupin (predvsem zaradi partijske regulacije). Njuna študija je pokazala dve izraziti težnji (ibid.):

⁹ Bistveni dejavnik pri prehajanju v višje sloje je bilo sodelovanje pri komunistični partiji oziroma pravovernost in angažiranost v partiji. Razredne teorije socialističnih družb izpostavljajo prav ta dejavnik kot izvor frustracije pri mnogih intelektualcih, ki jim je bil zaradi tega zaprt dostop do določenih družbenih dobrin.

1. zmanjšanje med slojevske distance;
2. večanje oblik slojevske diferenciacije.

Kot ugotavlja Pepelnjak, meje med posameznimi sloji niso bile dovolj razpoznavne, saj so posamezniki na različnih dimenzijah družbene hierarhije – profesionalni, materialni, vplivni položaj – zavzemali različne položaje. To se imenuje statusna neskladnost, ki je bila po mnenju Pepelnjaka ena izmed glavnih ovir za oblikovanje različnih družbenih slojev (Pepelnjak 1994).

Po mnenju Ivana Bernika lahko statusno neskladnost vsaj deloma razložimo kot posledico politične regulacije družbene neenakosti (Bernik v Pepelnjak 1994). S tem si je politična elita zagotavljala dominanten položaj in preprečevala oblikovanje homogenih družbenih skupin, ki bi lahko ustvarile svojo lastno prepoznavno ideologijo.

Odgovor na to, kateremu sloju so pripadali intelektualci v socializmu je – kot ugotavlja Pepelnjak – težak, saj obstajajo velike razlike med avtorji posameznih raziskav družbene stratifikacije, razlike pa so tudi med posameznimi socialističnimi državami (Pepelnjak 1994). Največji razcep je, da intelektualce nekateri smatrajo kot del vodilnega sloja (družbene elite), drugi pa jih uvrščajo v srednji sloj. Nekateri govorijo o dvojnosti elitnih položajev, drugi pa zopet o razpršenosti inteligence v različnih družbenih slojih. Mitja Hafner-Fink je v raziskavi (Hafner-Fink v Pepelnjak 1994) ugotovil, da pripadniki srednjega sloja v največji meri zavračajo ideološko ortodoksnost in so hkrati najbolj kritični do prakse sistema. Obrtniki, uslužbenci in strokovnjaki, vse to so bile kategorije, ki so kazale največje nasprotovanje tedanjemu obstoječemu sistemu (Pepelnjak 1994). Po Kosovem mnenju bi prav v tem neenakem položaju intelektualcev lahko iskali vzroke za trditve, da so se iz te skupine rekrutirali najaktivnejši nasprotniki (in tudi glasniki "novega") in tudi najbolj goreči privrženci starega sistema (Kos, Hafner-Fink v Pepelnjak 1994). Omenjeni rezultati raziskav v Sloveniji se, kot ugotavlja Pepelnjak, povsem ujemajo z ugotovitvami dveh madžarskih sociologov, ki sta dela objavljala pod psevdonimom M. Rakowski, ki intelektualce v socializmu razumeta kot skupino z različnimi interesi in različnim družbenim položajem (Pepelnjak 1994). "Intelektualci torej ne predstavljajo razreda, sposobni pa so ustvariti svojo lastno ideologijo in kulturo in celo lastno protikulturo ter zametke protiinstitucij." (Rakowski v Pepelnjak, 1994: 10)

Tudi Ivan Bernik (Bernik 1997) ugotavlja, da se zaradi večrazsežne notranje diferenciacije sloja izobražencev zastavljajo vprašanja, ali so imeli intelektualci v socializmu sploh toliko skupnih družbenih značilnosti, da jih je mogoče šteti za družbeni sloj.

Bernik nadaljuje, da je bila za slojevitost socialističnih družb značilna "dekompenzacija atributov družbenega položaja", ki jo je prvi opisal Wesolowski (Wesolovski v Bernik 1997: 69). To pa pomeni visoka stopnja statusne neskladnosti, kar so potrdile tudi poznejše raziskave s tega področja (Kolosi in Wnuk-Lipinski, Tomc in Pešec v Bernik 1997). Statusna neskladnost je imela, po Berniku, za sloj izobražencev pomembne posledice, saj je neskladje med visokim poklicnim ugledom in omejenim dostopom do dohodka pri pripadnikih tega sloja vzbujalo občutek, da so prikrajšani za dobrine, ki jim glede na njihov ugled legitimno pripadajo. Tako ugotavlja, da je bila statusna neskladnost za ta sloj vir nezadovoljstva in frustracij (Bernik 1997).

Poleg tega so različne raziskave kazale tudi na to, da se je poleg notranje integracije intelektualcev krepila tudi njihova družbena moč, ki jo je bila politična elita prisiljena sprejeti, vendar pa se hkrati ni mogla povsem "odpovedati politično-ideološkemu nadzoru nad dejavnostmi tega sloja" (Bernik 1997: 71). In ravno to je po njegovem mnenju porajalo napetosti med politično elito in vse bolj samozavestnim slojem intelektualcev, ki je pridobival tudi na tihi podpori med širšim ljudstvom. Seveda so se s krepitvijo moči še povečevale frustracije sloja izobražencev. To so bile torej ekonomske, pozneje pa tudi moralne frustracije, ki jim je botroval politični nadzor nad njihovimi profesionalnimi dejavnostmi, ki je nujno vključeval "omejevanje njihove profesionalne avtonomije in odgovornosti" (Bernik 1997: 71). Vsi ti dejavniki pa so tistemu delu izobražencev, ki so bili tem neskladnostim najbolj izpostavljeni, večali pripravljenost za odpor proti avtoritarnemu režimu.

Bernik (Bernik 1997) torej ugotavlja, da je na nek način ravno ta neskladnost povezovala ves sloj izobražencev, ki so, čeprav morda niso bili uporniški, na tihem podpirali tisti bolj glasen del intelektualne elite. Bernik zaključuje, da so intelektualce povezovali podobni interesi in podobne frustracije. Pomembna razlika je bila le v tem, da so bili intelektualci bolj izpostavljeni "moralnim" frustracijam in da so imeli ustrezna znanja za izražanje teh frustracij (Bernik 1997: 73). Zato so imeli intelektualci odločilno vlogo pri odpravljanju socialističnega režima in pri vzpostavljanju demokratičnih institucij, hkrati pa dodaja, da je neutemeljeno podcenjevati vloge "tihe večine", ki so jo imeli za seboj (Bernik 1997: 73).¹⁰ In ko je vladajoča politična elita ugotovila, da se ne more zanašati niti na podporo njej najbližjega dela izobražencev, "ji je preostala le možnost, da se brez večjega odpora umakne z oblasti" (Bernik 1997: 73).

¹⁰ Ta tiha večina pa so bili tudi tisti, ki so bili zaposleni v policiji, vojski in drugih delih državnega aparata. Konec osemdesetih je tudi ta sloj kazal vse manj aktivne podpore režimu.

Ugotovitve

Disidentski intelektualci so izhajali iz različnih tipov socialističnega intelektualca, vendar predvsem iz treh tipov po Goldfarbovi delitvi: uradni kulturni delavci, uradno sprejeti neodvisni intelektualci in strogi opozicionisti. Platformo za javno kritično izražanje so ustvarili ravno uradno sprejeti neodvisni intelektualci, pridružili pa so se jim še strogi opozicijski intelektualci in uradni kulturni delavci. Nekateri z glasno, drugi pa s tiho podporo. Disidentski oziroma marginalni intelektualci so izhajali pretežno iz kulturne in znastvenoraziskovalne sfere. Bistvena značilnost pa je bila kritičnost do sistema. Razvoj prvih disidentskih intelektualcev, ki so pozneje ustvarili platformo civilne družbe, se je začel po prelomu z marksistično tradicijo – ko je postalo jasno, da sistema od znotraj ne bo mogoče spremeniti. Za marginalne intelektualce je bila značilna večja ali manjša marginalnost, predvsem glede na centre politične oblasti.

Ker intelektualci deluje v javni sferi, je bila platforma za njegovo svobodno izražanje v socializmu civilna družba pa tudi kultura.

Nastanek civilne družbe v socializmu je dajal zavetje novim zametkom protiinstitucij. Svobodna civilna družba, ki so jo ustanovile razne skupine, je delovala v nesvobodni državi in iz tega oblikovala novo demokratično realnost. Intelektualci pa so imeli predvsem orodje za izražanje tistega, kar so vsi nekako na tihem mislili. Imeli so znanje, orodje in medije, prek katerih so se lahko izražali ter oblikovali in konceptualizirali družbene težnje. Vendar je možno trditi, da je val sprememb prihajal od vsepovsod in ni bil zgolj produkt v glavah neodvisnih intelektualcev.¹¹

O razrednih razlogih za intelektualčevo nestrinjanje z dotedanjim sistemom je pri nas veliko pisal predvsem Bernik. Iz tega izhajata tudi koncepta statusne neskladnosti posledične statusne frustracije (materialna in moralna), ki naj bi bila razlog za intelektualno disidentstvo (glej Bernik 1997). V tem naj bi se skrivali tudi interesi intelektualcev za družbene spremembe. Bernik namreč implicira, da naj bi intelektualci prek koncepta civilne družbe, ki je bil privlačen tudi delavskemu razredu, v resnici hoteli služiti najprej svojim interesom (ibid.). Opira se tudi na teorije o novem intelektualnem razredu.

¹¹ Iz tega izhaja tudi, da ti intelektualci, v nasprotju kot se jih pogosto obravnava, niso bili prostolebdeči in neodvisni. Odvisni so bili od javnega mnenja oziroma od tihga odobranja večine, kar bomo videli pozneje, ko bomo obravnavali novorevijaše. Soodvisni pa so bili tudi od drugih družbenih gibanj, ki so potekala istočasno (alternativna gibanja, novinarska kritika, civilne iniciative, punk, NSK ...)

Veliko teoretske nejasnosti in nestrinjanja je tudi glede tega, kateremu razredu naj bi intelektualci sploh pripadali.¹² Ker razredne analize niso bile pogost predmet socialističnega sociološkega raziskovanja, je na tem področju še marsikaj neraziskanega. Zgodovinske analize tako ne dajejo dovolj jasnih rezultatov, zato na tem mestu ne moremo narediti nobenega zaključka, saj bi bilo potrebno še dodatno raziskovanje.

Ne glede na to, kam intelektualci spadajo, pa je statusna neskladnost in posledično statusna frustracija (ekonomska in moralna), lahko eden od motivov intelektualcev pri odpravljanju socializma. Statusna neskladnost je lahko prisotna ne glede na to, v kateri razred spadajo intelektualci, je pa zagotovo bolj izrazita v višjih razredih. Predvsem ekonomska frustracija in "frustracija moči" se po našem sistemu večja premosorazmerno z višino položaja na razredni družbeni lestvici. Tako bi lahko na podlagi tega govorili o razpršenosti intelektualcev med zgornja dva razreda. Poleg tega bi v sklopu teh razredov lahko govorili še o metarazredu najvišjih partijskih voditeljev in vojske, ki se je seveda, ne pa izključno, prekrival z višjim razredom, v katerega je bila prepustnost, če je bila v višji razred le še mogoča, brez partijske pravovernosti nemogoča. S tem najvišjim razredom in metarazredom so bili tudi vsi drugi kritično razmišljujoči intelektualci v največjem konfliktu.

Vendar pa statusna frustracija ne more biti edini motiv intelektualcev pri njihovem delovanju. Gre za to, da intelektualci, čeprav so imeli eno izmed ključnih vlog, niso bili edini. Lahko bi rekli, da so odigrali svoj del v mozaiku "pomladne" formulacije. Delavski razred s statusno frustracijo ni bil obremenjen. Prej bi bilo lahko obratno, vsaj glede ekonomske frustracije, čeprav so vsi nudili tiho podporo disidentom.

Bistvena vez najrazličnejših skupin ljudi ob koncu socializma je bilo nasprotovanje tedanjemu sistemu, oblasti in jugoslovanskim centralističnim silam. To je bilo toliko bolj pomembno, da so bile za nekaj let vse druge razlike, ki so prišle na dan po inavguraciji demokracije, nepomembne.

¹² Tu je treba razumeti tudi to, da različni sociologi tudi same intelektualce različno definirajo. Tudi iz tega lahko izhajajo različne opredelitve v kateri sloj naj bi te skupine sodile.

INTELEKTUALCI V TRANZICIJI IN DEMOKRACIJI

Po prvotni evforiji in tudi zmagi tistih političnih teles, v katerih so sodelovali intelektualci, so prišla leta tranzicije in za intelektualce – vsaj tako je bilo videti na zunaj – spet temačna leta. V Sloveniji je takratni predsednik Jože Pučnik po političnem porazu leta 1992, leta 1993 Demos razpustil. Intelektualci so se porazgubili in politično opredelili bodisi na različne pole bodisi iz politike odšli. To obdobje so v povezavi z intelektualci zaznamovali pojmi, kot so: marginalizacija, zdrs v nepomembnost, neodmevnost, (ponovna) kritika obstoječe situacije. Nekateri, prej aktivni intelektualci, so se v obdobju polarizacije celo sprli zaradi političnih in ideoloških prepričanj. Začela se je delitev na "desne" in "leve".¹³ Večina intelektualcev Nove revije pa je navidezno prestopila na "desni" politični breg, to so bili tudi največji očitki intelektualcem, namreč da so imeli premalo distance do dnevne oz. strankarske politike. Pojavili so se nacionalizmi, vmes pa so ekonomski tajkuni privatizirali podjetja in na hitro obogateli. V vsesplošnem kaosu, ki je nastopil, pa se je počasi začela kristalizirati demokracija. Z Zahoda je prihajala popularna kultura, ki je, vsaj tako se je zdelo, počasi požirala visoko kulturo. Na tem mestu se bom malo globlje spustil v takšne ali drugačne pasti tranzicijskega obdobja in pogledal, kaj se je v njegovem kotlu dejansko kuhalo in kaj se je zakuhalo. Pogledal bom, kaj so o temi napisali sociologi, ki so se s fenomenom ukvarjali, pa tudi, kaj so zapisali in kako so se počutili intelektualci iz širšega kroga Nove revije, ter kakšna bi bila možna vloga intelektualcev v tem obdobju.

Tipi tranzicijskih intelektualcev

Peter Zajac (Zajac 1995) je intelektualce v tranziciji razvrstil v štiri skupine. Del intelektualcev je zaradi razočaranja, ki ga je s seboj prinesla tranzicija, resignirano odstopil s političnega prizorišča, polje pa so prepustili "pravi" politikom. Drugo skupino naj bi sestavljali intelektualci, ki sta se jim politika in kultura od nekdanj zdeli nezdržljivi. To je tip intelektualcev, ki meni, da se morajo postaviti na stran državljanov in jih braniti pred zlorabo oblasti, delovati pa bi morali zunaj dnevne politike. Tretji tip intelektualcev po Zajacu sestavljajo tisti, ki so se v novih demokracijah začeli udeleževati izvrševanja oblasti, a so bili iz nje izrinjeni. Pravi, da so si nekateri izmed njih prizadevali vrniti v politiko, nekateri so poskušali z njo manipulirati iz ozadja, mnogi pa so se tudi vrnili k svojemu nekdanjemu prepričanju, da sta intelektualec in oblast nezdržljiva. Četrta, po Zajacu ne preveč pogosti intelektualci, so se zaradi svojih političnih sposobnosti v politiki uveljavili. "Ti se v političnem prostoru vedejo politično in si morebiti prizadevajo vtisniti svoji politični dejavnosti intelektualni značaj." (Zajac 1995: 165)

¹³ Pri tem pa je v grobem desno pomenilo pripadnost novim elitam, levo pa starim.

Jeffrey Goldfarb (Goldfarb 1998) je malo drugače razložil, kako so se intelektualci v socializmu razvrstili in kakšne so bile zanje posledice. Takoj po padcu komunizma se je pojavil vakuum političnega vodstva, ki so ga, po Goldfarbu, sicer z rahlim odporom zapolnili intelektualci. Četudi so bili politično angažirani, so ta angažma razumeli bolj v smislu politične vloge kritika in komentatorja kot pa direktnega političnega akterja. Goldfarb je raziskoval, kako so se različni tipi (to so štiri tipi socialističnih intelektualcev, ki sem jih opisal zgoraj) socialističnih intelektualcev znašli v tranziciji, in prišel do naslednjih ugotovitev:

Tisti, ki so bili najbližje komunističnemu režimu, so izgubili svoje institucionalne temelje. Odzvali so se na tri načine: bodisi da so se iz kulturnega polja odmaknili, bodisi so se spreobrnilo k novi doktrini ali pa so se znova predali svoji propadli ideološki viziji. Čeprav Goldfarb poudarja, da to niso bili intelektualci v pravem pomenu besede, ne v bivšem režimu in niti pozneje v demokraciji. Bili so sluge režima, manjkala pa jim je neodvisna kritična presoja. Vendar pa, kot pravi, niso izginili, poskusili so ohranjati svoje službe bodisi z igranjem starih političnih iger bodisi z adaptacijo novemu ideološkemu redu. Kot pravi, so stari leninistični marksisti "kar naenkrat razlagali njihovo razumevanje in sprejemanje vrlin liberalizma" (Goldfarb 1998: 115). Na tem mestu zaključuje, da je treba univerze in druge kulturne institucije prečistiti političnih sledilcev starega reda na eni strani, po drugi pa je tudi treba preseči politične čistke "na splošno". Kot pravi, so se s takšnimi dilemami srečevali intelektualci v vseh bivših socialističnih državah vzhodne in srednje Evrope.

Po drugi strani pa so se intelektualci, ki so preživeli in pomagali avtonomni kulturi, da obstane, znašli v spremenjeni situaciji. Po njem "vzorci prilagoditve v preteklosti lahko informirajo in tudi dezinformirajo sedanje" (Goldfarb 1998: 118). Pravi, da je ključnega pomena predanost kulturni avtonomiji, ki bi morala biti vzdrževana veliko bolj pozitivno kot v preteklosti, in da ni dovolj zgolj upor proti oblastem, temveč je potrebna pozitivna podpora kulturni avtonomiji. Včasih je bil boj za avtonomijo v izogibanju ideološkim vezem, ki so prišle skupaj s podporo, danes pa, kakor ugotavlja, države umikajo podporo in s tem pridejo na dan novi problemi (ibid.). Tako se pojavlja marginalizacija politike in kulture, kar je nekatere intelektualce zmedlo. V tem času je bila tako, po njegovem, potrebna ne več subverzija, temveč ustvarjanje institucij.

Edini neodvisni ustvarjalci institucij v preteklosti pa so bili po Goldfarbu tako bivši strogi opozicionisti.

Bernik (Bernik 1997) navaja Bazokijevo delitev intelektualcev po padcu totalitarnih sistemov, po kateri naj bi se intelektualci razdelili v štiri skupine: na profesionalce, na tiste, ki imajo zavest o poslanstvu, na razmišljujoče in na ljudi hitrega umika (Bazoki v Bernik 1997). Tako so morali intelektualci za razliko od prejšnje enotnosti izbirati med različnimi možnostmi – med politično profesionalizacijo in umikom iz politike. Ob tej dilemi, ugotavlja Bernik, je usahnil tudi vpliv antipolitične ideologije civilne družbe, "saj so se ideologije posameznih podskupin intelektualcev začele močno razlikovati ali pa si celo nasprotovati" (Bernik 1997: 78).

Tisti, ki so bili iz politike bodisi izrinjeni ali pa so se sami umaknili, so se tako znova približali politični marginalizaciji, ki pa je, kakor pravi Bernik, drugačna od tiste v avtoritarnih režimih. Tisti, ki pa so se začeli profesionalno ukvarjati s politiko, pa so v politični igri postopoma seveda začeli izgubljati značilnosti intelektualcev, to je "kritičen odnos do obstoječe ureditve" (Bernik 1997: 78). Tako so se iz na videz prostolebdečih kritikov režima spremenili v nosilce oblastnih vlog ali pa so si za te pozicije prizadevali.

Razočaranje, problemi in marginalizacija intelektualcev

Po demokratizaciji bivših totalitarnih sistemov so po prvotni euforiji intelektualci kmalu izgubili svoje glasove in odmevnost. Kot je povedal Gregor Tomc (Tomc 2008), je beseda postala besedičenje. Zato ker je socializem temeljil na ideologiji, je bila vsaka kontraideologija lahko nevarna in zato vsaka beseda pomembna. V demokraciji pa vsakdo lahko svobodno pove skoraj vse in zato same besede in ideologije izgubijo svojo vrednost. Na videz so se za intelektualce tako začela težka leta. Tudi način diskurza, ki so ga bili vajeni, se je spremenil, hkrati pa so politične opcije, ki so jim bili intelektualci iz kroga Nove revije blizu, izgubile politično igro. Oblast so na videz prevzeli liberalni ekonomisti, tranzicijski tajkuni, pripadniki starega režima ...

Matevž Tomšič (Tomšič 2003) ugotavlja, da so se intelektualci znašli v dilemi glede svojega nadaljnjega razmerja do politike. Te dileme so se po njegovem mnenju nanašale na konkretno politično angažiranost. Tisti, ki so se odločili za vstop v profesionalno politiko, so se morali soočiti s svojim intelektualnim poslanstvom in pragmatičnostjo. Tomšič navaja Bella, po katerem sta politika in kultura področji, za katera veljata različna osna principa (Bell v Tomšič 2003: 306). Osni princip demokratične politike je, po Bellu, legitimnost – pristajanje ljudstva na avtoriteto vladajočih. To načelo pa se uresničuje s formalnimi mehanizmi, ki predpostavljajo enakost. Osni princip kulture po Bellu pa je samouresničevanje posameznika, iz tega pa po Tomšiču izhaja konflikt med vlogama intelektualca in politika. Torej to nedvomno pomeni, zaključuje Tomšič, da se je treba odločiti bodisi za eno ali drugo in da dejansko intelektualec nima kaj iskati v

demokratični politični kulturi. Bistvena za uspešno politično delovanje sta seveda tudi taktiziranje in sklepanje kompromisov, kar pa intelektualcem ne gre preveč dobro od rok. Po drugi strani pa je, kot ugotavlja Tomšič, depolitizacija intelektualcev pomenila tudi odpoved odločanju o strateških usmeritvah družbe: "teža njihove besede se je s tem, ko se je sesul komunizem, ki je bil njihov glavni predmet kritike, drastično zmanjšala" (Tomšič 2003: 307).

Poleg tega je bila, kakor ugotavlja, javna prisotnost nekdanjih disidentov nekaterim celo moteča, "saj so bili žive priče konformizma in oportunitizma večine" (Tomšič 2003: 307). Kot razlog za nelagodje ob javni navzočnosti intelektualcev pa Tomšič navaja tudi dediščino antiintelektualizma, izvirajočo predvsem iz ideologije bivšega režima. Vse to so bili po njegovem mnenju razlogi za nezadovoljstvo velikega dela intelektualcev, ki je vodilo bodisi do resigniranega umika ali/in do stroge kritike novega stanja. Tako naj bi nekonformistični intelektualci sodili med "poražence tranzicije ali pa vsaj med poražence med zmagovalci" (Tomšič 2003: 307).

Petar Zajac (Zajac 1995) v svojem razmišljanju razloge za intelektualne brodolome, kot jih imenuje, vidi v njih samih. Problem intelektualca so po njegovem mnenju aporije, ki jih ustvarja sam – nepolitična politika. Ena izmed aporij je intelektualec, ki niha med *vita contemplativom* in *vita activom*. Druga pa je intelektualno pojmovanje politike kot gole oblasti. Pravi, da intelektualec pogosto zavrača delež pri oblasti, ker ga ima za delež pri nasilju in laži. Poleg tega se po njegovem mnenju v intelektualnih razmišljanjih vseskozi pojavlja značilnost intelektualca kot ustvarjalnega človeka in značilnost politika pa kot pragmatičnega človeka, "pri čemer pa pragmatičnost ni pojmovana kot nagnjenje do prakse, ampak kot gola namenskost" (Zajac 1995: 167). Tako bi intelektualec rad postal nekdo, ki o ničemer ne odloča in tudi ni za nič odgovoren, hkrati pa določa smer dogajanja. To vodi v nereálnost, nespoštovanje realnosti pa po njegovem mnenju k neuspehu. Na koncu potem intelektualec izraža "ostentativno negativno stališče do ekonomskega področja in trga" (Zajac 1995: 167). V tem vidi "intelektualno hinavščino", ko izjavljajo, da se trga ne udeležujejo in jih tudi ni mogoče tržno ovrednotiti – pri dejanskem konkurenčnem vedenju pa zna biti intelektualni trg mnogo bolj krut, neusmiljen in brezobziren kot na drugih področjih. Kot posledica populizma pa se je po njegovem mnenju pojavil tudi odkriti politični antiintelektualizem, ki jim je očital, da so nerazumljivi, ideološko obremenjeni, da naj gredo v sfero, kjer je njihovo mesto, in naj politiko prepustijo pragmatikom in profesionalcem. Težavo intelektualcev pri tem boju pa vidi v njihovi nesposobnosti predvidevanja. Kot pravi, so vzhodnoevropski intelektualci zaslutili neogibnost in smer velikega preobrata, vendar pa v tranziciji "niso imeli konkretne in uresničljive predstave o nadaljnji poti" (Zajac 1995: 167). To je bil prvi razlog za intelektualni polom. Drugi je bil zunanji. Zaradi hitre spremembe se tudi vse družbene sfere niso razvijale

enakomerno. Politična sprememba je bila hitrejša od ekonomske in tudi pravne, kaj šele ideološke ali kulturne, meni Zajac. V prednosti je bila tako vsaj za nekaj časa ekonomska sfera, zaradi česar sta bili zapostavljeni tako politična kot kulturna sfera.

Po padcu komunizma so se intelektualci po Goldfarbu (Goldfarb 1998) soočili s klasičnimi problemi intelektualcev na oblasti. Na eni strani so se pripravljali podrediti "politiki ultimativnih ciljev", na drugi strani pa so bili nagnjeni k moraliziranju in tendenci, "k teoretičnim predlogom v situacijah, kjer so bile potrebne takojšnje rešitve" (Goldfarb 1998: 113). Kot pravi, je njihova skrb za dobro naroda temeljila na neki idealizirani verziji preteklosti – "neke vrste predpotopni utopiji" (Goldfarb 1998: 113). Intelektualci pogosto niso razumeli ljudi, v imenu katerih so delovali. "Preveč so mislili na proces demokratizacije in ne dovolj na stanje, v katerem je bil demos (ljudstvo)." (Goldfarb 1998: 113) Demokratični intelektualci so si tako predstavljali idealizirano prihodnost, kjer je normalna civilna družba, v resnici pa je bila to, kakor pravi Goldfarb, njihovo doživetje oziroma videnje zahodnoevropskih družb. Ko so realizirali, kako daleč so od njihovega zamišljenega stanja, so se na vso moč trudili spodbuditi spremembe. Tako so nekateri politično angažirani intelektualci postali obsedeni s problemi, ki so bili del njihove lastne teoretsko determinirane izkušnje. Po Goldfarbu je bilo ravno to tisto, kar je obsedlo intelektualce, ki so se posluževali, kakor pravi, šok terapije za vsako ceno. Goldfarb nadalje meni, da je ravno ta tendenca k abstraktnosti ter pomanjkanje razumevanja resničnih problemov in pogledov svojih sodržavljanov pripeljalo do njihovega političnega poraza na volitvah. Tako je bilo tudi tu zopet možno videti separacijo kulture od politike, ki je karakteristika intelektualcev modernega časa, zaključuje Goldfarb.

Po drugi strani pa je Bernik (Bernik 1997) na razočaranje intelektualcev gledal malo drugače – iz njihove notranje perspektive, iz njihovih porevolucijskih interesov in pričakovanj ter porevolucijskega izkupička. Bernik pravi, da je bila ideologija civilne družbe nekako najprimernejša ideologija za preobrazbo socialističnih družb, saj je "po eni strani izražala ključne interese ne le intelektualcev, temveč celega sloja izobražencev", ker je težila k "vzpostavitvi razmer, v katerih bi bili odpravljene vzroki njihovih moralnih in materialnih frustracij" (Bernik 1997: 75), kar sem opisal že zgoraj. Po drugi strani pa je ta ideologija tudi ugajala drugim družbenim slojem, med drugim tudi delavskemu. Tu Bernik navaja Baumana, ki je rekel, da so se intelektualci s to ideologijo uveljavili v svoji tradicionalni vlogi "duhovnih voditeljev, usmerjevalcev in učiteljev ljudstva" (Bauman v Bernik 1997: 75). Vendar, pravi Bernik, pa sta pri tem vsaj dve omejitvi. Tudi če so intelektualci res imeli to vlogo, so poskušali najprej uresničiti svoje interese, posredno pa s tem tudi interese celotnega sloja izobražencev. Druga omejitev pa se nanaša na problem enakih oziroma različnih interesov intelektualcev in drugih družbenih slojev. Bernik meni, da "tudi če so

intelektualci imeli vlogo voditeljev v času velike preobrazbe, je malo verjetno, da so bili njihovi interesi in pričakovanja istovetni z interesi in pričakovanji cele "družbe" (Bernik 1997: 75). Revolucionarna koalicija, ki se je izoblikovala v osemdesetih letih, je bila sestavljena pretežno iz srednjega razreda in inteligence. Za pripadnike teh dveh slojev je bila značilna marginalizacija, hkrati pa "dober" gmotni položaj. In ravno to je bil, kakor meni Bernik, vzrok njihovih frustracij; imeli pa so tudi sredstva, potrebna za nasprotovanje obstoječim razmeram (Cirtautas in Mokrzycki v Bernik 1997). Še največ sredstev so imeli intelektualci, ki so bili po zgornjem pojmovanju zato le najbolj dejavni sloj širokega gibanja proti tedanjemu režimu.

Bernik nadalje navaja izsledke večine raziskav postsocialističnih družb, ki kažejo, da so bili intelektualci tisti del prebivalstva, ki je pri nastajanju nove politične in gospodarske ureditve mnogo več izgubil, kot pridobil (Baumann, Bazoki, Pithart in Zapf v Bernik 1994). Navaja Baumanovo trditev, da je v primeru neuresničenja svojih interesov intelektualce prizadela predvsem izguba političnega vpliva: "Intelektualne voditelje antikomunističnih revolucij so izrinile iz svobodno izvoljenih parlamentov zagrizene nacionalistično-populistične sile in postkomunistični varuhi nostalgije." (Bauman v Bernik 1997: 77). Za poraz intelektualcev na volitvah Bernik navaja diferenciacijo političnega sistema pa tudi razpad intelektualcev kot močne ideološko in politično enotne skupine na različne politične, civilne in podobne segmente, posameznike ...

Nadalje pravi, da bi bilo mogoče trditi, da so bile močne frustracije skupna značilnost tako v prejšnjem kot tudi v novem sistemu, vendar pa so se te frustracije v novem režimu med seboj močno razlikovale od frustracij v bivšem sistemu, kjer so bile enotne in so delovale povezovalno. V novem so delovale celo razdruževalno. Meni, da so bili tisti intelektualci, ki so se podali v profesionalno politiko, razočarani, ker so drugi politiki in tudi volivci premalo spoštovali njihove zasluge za demokratizacijo. Poleg tega so bili razočarani, tako tisti, ki so se podali v politiko, kot tisti, ki so se bili iz nje prisiljeni umakniti, tudi zato, ker se niso uresničila njihova pričakovanja o razvoju civilne družbe. V ozadju pa se, kakor dodaja Bernik, skriva še razočaranje nad družbenim položajem in nad vlogo intelektualcev v demokratičnih družbah.

Možna vloga intelektualcev v tranziciji

Mnogo sociologov, ki so se ukvarjali s tranzicijskimi družbami, meni, da bi lahko imeli intelektualci v tranziciji pomembnejšo vlogo. Prav tako se mnogo sociologov strinja tudi, da intelektualci in inteligenca na splošno niso znali ravno pravilno anticipirati sprememb, ki so se dogajale. Goldfarb (Goldfarb 1998) meni, da je civilna družba ena od pomembnejših stvari v demokratičnih družbah, saj jo le-ta ohranja. Pri tem mu civilna družba pomeni način, kako percepirati tranzicijsko kompleksnost (Goldfarb 1998: 96). Pravi celo, da so nekateri aspekti civilne družbe, kot je na primer svobodni tisk, v tranziciji celo bolj pomembni oziroma nujni po padcu komunizma, kot pa so bili prej. Vendar pa Goldfarb tudi tu svari, da je treba civilno družbo razumeti kot ključ do demokracije, ne pa kot "racionalizacijo za dosego oblasti" (Goldfarb 1998: 97).

Matevž Tomšič (Tomšič 2003) meni, da je avtonomija, ki predvideva svobodo intelektualnega delovanja, vsaj v institucionalnem smislu zagotovljena. Meni, da je to velika "lahko bi rekli celo ključna pridobitev za intelektualno sfero" (Tomšič 2003: 308). Vendar je po njegovem mnenju pluralizacija, ki je sestavni del procesa demokratizacije, hkrati privedla tudi do sprememb odnosov med samimi intelektualci. Tako so se začele različne zbrane skupine, prej enotne, nazorsko diferencirati. Nastala je scena, ki jo še predobro poznamo in ki ji sam pravi eksplozija razlik in avtopoetik. Prišlo je tudi do ostrih nesoglasij in političnih obračunavanj. Po Tomšiču takšna "normalizacija stanja", kot jo imenuje, ne pomeni, da javni angažma intelektualcev ni potreben ali da je nezaželen, kakršen vtis se je pogosto lahko čutil. Pravi, da kot ni v skladu s postulati sodobne pluralne in funkcijsko diferencirane družbe, da so intelektualci moralni in politični voditelji naroda, tako tudi ni primerno in za družbo dobro, da se intelektualci umaknejo v zasebnost. Tudi on njihov prostor vidi v sferi javnosti in civilne družbe. Pravi, da sama ekonomska in politična preobrazba družbe ni zadostna, saj je za njeno delovanje potrebna tudi "močna, dinamična in pluralna civilna družba" (Tomšič 2003: 308). Pri razmerju med državo in civilno družbo gre tako za njuno vzajemnost. Torej je vloga intelektualcev, kot jo on vidi, v neke vrste nadzoru političnih in ekonomskih institucij. V intelektualcih, ki so bili disidenti v starem režimu in so tam pokazali svoje kvalitete, vidi dobre predispozicije za protagoniste takšne neodvisne javnosti. Kot ugotavlja, je eden od glavnih problemov sodobnih tranzicijskih družb prav izrazita premoč politične elite nad dejavniki civilne družbe. In v takšnih razmerah se povečuje možnost za razmah klientelizma, korupcije in drugih zlorab oblasti. Vse to je po njegovem mnenju kazalo na nekakšno anemičnost intelektualnega življenja, predvsem v smislu vloge intelektualcev kot neodvisnih in kredibilnih kritikov. Zato meni, da bi bila ravno vloga intelektualnih disidentov, ki imajo izkušnjo z različnimi

sleparijami in prevarami, pri odkrivanju prikritih "družbenih goljufij" tako v novih kot tudi starih demokratičnih sistemih velika.

Petar Zajac (Zajac 1995) pa v svojih tekstih piše, da intelektualci lahko služijo tudi politikom. Seveda ne kot njihovi ideologi ali strokovnjaki pri masovnih manipulacijah z ljudmi, temveč kot vizionarji. Pravi, da je prav sposobnost predvidevanja jedro intelektualne moči. Meni, da prav ta sposobnost najbolj manjkala (tranzicijski) politiki. Dodaja, da je politika danes mnogo bolj reaktivna kot pa aktivna. In v tem smislu je po njegovem mnenju intelektualizacija politike neizogibna. Poudarja pa, da to ne pomeni neposredne udeležbe intelektualcev v politiki, "vendar pa pomeni sposobnost politike, da da intelektualcem tako naročilo, pa tudi sposobnost intelektualcev, da tako naročilo realizirajo; obe sposobnosti v tem trenutku manjkata skoraj v celoti" (Zajac 1995: 168).

Razloge za to vidi tudi v intelektualcih. Prvi razlog vidi v njihovi nesposobnosti sprejeti politiko ne samo kot "čisto orodje oblasti nad nekom, temveč tudi kot oblasti nekemu v prid" (Zajac 1995: 168). Humorno pa dodaja, da je taka pač intelektualčeva narava, namreč da mora biti v intelektualni konkurenci njihov prestiž zmeraj v vsem prvi in tako tudi v lastni samo-destrukciji, samozanikanju in samolikvidaciji. Drugi razlog njihovega poloma pa je bil po njegovem mnenju zunanji, in sicer nagle spremembe, ki so v mnogih stvareh, ki so pogosto prehitale dojetje vpletenih.

Ugotovitve

Načeloma so si teoretiki edini, da so obstajale štiri vrste tranzicijskih intelektualcev, ki so izhajali iz nekdanjih vrst disidentov, le imenujejo jih nekoliko drugače. Prvi tip intelektualcev so bili tisti, ki so resignirano odstopili s političnega prizorišča, drugi tip tisti, ki so od nekdanj menili, da politika in kultura ne gresta skupaj, tretji tip tisti, ki so se udeleževali izvrševanja oblasti, a so bili iz nje izrinjeni, četrti, ki so redki, pa so se uveljavili v politiki in so prevzeli to kot profesionalno zaposlitev. Čeprav so po mnenju mnogih s tem prenehali biti intelektualci.

Pri razlogih, problemih in razočaranju intelektualcev ter iskanju krivca za nastalo situacijo pa je seveda malo več odstopanja pri različnih pogledih, čeprav se v marsičem prekrivajo.

Bernikove teze temeljijo na razredni teoriji intelektualcev, ki jih sam ne favoriziram, predvsem zaradi nejasnosti in pomanjkljivega upoštevanja vseh dejavnikov. Če bi združili razredne teorije s funkcionalističnimi, bi morda lahko naredili več zaključkov. Dejansko pa pravega strinjanja o

razredni teoriji glede intelektualcev že v socializmu ni bilo. O njihovi razredni pripadnosti v tranziciji pa še toliko manj, saj je iz teh teorij še težje potegniti kakšne zaključke. Bernik predvideva moralne frustracije, ki so se pojavile tudi v tranziciji, a so bile tu drugačne. Izpostavi izgubo političnega vpliva, ki pa ga intelektualci tudi prej niso imeli (torej v času nastanka njihovih frustracij). Pomembna ugotovitev pa je, da so v starem sistemu frustracije za intelektualce delovale povezovalno, v tranziciji pa so frustracije zaradi različnih pogledov na nadaljnjo pot delovale razdruževalno.¹⁴

Intelektualci so se v socializmu znašli v mnogih dilemah, videnje rešitev teh problemov in dilem pa jih je razdružilo. Ena od vsaj na zunaj pomembnejših dilem je bila dilema glede nadaljnega razmerja do politike. Pri tem je šlo predvsem za dilemo, ali naj intelektualci sploh imajo mesto v dnevni politiki. S tem, da intelektualčev mesto ni v aktivni dnevni politiki, se strinjajo pretežno vsi teoretiki. Vsak pa nekoliko po svoje razlaga, zakaj je tako.

Od zunanjih razlogov so navajali predvsem antiintelektualizem, ki je prihajal predvsem od profesionalnih politikov pa tudi zaradi zapuščine bivšega sistema. Ponekod je bilo videti, kot da se borijo z mlino na veter. Razplamteli so se ideološki boji med tako imenovanim levim intelektualnim taborom in desnim intelektualnim taborom.

Za intelektualce bi bil potreben samo zasuk zornega kota, da bi lahko bolj konstruktivno delovali v tranziciji. Kot pravi Goldfarb, teorija civilne družbe ni odgovor za razlago tranzicije, temveč je način, kako percepirati njeno kompleksnost. Pravi, da jo je treba razumeti kot ključ do demokracije, ne pa kot racionalizacijo za dosego oblasti. Tudi Tomšič pravi, da je javni angažma intelektualcev zelo potreben v tranziciji, vendar ne na način aktivnega izvajanja oblasti. Njihov prostor je v civilni družbi. Pravi, da bi potrebovali močno, dinamično in pluralno civilno družbo, ki bi opravljala neke vrste nadzor, in da je ravno ta element v tranziciji manjkal. Vidi opazno premoč politične elite nad dejavniki civilne družbe, kar je posledično spodbudilo klientelizem, korupcijo in druge zlorabe oblasti.

Na drugi strani imajo intelektualci lahko tudi bolj aktivno vlogo pri sodelovanju v politiki. Zajac pravi, da intelektualci lahko služijo politikom, vendar ne kot ideologi in strokovnjaki za masovne manipulacije, temveč kot vizionarji. To je manjkalo tranzicijski politiki, ki je bila bolj reaktivna kot pa aktivna. Vendar to zanj ne pomeni neposredne udeležbe pri politiki. V osnovi sta potrebni sposobnost politikov, da dajo intelektualcem naročilo, in sposobnost intelektualcev, da to naročilo

¹⁴ Te frustracije niso bile, kot jih opredeli Bernik, zgolj razredne.

uresničijo. Tega pa je v tranziciji primanjkovalo z obeh strani.

Goldfarb vidi nalogo intelektualcev v izgradnji institucij. Meni, da je za intelektualce v modernih družbah značilna politična marginalizacija. Intelektualci so se morali soočiti tudi s konfuzijami postsocialističnega obdobja.

V tranziciji je torej nastopilo neko konfuzno stanje, ko se je bilo treba znajti na novo. Gre za dvojnost tega, kam so se intelektualci konsenzualno (in javno) sami umeščali in kako so v resnici delovali. Kako so opredelili njihovo nalogo in kako so delovali. Dejansko ni bilo neke enotne vizije in delovanja, temveč tudi veliko iskanja in prepiranja o temi. Nekako je to razumljivo, saj so intelektualci zaslutili spremembe in znali pravilno teoretsko odreagirati v času socializma. Niso pa imeli izdelane predstave, kako in kam naprej, kar je bilo, na primer, značilno za druge revolucije skozi zgodovino. Predvsem pa se niso znašli v konkretnih praktičnih rešitvah in odgovorih na tranzicijo. Intelektualci bi lahko zapolnili vakuum, ko je bilo potrebno, uredili stvari, potem pa vloge prepustili profesionalnim politikom. Pri mnogih pa je bilo videti, da jih je sestop z oblasti razočaral in zaposlil za mnoga leta, ki so sledila.

4. NOVA REVIJA

NOVA REVIJA V SOCIALIZMU

Nova revija je nastala kot subverzivna platforma, ki je nudila zatočišče drugače mislečim intelektualcem v boju (oziroma obstoju) proti uradnemu sistemu. Takšen je bil, čeravno ne ekspliciten, njen namen od vsega začetka. In dejansko so prek Nove revije intelektualci opravili subverzivno vlogo. Pri tem pa me zanima več stvari. Do koga je bila Nova revija subverzivna, kakšno vlogo je imela, kakšen je bil njen dejanski vpliv in kakšne posledice? Zanima me tudi to, koliko so bili intelektualci iz kroga Nove revije v svojem mišljenju in dejanjih neodvisni oziroma od koga so bili neodvisni. Preučil bom, kako so se percipirali sami, kako gledajo svojo vlogo za nazaj in kako so jih percipirali drugi. Pri tem bom vključil negativno in pozitivno percepcijo drugih. Poleg tega pa me še zanima še, koliko se percepcija samih intelektualcev iz kroga Nove revije med seboj sklada. Ta analiza bo pomembna tudi pri nadaljnji raziskavi, ko bom pogledal, kako se percipirajo novorevijaši sedaj oziroma kako so se percipirali v tranziciji in koliko se njihova samopercepcija tam sklada (problem deljenih mnenj v tranziciji).

USTANOVITEV IN DELOVANJE NOVE REVIJE

Obstoječe revije, na primer revija Problemi, intelektualcev, ki so se pripravljali na svobodomiselnost publicistiko, niso zadovoljevale, saj so bile kljub delni odprtosti še vedno nadzorovane in cenzurirane iz partijskih vrhov. Hoteli so nekaj popolnoma svojega, kamor se nihče ne bi vmešaval. Pobuda za Novo revijo s podpisi 60 slovenskih kulturnih delavcev je bila s posebnim spremnim pismom, ki so ga podpisali Niko Grafenauer, Tine Hribar, Andrej Inkret, Svetlana Makarovič, Boris A. Novak in Dimitrij Rupel naslovljena na predsednika Republiške konference takratnega SZDL Mitjo Ribičiča, v vednost pa je bila poslana še predsedniku Predsedstva SRS, Skupščine SRS, Izvršnega sveta skupščine SRS, Izvršnega odbora Kulturne skupnosti Slovenije in Društva slovenskih pisateljev ter v objavo glavnemu uredniku časnika Delo junija leta 1980.

V pobudo (Nova revija 1982) so zapisali, da slovensko revijalno življenje ni urejeno tako, da bi ustrezalo resničnim potrebam tistega našega duhovnega stremenja in ustvarjanja, tiste mišljenjske in pesniške produkcije, ki se more in mora izraziti ravno prek revij. Dokaz vsega tega je bil po mnenju pobudnikov večletno mrtvilo v prostoru, ki so ga zasedale obstoječe revije. Med njimi naj ne bi bilo ne polemike ne dialoga, torej nikakršne diferenciacije. Nova revija naj bi stremela k novim kriterijem, bila bi revija novih razločkov in razločevanj. "Programsko izhodišče Nove revije torej ni

kritika vsega obstoječega, temveč obravnava kriterijev vsakršne obstoječe in možne kritike. Potemtakem se bo Nova revija kot revija novih kriterijev že sama po sebi dogajala kot kriza, ki vsebuje odprtost, dogodivščino, presenečenje in skrivnost ter nas prav zato vedno znova odteguje sklenjenemu krogu reprodukcije ene in iste ideje, sloga, usmeritve" (Nova revija 1982: 5). V pobudi so še zapisali, da so jih (skupino podpisnikov) težnje, ki so oživiljale vsesplošno ideologizacijo in omejevale svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja, v drugi polovici sedemdesetih let prisilile, da ponovno reflektirajo njihovo apolitičnost. Apolitičnim in neideološkim težnjam navkljub so, kot so povedali, vedno znova postali tarče politike in ideoloških pritiskov (Nova revija 1982).

Opisano stanje vplivov je tako po mnenju intelektualcev v krogu Nove revije pripeljalo do vsesplošne ustvarjalne apatije in nezadovoljstva. Oblast pa je bila seveda nezadovoljna s tako pobudo. Polemike ob nastanku Nove revije, ki takrat še ni imela svojega imena, so se tako razvile po vsej Jugoslaviji. Začela so se dopisovanja (tudi javna – časopis Delo) med takratno aktualno oblastjo in novonastalo kulturno srenjo. Slovenska oblast pa je bila zaradi notranjih bojev razdeljena na dva tabora in so revijo delno podpirali, oziroma je zaradi splošne družbene klime niso mogli več kar tako zavrniti. Tako je krog intelektualcev le dobil priložnost in odigral pomembno vlogo pri oblikovanju kritične javnosti. Nova revija je dajala zatočišče tudi avtorjem, ki niso mogli objavljati drugod po Jugoslaviji. Uvedli so tudi posebni rubriki, namenjeni izključno objavi "neobjavljivega". Najpomembnejša tema, ki jo je uvedel krog intelektualcev, pa je bila zagotovo uvedba razprav o slovenskem nacionalnem vprašanju, ki so bile izdane v znameniti 57. številki Nove revije.

Prve številke Nove revije so bile namenjene zlasti kritiki kulturne politike. Kot je zapisal Božo Repe (Repe 2002) je bila, v svojih začetkih, revija povezana tudi z intelektualnimi krogi drugod po Jugoslaviji, zlasti srbskim intelektualcem je nudila možnost za objavljanje, ki je zaradi ortodoksnih razmer doma niso imeli. Sprva se je Nova revija o nacionalnem vprašanju izražala predvsem v esejističnih člankih in se hkrati zavzemala za uveljavljanje klasičnih meščanskih svoboščin, sredi osemdesetih let pa je začela tudi s konkretnimi predlogi za nacionalni program. Njen nastanek in njeno dejavnost pa je oblast ocenila kot "čist opozicijski pojav" (Repe 2002: 100). "Oblast", ki je spremljala priprave za izdajo Nove revije, je ocenila, da se koncept in vsebina odločno orientirata v smeri političnega pluralizma, meni Repe. Nadalje pravi da, čeprav so ugotovili, da ni zakonitih razlogov, ki bi preprečevali izdajanje revije, so v njej prispevki, ki zahtevajo precejšnje idejne, teoretične in politične konfrontacije in da je treba v ta namen mobilizirati sposobne ljudi.

Zagotovo prelomna pa je bila 57. številka Nove revije, kjer so objavili filozofske, sociološke, pravne, ekonomske ... razprave in eseje, ki so obravnavali vprašanje slovenskega naroda v sodobnem svetu. Podnaslov te izdaje je bil: Prispevki za slovenski nacionalni program. Osnovna ideja, ki je bila iz celotne številke razvidna, pa ni bila zgolj kritika obstoječega, temveč je bil dodobra dodelan program za razrešitev slovenskega nacionalnega vprašanja. Celotno revijo pa je preveval duh samostojnosti Slovenije. Ideja je bila preoblikovati slovenski narod v samostojno nacijo, torej državo, ki ne bo več podrejena jugoslovanski.

Ni treba posebej poudariti, da je številka dodobra razburkala določen del "strokovne" javnosti, predvsem pa tudi zvezno oblast, ki je zahtevala zaplembo številke in tudi sodne pregone določenih avtorjev. A se nič od tega se ni zgodilo. Je pa oblast organizirala številne javne razprave in objave v medijih, kjer so kritično polemizirali bodisi določene prispevke ali pa kar celotno 57. številko Nove revije.

Političnost delovanja Nove revije?

Igor Lukšič (Lukšič 1990) je Novo revijo ocenil kot poseben fenomen na slovenski politični sceni. Pravi, da je bilo delovanje Nove revije vseskozi politično in da se je že njeno nastajanje kar nekaj časa vleklo, in tudi prve številke so kazale, da so njihove ambicije politične (Lukšič 1990). Kot ugotavlja, se je zato tudi poimenovala s političnim pomenom, namreč opozicijska revija. Revija je bila vseskozi pod pritiskom zaplembe, vendar, kot pravi Lukšič, ni bila nikoli resneje ogrožena, saj jo je tedanja politična struktura potrebovala za svojo legitimizacijo (Lukšič 1990). Kljub vsem preglavicam, ki jih je revija povzročala tedanji oblasti, je bila vseeno, čeprav posredno, njen sestavni del in zato nepogrešljiva na politični sceni.

Lukšič nadalje pravi, da je bila Nova revija poleg Mladine edina stranka na Slovenskem:

Imela je jedro (različno mislečih) istomišljenikov, zbranih v uredništvu. Postopno si je oblikovala širok aparat prek sodelavcev in naročnikov. Naročniki pa niso bili samo bralci, temveč popularizatorji idej in razmnoževalci revije, ki so fotokopirali njene najbolj udarne članke. Na ta način so razširjali program stranke in aktualna stališča ter pridobivali in mobilizirali simpatizerje za svoje politične cilje. Stranka se je sistematično opredeljevala do vseh strukturalnih vprašanj v zvezi z družbeno in politično ureditvijo Slovenije. 57. številka je bila samo vmesna postaja formuliranja in nato preverjanja ciljev narodnostne politike, po njeni ustanovitvi pa je bila tudi prvo resnejše preverjanje razmerja moči na Slovenskem in v

Jugoslaviji (Lukšič 1990).

Ko je Nova revija dobila dovolj podpore, je svojo "osvobodilno fronto" samo še formalno sklicala in institucionalizirala v prvi stranki – Slovenski demokratični zvezi, pozneje pa še v združenju različnih strank – Demosu. Po Lukšičevem mnenju je Demos edini lahko pripeljal Novo revijo na oblast. Lukšič cinično svoj članek zaključí, da ko je bil cilj dosežen, se je iz stranke Nova revija spremenila v revijo za vprašanje kulture, ki bo izvajala vodilno vlogo v kulturi in družbi (Lukšič 1990).

Po drugi strani, pa se lahko tu nanašamo na izjave nekaterih iz kroga nove revije, ki jih bom še v nadaljevanju bolj izpostavil, na tem mestu pa na njih samo opozorim. Na primer Rupel¹⁵ je zagovarjal tezo, da se oni (intelektualci) rajši ne bi ukvarjali s politiko, a ker se politika vmešava v kulturo, se morajo tudi sami, v želji po svobodi, ukvarjati s politiko.

Tudi Godfarb je izpostavil ta problem. Namreč meni, da to, da so se politično angažirali ne pomeni, da so si intelektualci oziroma kulturniki želeli političnega angažmaja (Goldfarb 1998), ampak so si edino skozi politično delovanje lahko zagotovili svojo umetniško "svobodo".¹⁶

Ozadja uspeha Nove revije in njene posledice

Po Grafenauerjevem (Grafenauer 1998) mnenju so prispevki za slovenski nacionalni program v 57. številki Nove revije pomenili disidentsko intelektualno dejanje, to dejanje pa je temeljilo na "avtohtonem duhovnem premisleku". Prispevki naj bi osvetlili položaj slovenske nacije in družbe v kriznih razmerah. Intelektualcem iz kroga Nove revije se je zdelo nujno in neodložljivo, da pokažejo na vzroke in posledice kot tudi opcije za izhod iz te zgodovinske krize. Kakor pravi, je šlo za premisek o izhodu iz jugoslovanske krize glede na vitalne interese in zgodovinsko perspektivo Slovencev. Tudi za obrambo "tistih habitualnih razsežnosti slovenske nacionalne eksistence, ki so bile s poskusom zveznih ustavnih sprememb temeljno ogrožene" (Grafenauer 1998: 2).¹⁷ Kakor ugotavlja Grafenauer, so bili prispevki v 57. številki Nove revije "predvsem dejanje implicitnega upora zoper jugoslovansko obarvani srbski hegemonizem na eni in zoper "satrapsko" vladavino vojaško-partijske oligarhije v ekonomsko in socialno propadajoči državi na drugi strani" (Grafenauer 1998: 2).

¹⁵ Glej poglavje o odnosu oblasti do Nove revije v socializmu (str. 47).

¹⁶ Več o problemu kulture in politike sem napisal v poglavju Kultura in politika v socializmu, na straneh 21–23.

¹⁷ Na primer "skupinska jedra" v sistemu izobraževanja, ki bi vpeljevala en skupen jezik.

Pravi pa, da si nihče izmed piscev te številke ni domišljjal, "da zapisane besede nosijo s sabo kaj več kot tveganje, kakršno vsebuje sleherni mišljenjski utopos" (Grafenauer 1998: 2). V odzivu na 57. številko Nove revije pa vidi še neko drugo dejstvo. Kot pravi, je bila 57. številka (ki je bila le kulminacija Nove revije kot take) tudi pomembna sestavina znotrajpartijskega obračuna med "starokomunisti" in "novokomunisti" (Grafenauer 1998: 2). Pravi, da je liberalistična frakcija v partiji v pravem trenutku zaznala dezintegracijske procese v zvezni partiji in odkrila svoj potencialni modus preživetja v nacionalnem oziroma republiškem okviru. Od izida tega obračuna pa je bila odvisna tudi nadaljnja usoda Nove revije ter njenih urednikov in piscev.

Tako je Nova revija odigrala vlogo grešnega kozla v širšem jugoslovanskem prostoru. Doživela je val političnih diskvalifikacij in obsodb, ki so, kakor se spominja, "v prvi vrsti udrihale po "nacionalistični" naravnosti v njej objavljenih spisov" (Grafenauer 1998: 2).

V politični gonji zoper revijo vidi na eni strani enotnost slovenske partije v obsodbi ideološko in politično "nesprejemljivih stališč", kar je bil, kakor ugotavlja, njen nedvoumni manifestni prispevek k programski povezanosti (Grafenauer 1998). Po drugi strani pa opozarja na dejstvo, da je bila v realnosti ta enotnost le navidezna.

Poskus Nove revije in s tem tudi 57. številke pa ni uspel le po naključju. Grafenauer ugotavlja, da je k temu pripomogla tudi oslABLJENA zvezna oblast, kar je imelo za posledico okrepitev republiških partijskih oziroma oblastvenih struktur. Po njegovem se ta poskus (Nove revije), če ne bi bilo teh dejavnikov, ne bi zgodil. "Če pa bi se, bi se zagotovo končal drugače, kot se je, o čemer priča tudi usoda cele vrste slovenskih kulturnih revij v času komunistične vladavine." (Grafenauer 1998: 3)

Posledica partijske gonje proti Novi reviji in njenega "neuspeha" pri tem početju pa je bil tudi vzpon do takrat bolj ali manj nevidne opozicijske politične javnosti, ki je sčasoma pridobila svoj manevrski prostor v podobi najrazličnejših civilnih pobud in gibanj, pozneje pa tudi v obliki opozicijskih političnih strank (Grafenauer 1998). To je bil po Grafenauerju temeljni korak v novo politično artikulacijo slovenskega družbenega prizorišča. Znotrajpartijski obračun, ki se je zgodil ob aferi 57. številke Nove revije, je tako po Grafenauerju prinesel dokončno prevlado liberalistične struje, tudi v prid transferja politične moči v ekonomsko moč (Grafenauer 1998).

Vloga 57. številke je bila tako po mnenju Grafenauerja tako vsaj trojna:

1. Odigrala je "grešnega kozla" v širšem jugoslovanskem prostoru in se kot taka uprla zoper jugoslovansko obarvani srbski hegemonizem in vladavino vojaško-partijske oligarhije v ekonomsko in socialno propadajoči državi.
2. Odigrala je vlogo pri znotrajpartijskem obračunu med dvema frakcijama slovenske partije – eni bolj liberalno-slovensko usmerjeni in drugi tradicionalno-zvezno usmerjeni, kjer je zmagala prva liberalno usmerjena in tako "zapečatila" usodo Slovenije.
3. Kot posledica gonje zoper Novo revijo, zmage liberalne frakcije in tudi zapisanih tekstov je bila tudi evokacija dotlej bolj ali manj nevidne opozicijske politične javnosti, ki se je vedno bolj vidno formirala in nazadnje ustanovila tudi politične stranke, ki so v obliki Demosa zmagale na volitvah in popeljale Slovenijo v odcepitev in "demokracijo".

INTELEKTUALCI IZ KROGA NOVE REVIJE O SEBI

Nova revija je bila v osemdesetih letih tisti del javnosti, ki se ni pustila goljufati

Jože Pučnik (Pučnik 1998) vidi Novo revijo kot tisti del javnosti, ki je v takratnih razmerah poskušal odpirati vprašanja, ki so se jim sistem sam pa tudi ljudje s svojo samocenzuro (zaradi izkušenj in strahu) praviloma izogibali. V tem smislu vidi posebnost, da se je v Sloveniji javnost, ki je ena izmed kontrolnih mehanizmov pravne države, pojavila, preden je začela sploh delovati pravna država, torej pred uveljavitvijo političnega pluralizma in pred demokratično izvoljenim parlamentom. In v tej absurdnosti vidi učinkovitost Nove revije. Vloga intelektualcev oziroma razumniške javnosti, kakor jim sam pravi, je po njegovem mnenju v tem, da se ne prepusti splošnemu toku dogajanja, ki temelji na raznovrstnih, največkrat parcialnih interesih. V tem smislu je v osemdesetih letih po njegovem spadala Nova revija k tistemu delu javnosti, ki se ni pustila goljufati.

To je žlahtni del javnosti, ki razmišlja s svojo glavo in se ne pusti slepiti, saj dojema splošni tok doživljanja in javne zavesti ter spregleduje dejavnike, ki jih motivirajo ti ali oni ideološki ali materialni interesi in včasih tudi enostavni predsodki. Ta razumniška javnost nastopa proti vsem oblikam manipulacije z ljudmi, ki jih izvajajo močne klike v gospodarstvu, bančništvu, politiki, izobraževalnih, znanstvenih, zdravstvenih in socialnih ustanovah in tudi v medijskih hišah. (Pučnik 1998: 3)

Z Novo revijo so (intelektualci) vstopili v središče slovenske kulture, ki je bila hkrati tudi center slovenskega naroda

Z Novo revijo so po mnenju Dimitrija Rupla (Rupel 1998) leta 1982 vstopili v središče slovenske kulture, zaradi posebnih razmer in navad (slovenski kulturni sindrom) pa so vstopili v središče slovenskega naroda. Pravi, da jim je v središču naroda uspelo ustvariti slovensko državnost in Novo revijo vidi kot pomemben dejavnik tega ustvarjanja. Iz mnogih razlogov in ozirov so politiko nadomeščali s kulturno dejavnostjo in s kulturnimi sredstvi dosegali politične cilje. Zakaj tako, bom nekoliko podrobneje analiziral pozneje, saj je bil ta "kulturni sindrom" značilen za vse države in narode, ki so se bojevali proti socializmu. V 57. številki Nove revije so po njegovem mnenju za središče svoje kulturne dejavnosti, ki je bila v bistvu politična akcija, vzeli državo. Tako so po mnenju Rupla "pripravili eksplozivno zmes, ki je vodila k naslednjim korakom" (Rupel 1998: 6).

Krog Nove revije je v resnici skozi vsa osemdeseta leta v bistvu javno pripovedoval in pisal o rečeh, ki so bile v vsakdanjem pogovoru med ljudmi običajne ...

Po spominih Petra Jambreka (Jambrek 1998) se je v sedemdesetih letih, po zlati dobi Perspektiv in tudi po liberalnejšem obdobju šestdesetih let v gospodarstvu in politiki, delno tudi v kulturi, zgodil zlom in pohabljenje vseh količkaj samostojnih in ustvarjalnih točk združevanja. "Nastopila so siva leta, po katerih je šarila kosmata roka režima." (Jambrek 1998: 9) V teh letih je imel vsak od intelektualcev lastne slabe izkušnje. Sam, tako pravi, se je najraje prilagajal tako, da je šel študirat ali predavat v tujino. "Iz tistih časov se spominjam naključnega srečanja s Tinetom Hribarjem, ko sva mimogrede stopila na kavo in se pogovarjala o tem, kako zlahka opravijo z vsakim posebej, z vsakim v njegovem nadzorovanem okolju. Strinjala sva se, da bi bilo to precej težje, če bi bili vsi, ki smo bili v težavah, nekako povezani tako, da bi si med seboj pomagali. In da bi bilo dobro oblikovati neko središče ali mrežo za vzajemno pomoč." (Jambrek 1998: 9) Nekaj takega je po njegovem mnenju postala Nova revija – prostor srečevanja in pogovarjanja posameznikov s podobnimi izkušnjami in pogledi. Družbo, ki se je zbirala v prostorih uredništva, je doživljal kot neke vrste duhovno in socialno zatočišče ter zbirališče ljudi, katerih misli so tekle naravno, in idej, ki niso bile onesnažene in zavrtne zaradi delovanja uradnih resnic.

Jambrek v tem, da bi ponazoril njihovo vlogo v socializmu, navaja predavanja v Chicagu, ki jih je poslušal pri profesorju Edwardu Shilsu. Shils je na svojih predavanjih trdil, da ni prostolebdečih, neodvisnih, kritičnih ter svobodno in individualno angažiranih intelektualcev. Trdil je, da je intelektualec vedno v službi nekoga, da je po svojem bistvu in naravi zgolj oblikovalec in posrednik

misli, ki so v službi kolektivnih silnic (Jambrek 1998). Pozneje, po prehodu v demokracijo, se je, kakor se spominja, v mislih večkrat vračal k tem chicaškim seminarskim pogovorom. Gledano nazaj se torej strinja s profesorjem, ki mu je tedaj oporekal. In ravno v tem vidi vlogo in resnico kroga Nove revije, ki je po njegovem mnenju skozi vsa osemdeseta leta v bistvu javno pripovedoval in pisal o rečeh, ki so bile v vsakdanjem pogovoru med ljudmi običajne in celo soglasno sprejete, uradno pa so bile zanikane, izkrivljene ali celo prepovedane.

Spremembe so se dogajale na več ravneh

Spomenka Hribar (S. Hribar 1998) ugotavlja, da se je slovenska pomlad dogajala na več ravneh: na ravni duha (kulture), na ravni družbenih in socialnih gibanj ter na ravni politike. Na ravni politike bi bilo po njeno mogoče reči, da se je otoplitev začela s Kučanovo vrnitvijo v Slovenijo (tu Hribarjeva misli odhod slovenske delegacije iz seje centralne zveze komunistov v Beogradu). Na ravni duha in kulture pa se je pomlad po njenem mnenju začela s pobudo za Novo revijo leta 1980. Kot se spomni, je ta pobuda padla v čisti molk, ki pa je bil drugačen, kot bi bil danes. "Šlo je za zapovedan molk." (S. Hribar 1998: 30) Za Novo revijo je bilo po njeno značilna odprtost, prostost, razprava in ustvarjalno sožitje različnih.

Nova revija je bila od prve številke naprej opozicijska in včasih tudi subverzivna

Po mnenju Rudija Šeliga (Šeligo 1998) je bila Nova revija od prve številke naprej opozicijska in na nekaterih ravneh tudi subverzivna. Pravi, da je stvar, ki so politične narave, možno streči na način realpolitike, politike možnega, dnevna politika je stvar politikov, politika, "ki je več kot to, kar je", pa je stvar intelektualcev in pozicije intelektualnega mišljenja (Šeligo 1998: 33). Poudarja, da je imela Nova revija moralno moč (tudi v političnem območju) tudi ali predvsem zaradi kulturne, literarne in filozofske tvornosti visokega dometa svojih piscev in akterjev.

Ugotovitve

Subverzivnost so doživljali vsi člani Nove revije od vsega začetka. Čeprav se je na zunaj kazala kot nagnjenost k pluralizaciji mnenj in stališč, kakor je bilo zapisano že v uvodnem pismu o potrebi po Novi reviji: "Med dosedanjimi revijami ni ne polemike, ne dialoga, torej nikakršne diferenciacije." (Nova revija 1982: 3) Tako je bila Nova revija kritična do vsega, kar se jim je zdelo vredno kritike, čeprav je bila deklarativno ustanovljena za kulturno kritiko in je obljubljala diferenciacijo med ideologijo, politiko in kulturo, se je hitro pokazalo, da se je dotikala tudi nacionalno-političnih

vprašanj. Jože Pučnik pravi, da je bila Nova revija v osemdesetih letih tisti del javnosti, ki je v takratnih razmerah poskušal odpirati vprašanja, ki se jim sistem sam pa tudi ljudje s svojo samocenzuro praviloma izogibali (Pučnik 1998). Tudi Rudi Šeligo pravi, da je bila Nova revija "od prve številke naprej opozicijska in na nekaterih ravneh tudi subverzivna" (Šeligo 1998). Avtorji Nove revije iz osemdesetih se strinjajo, da je bila Nova revija bodisi opozicijska bodisi subverzivna.

Enotnost Nove revije pa pravzaprav ni bila partijska ali enosmerna. Šlo je za konceptualno enotnost, ki je težila k neenotnosti. Ali kot je povedal Peter Jambreč – Nova revija je postala prostor za srečevanja in ustvarjanja posameznikov s podobnimi izkušnjami (slabimi v odnosu z oblastmi) in pogledi. Družbo, katere ideje so tekle naravno in niso bile zavrite in onesnažene zaradi delovanja uradnih resnic.

Koncept in ideologija civilne družbe sta bila predvsem v začetku delovanja novorevijašev zelo pomembna. Šteli so se za del javnosti, "ki se ni pustila goljufati" (Pučnik 1998). Skozi to ideologijo so, kot se je izrazil Goldfarb, ustvarili otok svobodne družbe v nesvobodni družbi. In skozi ta otok so ustvarili državnost. Ali kot je povedal Rupel – z Novo revijo so vstopili v središče slovenske kulture in zaradi takrat specifičnih razmer s tem vstopili v center nacije in ustvarili slovensko državnost (tu je govora o povezovanju kulture in politike, ki je bila takrat značilna za Slovenijo – "slovenski kulturni sindrom"). O čistem konceptu civilne družbe pa lahko govorimo do prvega ustanavljanja političnih strank, v katerih je bila dejavna (aktivno ali pasivno) večina intelektualcev. To je bil Demos, ki je pozneje za prvo obdobje (do poraza na volitvah in razpada leta 1993) tudi prevzel politično oblast.

Neodvisnost intelektualcev je pogosto pojem, ki ga mediji in tudi zunanji opazovalci napačno interpretirajo. Bolj kot o neodvisnosti lahko govorimo o subverzivnosti intelektualcev Nove revije. Pa še tu je treba vedeti, kakšne narave je bila ta subverzivnost in proti čemu je bila usmerjena. Intelektualci niso bili nek samostojen zbor ljudi, ki je edini videl probleme in prepričal preostalo ljudstvo, da mu je sledilo. Sami intelektualci so bili v tem smislu subverzivni zgolj do uradno sprejete ideologije, za katero se je kaj kmalu izkazalo, da je bila uradno sprejeta samo še na papirju. Takšna so pričanja večina intelektualcev iz kroga Nove revije.

Vlogo in posledice angažmaja novorevijašev je težko natančno določiti in ugotoviti. Nekateri menijo, da je bil prispevek novorevijašev bistven, drugi pravijo, da so bili zgolj ena izmed formacij. Sami pa pogosto tudi omenjajo, da se je sprememba začela ravno z Novo revijo. Verjetno ni odveč poudariti, da so imeli zelo pomembno oziroma eno od pomembnejših in bistvenejših vlog ravno na

področju duha in kulture. Četudi so se stvari začele odvijati na drugih področjih, pa so bili ravno intelektualci tisti, ki so dali spremembam težo in legitimnost. Poleg tega so znali družbene smernice in težnje oblikovati v jasno vizijo in program. Od pobude naprej so bili vseskozi subverzivni in kritični. Omogočali so pluralne razprave. Vse to se je stopnjevalo do naslednje stopničke – 57. številke, ki je dokončno, vsaj na ravni duha, zapečatila nadaljnjo slovensko pot. Vsaj v kulturi so ustvarili otok pluralne in demokratične družbe znotraj nedemokratičnega sistema. Ker pa je bila kultura takrat centralna in tudi politična, so dosegli najvišje instance. Pa tudi pozneje so se angažirali pri različnih družbenih gibanjih – nekatera so prerasla tudi v politična gibanja in stranke, ki so se pozneje združile v (na prvih svobodnih volitvah) zmagoviti Demos.

INTELEKTUALCI IZ KROGA NOVE REVIJE V OČEH DRUGIH

Nova revija in njeni protagonisti so se znašli v nekem večplastnem prostoru, kjer so imela različna področja tudi drugačen odnos do nje. Tu gre za odnos slovenske partije do Nove revije, ki je bil že sam po sebi razdeljen na dva dela, potem odnos centralne partije, JNA, odnos medijev do Nove revije, ki se je na nekaterih mestih prekrival s partijskim, na drugih pa ne. Nadalje gre še za odnos celotne civilne družbe in odnos javnosti do Nove revije ter intelektualcev zunaj njihovega kroga (ki pa so bili večinoma intelektualci sistema).

Odnos oblasti do tez novorevijašev je bil odklonilen

Če bi prišla pobuda za Novo revijo deset let pred tem, ko je dejansko prišla, se njen izid verjetno ne bi zgodil. Pa še takrat, v časih, ki so bili zelo liberalni za obstoječi sistem, je ta pobuda sprva, kot je povedala Spomenka Hribar, naletela na molk. In ta molk je bil drugačen, kot je danes, ko je bolj izraz neke nezainteresiranosti. Ta molk je bil takrat zapovedan molk (S. Hribar 1998). Že to nakazuje na to, da pobuda za Novo revijo oblasti v osnovi ni bila všeč. Da pa je do nje dejansko prišlo, pa je zaslužnih veliko dejavnikov. Eden je bil javno mnenje, drugi je bil konflikt znotraj partije, tretji pa je bila tudi cela vrsta civilnih gibanj in iniciativ (kot je povedal Rupel, Nove revije zagotovo ne bi bilo, če ne bi bilo punka) ter tudi novinarski boj za svobodo govora in spremembo razmer (Mladina, Tribuna). Zaradi vseh teh dejavnikov pa je po dolgem prigovarjanju (trajalo je dve leti) in spremljajočem velikem medijskem "pompu" revija le izšla. In to skoraj v taki podobi, kot so si jo prvotno zamislili avtorji. Pozneje pa je tudi, partiji navkljub, odigrala ravno tako vlogo, zaradi katere je oblasti niso hotele in za kar so sumile in morda celo vedele.

Odnos RK SZDL (Republiški komite socialistične zveze delovnega ljudstva) se do Nove revije še najbolj vidi v odzivu na 57. številko, kjer so bile prvič zelo jasno izražene teze, ki so Novo revijo podtalno prevevale od vsega začetka. Odziv na to številko je bil seveda zelo buren. Izid 57. številke je predsednik RK SZDL Slovenije Jože Smole najprej na tiskovni konferenci javno obsodil, ker naj bi kršila načela ustanovne listine, ki je narekovala, da se v osnovnih pogledih spoštuje programsko platformo socialistične zveze. Nadalje pa je ostro obsodil tudi pisanje, kjer naj bi se pod vprašaj postavila legitimnost NOB in iz njega izhajajoče družbene ureditve, njenih institucij in nosilcev oblasti. Poleg tega so obsodili pisanje o položaju nekaterih narodov znotraj Jugoslavije, kot sta Makedonija in Črna gora (Smole 1987).

Pozneje so celo sejo RK SZDL posvetili razpravi o vsebini te 57. številke Nove revije, ki so jo podobno povzeli tudi v časopisu Delo v članku z naslovom Demokratično zavrnjena izhodišča (Taškar, Leskovic in Podobnik 1987) in drugem osrednjem časopisju.

V celoti so bili kritični do njenih objav, za pregon piscev ali ukinitvev revije pa se niso odločili. Uradno stališče SZDL je bilo, da so pripravljene sprejeti dialog, vendar v okvirih spoštovanja načel samoupravne socialistične demokracije. Kritike vsebine revije so bile med govorniki različne in tudi ne v celoti negativne. Predsedstvo je pozvalo na sejo tudi več zgodovinarjev in predstavnikov raznih uradnih organizacij.

Uvodni govorec Jože Osterman je pozval k strpni in demokratični debati ter dodal, da so nekatera zastavljena vprašanja v reviji pomembna in da je premislek potreben, zavrnil pa je napade, da naj bi bila za stanje kriva zgolj Zveza komunistov in tudi že omenjene po njegovem mnenju drastične ugotovitve (Zvonar 1987).

Kljub Ostermanovem pozivu k strpni debati pa se veliko razpravljavcev s tem ni moglo strinjati. Zoran Polič je dejal, da je nemogoče tolerirati takšno pisanje, da pa bi bilo razpravo treba voditi na dva načina. Nekaj bi pomenilo mnenje strokovnjakov, nekaj pa mnenje njih samih, ki ne morejo podati strokovne, temveč le politično-aktivistično oceno. Po njegovem mnenju pisanje v Novi reviji, čeprav je literarna revija, ni bila literarna obdelava preteklosti, temveč je bil politični program, ki ni upošteval osnovnih načel spoštovanja pravil, političnega ravnovesja in odgovornosti. Meni, da je Nova revija s to svojo vsebino prekršila vsa ta pravila in je pomenila višek nacionalističnih izpadov v Sloveniji. Pravi tudi, da objava prispevkov v reviji sodi v sklop politike nezadovoljnežev, ki niso dovolj močni, da bi prevzeli oblast, a si to želijo. Povedal je še, da v javnost vnaša dvome in malodušje in da se zavzemajo za popolno razvrednotenje OF in NOB.

Pisanje Nove revije je tako označil za eksces in postavil vprašanje odgovornosti za takšno pisanje. Na koncu je dejal, da imajo kulturni delavci seveda pravico razmišljati o usodi svojega naroda, vprašanje pa je, če bodo to počeli v duhu programa SZDL ali pa tistega, ki ga ponujajo prispevki v Novi reviji (Zvonar 1987).

S Poličem se je strinjal tudi Josip Vidmar, ki je povedal, da so stališča Nove revije neresna in da jih ne more jemati resno, temveč le kot samovoljne in neinteligentne izpade. Zavrnil je predvsem teze, da je bil ves NOB falsificiran, da je bil nelegalen in da so vse institucije, ki so zrasle iz njega, ponaradek in sleparija. Dodal je, da tudi če bi se te teze sprejele, je Nova revija premajhen forum, da bi prevzela vodenje slovenskega naroda. Treba je dodati, da je Vidmar po svojem govoru prejel velik aplavz (Zvonar 1987).

Po drugi strani pa se je Miloš Mikeln pridružil Ostermanu, ko je dejal, da samo ogorčenje ni najboljša rešitev, temveč da je potreben tudi "afirmativno-kritičen" odnos do lastne pozicije, kar je pomenilo, da se mora tudi politika kritično preverjati in se nato poskuša v javnosti uveljaviti. Pravi, da je zlasti v kriznem času ta večinska podpora odločilnega pomena in da je za nastalo situacijo (objava prispevkov v Novi reviji) kriva tudi politična elita sama, saj ni znala uresničiti svojega programa za stabilizacijo in razvoj. To pa po njegovem mnenju objektivno prispeva k nastajanju oporečniških programov, kakor jih je imenoval. Nadalje meni, da je v Novi reviji objavljenih tudi nekaj kakovostnih tez, "ki se nanašajo na perspektive slovenskega naroda, jih pa razvrednotijo druge teze, ki niso zgodovinsko natančne". Pravi, da je objava prispevkov lahko razumljena kot budilka za zaspane marksistične centre, ki naj bi raziskovali in širili družbeno znanost. Po drugi strani pa je menil, da so ekstremistična stališča, izražena v nekaterih prispevkih, lahko nevarna, ker lahko zbudijo prav taka nasprotna ekstremistična stališča. Zato po njegovem mnenju del prispevkov ne prispeva k demokraciji, temveč ravno obratno. Tudi on je obsodil tezo o NOB in nelegitimnosti oblasti, ki je iz nje izšla (Zvonar 1987).

Dr. Janko Pleterski je rekel, da ekspertize v nekaj dneh ni mogoče pripraviti, je pa vsekakor potrebna. O določenih tezah, ki jih je partija najostreje obsojala (prispevki o nelegitimnosti oblasti in o drugih narodih Jugoslavije), pa pravi, da ni mogoče niti razglabljati. Meni, da je potreben dialog z argumenti, na neresnico pa je treba odgovarjati z resnico in argumenti. Vendar je dodal, da je v primeru dela vsebine Nove revije mogoče razglabljati argumentirano le do neke mere. Do tiste, do katere je s posameznimi tezami še mogoče argumentirano razpravljati. Vladimir Kavčič jim je očital, da vnašajo v prostor rušilne sile, ki k ničemer ne doprinesejo, Ciril Ribičič pa je menil, da do te številke ne bi prišlo, če bi posamezne teze bolj argumentirano in sproti zavračali. Dodal je še, da

avtorji iz Nove revije ne spoštujejo socialističnega samoupravljanja, čeprav se zavzemajo za spoštovanje človekovih pravic, da ne cenijo pridobitev revolucije in da za vse krivijo partijo, pri tem pa izrabljajo argumente, ki jih je ta partija uporabila v spopadu s stalinizmom. Povedal je tudi, da izid te številke kaže na to, da so naredili že precej za razvoj demokracije. Čeprav je svoj govor zaključil z mislijo, da prispevki v Novi reviji niso v pomoč demokratičnemu dialogu, temveč so mu polena pod nogami (Zvonar 1987).

Tina Tomlje z Zveze komunistov je povedala, da prispevke iz Nove revije zavračajo ter da se Zveza komunistov ne misli odpovedati svoji ustavni vlogi in zgodovinski funkciji. Pravi, da je uresničevanje humanističnih socialističnih odnosov šele na začetku, zato morajo vztrajati na sprejetih zasnovah. Dodala je, da je ZKS sprejela program, katerega bistveni elementi so tudi razvoj demokracije in Slovenije ter notranja demokratizacija v Zvezi komunistov (Zvonar 1987).

Novorevijašem so očitali tudi popolno nespoštovanje preteklosti in klerikalni duh nekaterih prispevkov (Miha Likar in Jože Knez). Kljub vsemu pa je Knez dejal, da incident v Novi reviji ne sme biti prepreka za razvoj nadaljnje demokratizacije v Sloveniji (Zvonar 1987).

Prizadetost in ogorčenje pa so izrazili tudi vsi predstavniki borcev, češ da gre za diskvalifikacijo velikih dejanj iz preteklosti. To so bili: Drago Flis, Lidija Šentjunc in Bogo Gorjan (Zvonar 1987).

Tone Partljič, predsednik Društva slovenskih pisateljev, pa je povedal, da se je ob prihodu na sejo bal, da se bo govorilo o ukinitvi Nove revije, vendar se je seja izkazala za začetek argumentiranega razpravljanja. Pravi, da so določene teze vprašljive, vendar posameznih piscev ne gre enačiti z Novo revijo, in da je Nova revija, čeprav se razlikuje od Društva slovenskih pisateljev, dragocen pojav in da bi si jo sam "na vse moči prizadeval ohraniti", če bi se pogovarjali o ukinitvi (Zvonar 1987).

Dimitrij Rupel, ki je bil odgovorni urednik Nove revije, pa je dejal, da so te razprave politične, da gre za politizacijo kulturnega početja in da so se nekatere teze znašle v prostoru, v kakršnega niso spadale. Vendar je dodal, da ko poskuša politika urejati kulturno področje, se morajo pisci, namesto da bi pisali in razmišljali, ukvarjati s politiko. Zavrnil je še obsodbe, da bi se kršila določila ustavnega akta. Pravi, da je šlo za intelektualni eksperiment in priseganje na mišljenjski pluralizem (Zvonar 1987).

Tudi Ciril Zlobec je poudaril, da ta številka ni naključen proizvod, je pa dodal, da jim v opravičilo lahko štejejo, da so prispevki nastali iz neke človeške državljanske stiske. Pravi, da so nekatera besedila sporna, nekatere reakcije pa razumljive, a vseeno napačne. Omenil je tudi, da mora ZK opredeliti tudi, kaj je razredno in kaj nacionalno v takratnih konkretnih razmerah. Dodal je še, da je proti administrativnim posegom in proti preganjanju avtorjev zadnje številke Nove revije (Zvonar 1987).

Janez Strahovec, predsednik sveta revije, pa je povedal, da gre za revijo z omejeno naklado (3.500) in da v njej deluje samo del slovenskega razumništva, tako da ni mogoče govoriti o ekskluzivizmu. Dodal je, da so prispevki, kar se tiče strokovnega jezika, elitni, ta pa ni podoben tistemu iz delegatskih poročil in zato tudi ni razumljiv vsem Slovencem, še posebno ne tistim, ki niso dovolj izobraženi. Pravi, da ga ta besedila ne zanimajo, da pa dopušča tako drastična stališča, saj demokratični pogledi razumnikov ne morejo biti tabu. Dodal je tudi, da obstaja določena resničnost, ki je botrovala nastanku teh prispevkov. To je bil "katastrofalni gospodarski položaj, enormni prispevki naše republike nerazvitemu jugu, ravnanje politike, ki porablja svojo energijo za vprašanja Nove revije, spregledala pa je svojo odgovornost pri nastalem položaju" (Zvonar 1987).

Milan Balazič je povedal, da je del prispevkov v Novi reviji predmet politične znanosti. Dejal je, da je vsaka znanost politično obarvana in da je težko postavljati ločnice, kot si za to po njegovem mnenju prizadeva Rupel. Del celotne vsebine Nove revije pa je razdelil na tri ravni: neposredno politično, zgodovinsko in na demagoški nivo, ki po njem kompromitira samega sebe. Tudi on je rekel, da je o nekaterih trditvah v Novi reviji mogoče resno razpravljati, o drugih pa spet ne. Zavzel se je za dialog in trditev, da je slovenski nacionalni program mogoč le znotraj socialističnega samoupravljanja. S tem je tudi on podprl stališča predsedstva CK ZKS o vsebini Nove revije (Zvonar 1987).

Bogo Gorjan pa je novorevijašem očital, da so se postavili na piedestal znanosti in da podcenjujejo vse druge, kar se mu zdi žaljivo. Intelektualce je vprašal, v imenu katerih intelektualcev nastopajo (ker so rekli, da nastopajo v imenu intelektualcev). Gorjan se je zavzel za to, da bi dialogu vseeno postavili meje. Pravi, da ne morejo sprejeti dialoga zunaj načel, da je treba slovensko državnost utrjevati znotraj federativne Jugoslavije, zgodovino pa je po njegovem mnenju treba priznavati kot znanost in ne politiko (Zvonar, 1987).

Predsednik CK ZKS (Centralni komite zveze komunistov Slovenije) Milan Kučan je dejal, da ZK ne more biti besedni partner Novi reviji in da se mora ZK posvetiti svoji prenovi. Dejal je, da se

soočajo s tremi pogledi na ZK. En je njihov, drugi je odkrito nasprotovanje ZK, tretji pa je pogled preostale Jugoslavije na Slovenijo in ZK v Sloveniji (Djerić 1987). Dejal je, da je treba praznino med stališči CK ZKS, SZDL, ZZB NOV (zveza borcev) in Novo revijo glede njihovega prispevka zapolniti z mnenjem javnosti. Vendar pravi, da je treba javnosti dati pravilne informacije. Njegovo mnenje je, da demokracije ne bi smeli dopuščati zgolj kot provokacije. Se pravi, da je menil, da so prispevki piscev Nove revije zgolj provokacija in ne prispevek za demokracijo (Djerić 1987). Dejal je, da ZK ne more biti besedni partner Novi reviji ali tistim, ki so vpleteni v plakatno afero (plakat za dan mladosti skupine IRWIN), temveč si mora ZK prizadevati za čim hitrejšo uresničitve sprejetega programa gospodarskega razvoja. Naloge, ki so si jih zadali in za katere so ugotavljali, da se uresničujejo, so bile po besedah Milana Kučana tudi zagotavljanje višje kakovosti življenja, preoblikovanje ZK v sodobno družbenopolitično organizacijo (v okviru programske platforme socialistične zveze, op. p.) in zagotavljanje hitrega gospodarskega razvoja. Po mnenju Milana Kučana bi morale biti ambicije CK ZKS, da do leta 2000 v gospodarskem razvoju ujamejo Švedsko (Djerić 1987).

Čeprav se partija v "aferi Nova revija" javno ni odzvala popolnoma radikalno, pa so dejansko obstajali tudi dokumenti, ki so kazali na razmišljanje CK ZKS o bolj radikalnih sankcijah za nekatere pisce prispevkov za nacionalni program. Poleg tega je iz notranjih dokumentov CK ZKS razviden tudi cel načrt in ozadje boja proti idejam prispevkov.

Tak dokument je na primer informacija o politični aktivnosti v Sloveniji in Zvezi komunistov Slovenije v zvezi s 57. številko Nove revije iz 4. marca 1987. V njem je bilo zapisano, da prispevki prinašajo nekatera izrazito nedemokratična, nesamoupravna in protijugoslovanska stališča, zaznamovana z nacionalno nestrpnostjo in potvarjanjem zgodovine. Zapisano je tudi, da se zavrača politična izhodišča nekaterih prispevkov in da bo ob "zavzemanju za smiseln in argumentiran dialog Zveza komunistov s svojo aktivnostjo in skupaj z vsemi socialističnimi silami storila vse, da se stališča nekaterih piscev, ki niso skladna s programskimi načeli SZDL, ne bodo uveljavila v družbeni praksi" (CK ZKS 1987).

V CK ZKS so izdelali tudi načrt boja proti idejam novorevijašev. Hrbtenico borbe, kakor so sami pojmovali, so tvorile javno objavljene razprave in stališča predsedstev RO ZZB NOV (25. 2. 1987), CK ZKS (26. 2. 1987) in predsedstva RK SZDL (27. 2. 1987). V poročilu ugotavljajo, da so predsedstva obsodila in argumentirano zavrnila nesprijemljiva politična izhodišča "prispevkov" v Novi reviji (CK ZKS 1987). Sestali so se tudi sekretarji medobčinskih svetov ZKS in obeh mestnih komitejev ZKS, kjer so bile dogovorjene smeri aktivnosti članov.

Ugotavljali so, da so vsebino javnega mnenja v zvezi s to številko (zaradi majhne naklade in specifičnega kroga bralcev) oblikovali predvsem mediji, saj so korektno registrirali reagiranja na to številko (objave javnih razprav ZKS, ZSDL, ZZB NOV), pri čemer so opozarjali tudi na nesprejemljive in sporne teze, objavljene v 57. številki. Objavljeni pa so bili tudi prvi komentarji, ki so bili skladni z ocenami in stališči SZDL in ZK.

Pripravljen je bil tudi načrt za medijsko izničenje tez Nove revije. "... bomo poleg organiziranja posebnih strokovno-teoretičnih razprav – z namenom na tej ravni zavrniti nekatere teze iz Nove revije – v že načrtovane aktivnosti vgrajevali tudi akcije za javno zavrnitev teh tez" (CK ZKS 1987: 2). Glavne teze, ki jih je bilo po njihovem mnenju treba zavrniti, so bile teze o vprašanju legitimnosti oblasti, položaja ZK, legitimnosti federalnih enot. "Skupina članov P CK ZKS in najodgovornejših delavcev MC CK ZKS pripravlja poseben program (prioriteta so vse naloge, ki lahko produktivno prispevajo k zavračanju tez iz Nove revije oziroma k afirmaciji pozitivnega programa ZKS) spodbujanja in usmerjanja v javno, argumentirano prek strokovnih revij in časopisov" (CK ZKS 1987: 2). Po načrtu naj bi bili pomembnejši izsledki objavljeni v Teoriji in praksi, v drugih revijah, v Komunistu in njegovih teoretičnih prilogah ter drugod: "Dogovorjeno je, da javna glasila še naprej skrbno spremljajo aktivnosti družbenopolitičnih organizacij, kulturnih in drugih institucij v kritičnem soočanju z vsebino 57. številke Nove revije in se hkrati angažirajo v lastnem komentiranju. Posebno pozornost v tem pogledu namenjamo revijalnemu tisku." (CK ZKS 1987)

Zadnja točka pa je vsebovala tudi preučevanje javnega tožilstva SRS pravnih možnosti za uvedbo kazenskega pregona zoper nekatere avtorje spornih prispevkov (Iva Urbančiča, Jožeta Pučnika, Franceta Bučarja). Preverjali so tudi smotrnost takojšnjega ukrepanja, kar bi omogočilo, da bi se med prestajanjem kazni pripravilo prekvalifikacijo za kazenski delikt. O teh ukrepih naj bi se pozneje opredelil tudi Svet SRS za varstvo ustavne ureditve (CK ZKS 1987:2).

Ugotovitve

Iz zgoraj navedenih dokumentov in ob spremljanju tiska se jasno kaže odnos oblasti do Nove revije in idej, ki so jih hoteli plasirati v družbi. Dokumenti pa povedo tudi marsikaj o vlogi, ki so jo intelektualci takrat odigrali. Oblast je imela do idej Nove revije odklonilen odnos. Nekatere so zavračali bolj radikalno, druge pa manj. Razmišljali so tudi o sodnem pregonu nekaterih avtorjev najbolj spornih prispevkov, kar se ni zgodilo.

Bistveno razhajanje med prispevki za nacionalni program novorevijašev ter SZDL, ZKS in ZZB NOV (v nadaljevanju Oblast) je bil v percepciji demokracije in nadaljnjega razvoja politične realnosti Slovenije. Novorevijaši so demokracijo videli zunaj meja samoupravnega socializma, Oblast pa znotraj. Ostro razhajanje je bilo tudi v odnosu do NOB, v položaju KP in razmerju do Jugoslavije. V glavnem so Oblasti teze novorevijašev ostro obsodile, a so bile za argumentiran dialog. Seveda v okviru načel samoupravnega socializma. Iz odnosa Oblasti do novorevijašev je viden napredek v demokratizaciji KP, saj na primer deset let prej objava takšnih tez zagotovo ne bi bila mogoča, če pa bi se že zgodila, bi zagotovo sledil sodni pregon za pisce. Čeprav ta demokratizacija Oblasti ni pomenila možnost sprejetja katerekoli teze, pomenila je zgolj to, da številke niso zaplenili in piscev niso sodno preganjali.

Oblasti (nekateri) so novorevijašem očitali, da izkazujejo nacionalistične težnje (oziroma da so nacionalistični izpadi in celo višek nacionalizma), da je to politika nezadovoljnežev, ki niso dovolj močni, da bi prevzeli oblast, a si to želijo, da vnašajo v družbo dvome in malodušje, da razvrednotijo NOB in OF, da je ta številka eksces, da se tez ne more jemati resno, da so samovoljni in neinteligentni izpadi, da je Nova revija premajhen forum, da bi prevzela oblast, tudi če bi te teze sprejeli, da s prispevki ne prispevajo k demokratizaciji Slovenije, da ne spoštujejo samoupravnega socializma, klerikalnega duha nekaterih prispevkov, da je to zgolj provokacija, ne pa demokracija. V osnovi pa, da so ta stališča izrazito nedemokratična, nesamoupravna in protijugoslovanska, zaznamovana z nacionalno nestrpnostjo in potvarjanjem zgodovine.

Po drugi strani pa so tisti, ki so jih "branili", ugotavljali, da so prispevki elitni, kar se tiče strokovnega jeziku, da obstaja določena resničnost, ki je botrovala nastanku teh prispevkov (kot so katastrofalni gospodarski položaj, enormni prispevki RS nerazvitemu jugu, ravnanje politike, ki se ukvarja z utišanjem kritike, namesto da bi sprevideli svojo odgovornost pri nastalem položaju), da samo ogorčenje ni rešitev, temveč je potreben tudi samokritičen odnos do lastne pozicije, da bi se tudi politika morala kritično preverjati in uveljavljati v javnosti, da je kriva tudi politična elita, ki ni uresničila programa za stabilizacijo in razvoj in da je ta "oporečniški program" tudi budilka za zaspane marksistične centre.

Strokovno pa so o prispevkih povedali, da to ni literarna obravnava preteklosti, temveč je politična, da so prispevki del politične znanosti. Opredelili so jih na tri nivoje: neposredno političen, zgodovinski in demagoški.

Oblast je izdelala tudi bojni načrt (kakor so ga sami imenovali) proti uveljavitvi idej Nove revije. Načrt je vseboval zavračanje stališč prispevkov z argumentiranim in smiselnim dialogom. Zavzeli so se, da bodo naredili vse, da se teze novorevijašev ne bi uveljavile v družbeni praksi. To naj bi dosegli z javnimi razpravami in stališči oblasti, prek medijev (pri katerih so v poročilu opazili korektno reagiranje, ki naj bi bilo skladno s stališči oblasti) s komentarji novinarjev in poročanjem z javnih razprav. Teze, ki jih je treba izničiti, so bile: glede nelegitimnosti oblasti, položaja ZK in legitimnosti federalnih enot. Pripravili naj bi tudi poseben program, ki bi bil spodbujen prek strokovnih revij in časopisov. Govorili so tudi o dogovoru z javnimi glasili, da se kritično angažirajo v lastnem komentiranju. Preučevali pa so tudi možnosti sodnega pregona avtorjev.

Iz vsega povedanega je razvidno, da je Oblast stališča novorevijašev vzela resno, čeprav jih je ostro obsodila in v tej obsodbi je bila partija enotna. Obstajale so razlike v radikalnosti obsodb ter tudi v načinu in na strokovnem nivoju (nekatero obsodbe so bile zelo nizke). Glavno stališče pa je bilo zavračanje možnosti razprave zunaj meja samoupravnega socializma in vloge partije.

Nova revija v medijih in drugih strokovnih komentarjih

Afirmacija

Če govorimo v dualizmu afirmativnega ali zavračajočega odnosa medijev do Nove revije, lahko ugotovimo, da je bilo afirmativnega odnosa v glavnih medijih (Delo, Dnevnik, Komunist ...) zelo malo. Skoraj nič. Zelo veliko pa je bilo zavračajočega odnosa. Afirmativni odnos je viden v smislu zagovarjanja nekaterih prispevkov, kot je bilo na primer strinjanje Petra Božiča (Božič 1987) z izjavo novorevijašev v zvezi s člankom Marka Milivojeviča v glasilu londonskega inštituta za strateške raziskave The Journal of Strategy Studies, kjer je pravil, da je še edina sila, ki lahko obdrži Jugoslavijo skupaj, JNA in bi bilo zato treba podpreti vojaški puč in nadaljnje napade admirala Branka Mamule, ki je trdil, da je pisanje novorevijašev največji sovražnik Jugoslavije in je njihovo pisanje kaznivo dejanje. Peter Božič je takrat zapisal, da je bila to (izjava novorevijašev, zapisana v Delu, 29. 9. 1987) ena od redkih izjav, s katerimi se strinja od prve do zadnje črke (Božič 1987). V tej izjavi so novorevijaši namreč obsodili zgoraj navedeni članek v londonskem The Journal of Strategy Studies in ugotavljali, da morajo zaradi nereagiranja preostale politike zopet kulturniki prevzeti pobudo in se ukvarjati s politiko.

Drugih pohval oziroma afirmacije v glavnih glasilih ni bilo. Bili so še občasni intervjuji z odgovornimi uredniki (na primer Dnevnik, 17. 10. 1987 – intervju z Jožetom Snojem in Spomenko

Hribar, ki sta postala nova urednika Nove revije), potem članki, ki so poročali s seje društva pisateljev, kjer so potrdili pobudo za Novo revijo v celoti (Delo, 3. 10. 1980, "Revija, pobudnica večje živahnosti"), nadalje članki, ki so povzemali seje sveta za kulturo, ko so odobrili pobudi za Novo revijo (Košir 1981). Pozneje pa so včasih tudi povzemali vsebino Nove revije (na primer 20. aprila 1990 so v Delu opisali članke iz 95. številke Nove revije z naslovom Samostojna Slovenija).

Zelo redke revije in časopisi pa so dejansko branili in zagovarjali novorevijaše. To so bili na primer Pavliha, Mladina in RŠ.

Kritika

Veliko več je bilo kritike na račun Nove revije. Pravzaprav ni bila to zgolj kritika, temveč tudi neprimerno več (večinsko) zavračajočega odnosa. Kritike so bile večplastne. Predvsem pa so bile vezane na odnos oblasti do idej novorevijašev. Šlo je predvsem za princip, da so novinarji praviloma počakali na izjave oblasti, potem pa so se še sami angažirali v pisanju. V svojem poročilu je tudi KP ugotavljala, da se novinarji angažirajo tudi sami in da so stališča skladna s stališči KP. Kritiziranje je potekalo na tri načine. Bodisi prek objave poročil s tiskovnih konferenc in razprav predstavnikov oblasti bodisi prek lastnih kritičnih člankov ali lastnega komentiranja. Pri tem je bilo seveda največ poročil s tiskovnih konferenc in razprav ter prek lastnih kritičnih člankov. Najbolj radikalno je zavračal stališča novorevijašev časopis Komunist. Delo in Dnevnik pa sta objavljala bolj omiljene, čeprav še vedno obsojajoče članke. Čisto drugače pa je na dogajanje gledal še jugoslovanski tisk, ki je bil do novorevijašev še bolj strog in odklonilen. O tezah Nove revije pa so govorili tudi, da so podaljšek vse politične SRS.

Pravzaprav je bil prisoten negativni odnos do Nove revije že vse od prve izdaje naprej:

V časopisu Komunist je bil na primer 4. junija 1982 objavljen nepodpisan članek z naslovom "Malo dežja", ki pravi: "Pa smo jo dobili, "Novo revijo" namreč. Njena prva številka ni ne po vsebini ne po obliki pravzaprav nič novega. Rekli bi: spet enkrat veliko grmenja, pa malo dežja ... ". Član sekretariata sveta za kulturo pri predsedstvu republiške konference SZDL Slovenije Mitja Rotovnik je pojasnil stališče sekretariata takole: "Prvo številko "Nove revije" sprejemamo z določenim razočaranjem. Po tolikih napovedih in obljubah njenih pobudnikov smo namreč pričakovali, da bomo z začetkom njenega izhajanja obrnili nov list v slovenskem revijalnem življenju." Uredništvu gre sicer načelno za "agresivnost v znanstvenem in umetniškem smislu" – torej nikakor ne v "dnevno-političnem" – pa je vendarle zagrabila prvo priložnost, da se "solidarizira s pesnikom, ki

ga sodno obravnavajo" (Gaćeša 1982).

Drugi tak članek je bil objavljen v Delu, 3. 6. 1982, v rubriki Med revijami z naslovom Nova revija, ki je nekoliko bolj prizanesljiv in poskuša kritično oceniti prvo številko Nove revije:

... Prva številka novega mesečnika za kulturo prinaša bogat pesniški prispevek ... Po dveh letih viharjev in pričakovanj je prva številka Nove revije razočarala. Vsak njen zapis (z nekaj izjemami) je dražeč, senzacija v malem, celota pa deluje kot mozaik, ki ga gledaš preveč od blizu. Ko jo primerjamo z drugimi, je seveda opazna njena drugačnost, drzna je, morda predrzna, vendar ne v radikalnem pomenu, pestra je, čeprav se nekajkrat pojavljajo ista imena. Najbrž je objavljane drugje zavrnjenih besedil ne bo pripeljalo predaleč. Pač pa je na tiskovni konferenci ob izidu že prišlo do prerekanj o tem, ali ni uredništvo zamenjalo umetniških kriterijev s političnimi. (Merhar 1982)

Proti tezam 57. številke Nove revije pa se je po razpravah v SZDL, KP in ZZB NOV sprožila cela medijska gonja. Objavljenih je bilo ogromno člankov, ki so poskušali teze zavračati. Pisalo se je "cele eseje" in po več strani v posameznih revijah.¹⁸

¹⁸ V Komunistu je bila 20. 3. 1987 veliko člankov na treh straneh z naslovi: "Marginalije o narodih in "demokratičnem" opredeljevanju" (Božidar Debenjak), Ob pisanju o uporabi slovenskega jezika v oboroženih silah, Pravi problem je samoupravni položaj delavca (iz razprave Ladimirja Broliha na seji republiškega sveta ZS Slovenije), Odločno zoper manipuliranje (Milan Jerše), "Zgodovinska slepota" Nove revije (Božo Repe) in "Dogodkom" v Sloveniji na rob (Slavko Gerič). Dnevnik, 7. 3. 1987 – Od provokacij k temeljnim vprašanjem (Andrej Marinc), Delo, 27. 2. 1987 – ZK je za dialog, ne za pogrom. 7D, 5. 3. 1987 – Nova revija na rešetu SZDL: O budilki in puščajoči strehi (Darka Zvonar). Komunist, 26. 3. 1987 – Sklenjena veriga protestnih obsodb (V. K.). Primorski dnevnik, 22. 2. 1987 – Jože Smole obsodil pisanje Nove revije, ker je kršila načela ustanovne listine. Delo, 28. 2. 1987 – Seja predsedstva RK SZDL Slovenije kritično o Novi reviji: Demokratično zavrnjena izhodišča.

NOVA REVIJA V TRANZICIJI IN DEMOKRACIJI

"NOVOREVIJAŠI" V TRANZICIJI O SEBI

Marginalizacija kulture

Boris A. Novak (Novak 1998) se spominja preteklosti, ko je bila kultura središče naroda. Pravi pa, da danes (v obdobju tranzicije) kultura ne samo, da ni v središču naroda, temveč je odrinjena ne samo na rob, ampak je na nek način že zunaj državnih okvirov. Pravi, da je v ekonomskih in političnih kategorijah hitrost zaželena in je torej vrednota. Vendar opozarja, da imajo nekatere druge kategorije družbe, mednje šteje tudi kulturo, drugačno hitrost, celo počasno. Po njegovem mnenju je pritisk na kulturo, naj funkcionira hitro, nasilen in se ne more dobro končati. Pravi, da je bila glavna žrtev prehitrega vstopanja v Evropsko unijo ravno kultura. Meni, da pravi boj ni med levimi in desnimi (politično), kot se je tisti čas veliko pisalo in je bilo tudi neko vsesplošno mnenje, temveč je bolj pomembna delitev na kulturo na eni in na "neke vrste postmoderno barbarstvo" na drugi strani (Novak 1998: 12). Tudi Rudi Šeligo (Šeligo 1998) se je strinjal, da je bila v tranziciji kultura na robu državnega interesa. Pravi, da so razlogi zelo različni, opozarja pa na dejstvo, da kultura (in predvsem literatura) pač ni več metafora za politiko, kar je seveda normalno. Po Šeligo je problem tudi to, da v ospredje vstopa popkultura "kot čista estrada in pozaba" (Šeligo 1998: 33). Visoka kultura se je po njegovem mnenju umaknila v "refugium", v čemer ne vidi nič slabega, alternativna kultura pa se prilagaja. Pravi, da je imela Nova revija veliko moralno moč tudi zaradi kulturne, literarne in filozofske "tvornosti visokega dometa svojih piscev in akterjev" (Šeligo 1998: 33). Zatrjuje, da to pomeni, da so se vsi nalezli obče klime in da sprejemajo marginalizacijo kot dejstvo. Pravi, da bi se zato Nova revija morala bolj posvečati tudi vrednotenju umetniških, filozofskih in literarnih del. Pravi, da se ni treba preveč ukvarjati z zaščito slovenske kulture, da je bolj pomembno "zgradbo naseliti s svojo kulturno identiteto" (Šeligo 1998: 34). Dimitrij Rupel (Rupel 1998) pa je dejal, da so z Novo revijo zaradi posebnih slovenskih razmer in navad (slovenski kulturni sindrom) vstopili v središče slovenskega naroda. Danes pa je središče naroda politika, ki je po njegovem mnenju mnogo bolj centralna kot kultura. Pravi, da je danes slovenskega kulturnega sindroma konec, saj s tem, ko smo dobili svojo državo, ni več potrebe po njem. Slovenski kulturni sindrom se je tako nehal z uspehom Nove revije: "Iz gosenice je nastal metulj, ampak če je metulj, potem ni več gosenice." (Rupel 1998: 6) Meni, da se tem se je pač treba sprijazniti.

Novorevijaši in politika

"Antipolitično usmerjeni"

Spomenka Hribar (S. Hribar 1998) je opozarjala, da je imela Nova revija po osamosvojitvi premajhno distanco do politične opcije oziroma do posameznih političnih subjektov in ustanov. Meni, da je to zloraba imena in podobe Nove revije. Pravi, da je bil le odgovorni urednik Niko Grafenauer tisti, ki je držal in obdržal skupaj dve usmeritvi v reviji, da Nove revija ni postala revija "somišljenikov". Pravi tudi, da se ne bi smela mešati s politiko, saj meni, da v normalni demokratični družbi mora obstajati delitev dela med politiko in stroko.

Tudi Gregor Tomc (Tomc 1998) je bil mnenja, da se je Nova revija preveč zblížala z določenimi političnimi opcijami. V komunističnih časih je obstajala uradna politika zveze komunistov na eni strani in na drugi strani javno opozicijsko delovanje različnih skupin in posameznikov. Pravi, da takrat antikomunizem ni imel ideološkega predznaka, temveč je bil "samoumevno združevalen". Nekoč združena opozicija pa se je po njegovem mnenju fragmentirala in "nekoč samoumevni antikomunizem je postal simbol desničarske politične usmeritve. Mladina je postala levosredinski tednik, RŠ je mladinski radio, Nova revija pa je z vztrajanjem pri antikomunizmu kot temeljni orientaciji postala intelektualno glasilo slovenske politične desnice." (Tomc 1998: 51)

Nova revija je bila po njegovem mnenju tako konstitutivna za krog okoli Janše, bratov Podobnik, Peterleta. Pravi, da so jim bile blizu teorije zarote tajnih udbomafijskih lož, kar problematizira le v smislu, da je narobe, če se potem "nostalgično spominjamo njene vloge nekoč in se sprašujemo, zakaj ne igra podobne vloge tudi danes" (Tomc 1998: 51). Pravi, da se v okviru Nove revije ne bi smelo politizirati, saj je za to dovolj drugih medijev, kot so Delo, Dnevnik, Mag, Mladina, Demokracija. Nova revija pa bi po njegovem morala biti vzvišena nad vsakodnevno politiko. Njeno možno vlogo vidi v združevanju slovenske znanstvene, filozofske in umetniške elite.

France Bučar (Bučar 1998) je menil, da je "razumljivo, da se Nova revija ne sme spuščati v neposredno, zlasti ne dnevno politiko" (Bučar 1998: 17). Pravi, da je revija brezpredmetna, če nima vpliva na okolje in da se pomembnost neke revije vrednoti ravno po vplivu na okolje. In ravno zato, ker ima vpliv na okolje, se ji po njegovem mnenju ni treba spuščati v "dnevno politiko". Politika je po njegovem mnenju sekundarno področje, ki je odvisno od tega, kako je okolje duhovno oblikovano. In ravno v tem vplivu na konstitucijo duhovnega okolja je videl Bučar poslanstvo Nove revije. Opozarja tudi, da če se revija spusti v dnevno politiko ali pa postane celo privesek kakšne

stranke, pomeni to kulturno anemičnost in da se ni "sposobna obdržati na višini, ki ji jo narekuje njeno kulturno poslanstvo." (Bučar 1998: 17)

Tine Hribar (T. Hribar 1997) je analiziral vlogo intelektualcev, ki naj bi jo imeli. Meni, da se intelektualci pravzaprav ne morejo ukvarjati s politiko, saj s tem prenehajo biti intelektualci. Pravi, da se pesnik, mislec ali duhovnik lahko ukvarja s politiko, "toda če se spusti v politiko, potem mora vedeti, da tu ne gre za mašo, ne za filozofski pogovor in ne za prebiranje pesmi. V sferi politike bo pač igral vlogo politika, s tem pa vsaj začasno, če ne za zmeraj, izgubil samega sebe kot pesnika, misleca ali duhovnika" (T. Hribar 1997: 108).

Hribar je nadalje menil, da je elita vedno elita manjšine in da s tega vidika demokracija za njo pomeni, tako kot je ugotavljal tudi Platon, diktat in diktatura plebejske večine. Ugotavlja, da je v tem smislu tudi v bivšem komunističnem režimu obstajalo zavezništvo med politično in kulturno elito. Zato je po njegovem mnenju treba vedno znova opozarjati, "da demokracija ne more odločati o poeziji, vendar (tu pa po navadi zamižimo) tudi poezija ne o demokraciji" (T. Hribar 1997: 113).

"Propolitično usmerjeni"

Jože Pučnik (Pučnik 1998) pa je po drugi strani zagovarjal tezo, da se intelektualci smejo in celo morajo vključevati, če je treba, tudi v politiko. Seveda je bil Pučnik tudi politično dejaven, saj je bil predsednik Demosa, na začetku tudi predsednik SDS, pa tudi kandidat za predsednika republike, dokler iz dnevne politike ni izstopil. Pučnik je bil mnenja, da je dolžnost in pravica vsakega državljana, da se občutljivo odziva na vse pojave, ki zanj niso sprejemljivi. Meja državljanske kompetentnosti pa je "tam, kjer drugi po istih pravilih igre uveljavljajo svojo kompetentnost, ki je drugačna od moje" (Pučnik 1997: 111). Meni, da je državljanska pravica tudi organiziranje podobno nezadovoljnih za proteste proti obstoječemu stanju, meja te pravice pa je zanj zakon (Pučnik 1997). Zavrnil je tudi Hribarjevo tezo o ločevanju med kulturo in politiko. Je pa opozoril, da obstajajo za intelektualce določene pasti, če se spuščajo v "dnevna področja". Pravi, da verjetno sploh ni intelektualca, ki bi mu vedno uspelo ostati intelektualec. Meni, da kdor želi delovati v politični stranki, mora skrbeti, da ga ne bodo mehanizmi strankarskega delovanja tako omrežili, da bi izgubil pregled nad celotnim položajem. Pravi, da je bila Nova revija vedno tisti del javnosti, tudi danes, ki je poskušal odpirati vprašanja, ki so se jim sistem sam, pa tudi ljudje s svojo avtocenzuro izogibali. Vloga razumniške javnosti je po njegovem mnenju, "da ne popusti splošnemu toku dogajanja, ki temelji na raznovrstnih, največkrat parcialnih interesih".

"To je žlahtni del javnosti, ki razmišlja s svojo glavo in se ne pusti slepiti, saj dojemata splošni tok doživljanja in javne zavesti ter spregleduje dejavnike, ki jih motivirajo ti ali oni materialni ali ideološki interesi in včasih tudi enostavno predsodki" (Pučnik 1998: 3).

Ta razumniška javnost bi tako, po njegovem prepričanju (Pučnik 1998), morala nastopati proti vsem oblikam manipulacije z ljudmi, ki izvajajo klike v gospodarstvu, bančništvu, politiki, izobraževalnih, znanstvenih, zdravstvenih ali socialnih ustanovah pa tudi v medijskih hišah. Pravi, da je bila v tem smislu Nova revija del te javnosti, in zatrjuje, da bi to morala biti njena vloga tudi v novonastali demokraciji – torej del javnosti, ki se ne pusti goljufati (Pučnik 1998).

Peter Jambrek (Jambrek 1998) pa je povedal, da so stare fraze (v tranziciji) dobile nova oblačila: "Stare misli so se preoblekle v nove besede, služile pa so istim ciljem in skoraj na enak način" (Jambrek 1998: 10). Po njegovem mnenju je zato vloga Nove revije v novih časih precej težja, saj "uradne laži niso več opazne na prvi, ampak šele na drugi ali tretji pogled" (Jambrek 1998: 10). Pravi, da bi za državo v tistih časih težko rekel, da deluje v splošno družbeno korist in da je postala lahek plen v rokah aktualnih oblastnikov. Navaja, da je slovenska komunistična diktatura kot verjetno vsaka diktatura zapustila posledice, ki se jih ne da odpraviti kar tako, zgolj s svobodnimi volitvami.

S tem se je strinjal tudi Drago Jančar (Jančar 1998), ki celo meni, da Novi reviji z njenim angažmajem ni uspelo, saj so se "stara vsebina in stari vzorci, stari "modus vivendi", vse se je obdržalo" (Jančar 1998: 49). Pravi, da se v moderno družbo ne da potovati s starimi koncepcijami in razumevanjem sveta. Meni, "da mora v središču družbenega organizma stati izvorna kultura, okrog nje pa širok spekter različnih pogledov na družbo, gospodarstvo in na vse sfere našega življenja" (Jančar 1998: 49). Slovenska družbena atmosfera je bila takrat (v času tranzicije) anemična. Opozarjal je, da vsi govorijo proti razlikam, mediji jih brišejo in v glavnem plasirajo pragmatično filozofijo zmeraj vladajoče stranke. Zato je zaključil, da je tako kot je bilo v osemdesetih letih, tudi danes treba "plavati proti toku" in vzdrževati kritično opozicijo, "vendar ne z roba, kakor smo to počeli davnega leta 1980, temveč moramo v samem središču evropskih in slovenskih miselnih tokov vzpostavljati intelektualno in umetniško elito, misliti središčno, delovati kot središče, ne pa se predajati konformizmu ali celo malodušju" (Jančar 1998: 50).

Dimitrij Rupel (Rupel 1998), sicer prvi urednik Nove revije, pa po drugi strani v debato vstopa bolj s stališča politika. Sam je bil in je še vedno dejaven kot politik v več političnih opcijah. Meni, da bi se Nova revija lahko spuščala v politiko, a ne v dnevno politiko v smislu simpatiziranja ali

podpiranja neke politične opcije. Tudi on se strinja, da je bila včasih kultura zaradi specifičnih slovenskih zgodovinskih dejavnikov v središču naroda, danes pa je to politika. Meni, da bi se bilo treba usmeriti v Evropo, saj se s tem lahko izognemo slovenskemu provincializmu in zaostalosti (Rupel 1998). Po njegovem mnenju je Nova revija prostor, kjer bi se lahko govorilo o teh pomembnih rečeh, Nova revija pa bi lahko postala nekaj takega, kot so v ZDA "think tanks", ki opravljajo pomembne analize, raziskave in podobno, tudi za vlado. Meni, da bi se v Novi reviji lahko objavljale najpomembnejše ideje, tam bi se te ideje tudi pojavljale, se ventilirale ter "se v spoprijemu različnih osebnosti kresale in oblikovale. Nova revija bi se po mojem prepričanju lahko vrnila v položaj slovenskega (intelektualnega) strateškega centra." (Rupel 1998: 8) Pri tem je dejal, da bi bilo za kaj takega nujno "strankarsko orožje pustiti pred vrati" (Rupel 1998: 9).

Kvalitativna vloga Nove revije

Manca Košir (Košir 1998) je izpostavila problem in možno vlogo Nove revije v novinarski sferi. Pravi, da je funkcija Nove revije danes, čeprav so okoliščine popolnoma drugačne, ista. Ključno se ji zdi, da je Nova revija "glas zoper samoumevnost" (Košir 1998: 14). Ugotavlja, da so mediji zainteresirani za predstavljanje enodimenzionalne slike in tudi za ljudi in ideje, ki jih lahko vključijo v to enodimenzionalno sliko. "Mišljenje kot mišljenje pa nima le ene razsežnosti. Po moje je Nova revija zato tako močna, ker v tej realnosti drugega reda ni popustila, ker se ne ogleduje v zrcalih množičnih občil, ampak ker si vendarle iz oči v oči zastavlja pomembna vprašanja" (Košir 1998: 14).

Manca Košir (Košir 1998) je še povedala, da v Sloveniji nimamo osrednjega analitičnega tiska. Delo je po njenem mnenju komercialni tisk. Zato bi Nova revija morala ravno v tem času množičnih občil, v katerih prevladuje poplitvena podoba, obdržati etično držo in predstavljati tudi drugo sliko, ne pa tiste, ki jo lahko ljudje vidijo vsepovsod:

Katerikoli gumb zavrtite, povsod gledate iste slike, bodisi v Sloveniji bodisi v Ameriki ali pa na Tajskem. Drago Jančar je s svojo razstavo temna stran meseca lahko za zgled, kako naj se Nova revija intelektualno angažira in predstavlja drugo sliko in ne tiste, ki nam jo vseskozi ponujajo. (Košir 1998: 16)

Mediji in kritika

Prek večjih slovenskih medijev so pisci novorevijašem očitali predvsem dve stvari, spolitiziranost in preveliko prilaščanje zaslug za osamosvojitve. Politično delovanje so novorevijašem pravzaprav pripisovali že od vsega začetka. V 80. letih pa so novorevijaši na te očitke odgovarjali, da v resnici nimajo interesa za politiko, da bi se raje ukvarjali s kulturo, vendar se ne morejo, ker v njihovo kulturniško življenje posega partija. Zato se morajo ukvarjati tudi s politiko, je na izredni seji SZDL, ki je potekala na temo 57. številke Nove revije, dejal Dimitrij Rupel. V 90-ih pa ti očitki niso leteli več na celotno Novo revijo, temveč le na del uredništva. Pučnik, ki je bil član tistega dela uredništva, je dejal, da se morajo intelektualci kritično odzivati na družbene razmere, če je treba tudi prek politike.

Že leta 1992 pa so se začeli pojavljati prvi članki, kjer so prek medijev nekateri pisci opozarjali na povezavo Nove revije in politike. Danica Petrovič je leta 1992 v Slovenskih novicah zapisala, da "spolitiziranost" Nove revije v osemdesetih letih ni bila sporna: "Bili so pač takšni časi." (Petrovič 1992) Nadalje pa je pisala, da so se časi spremenili, a Nova revija še vedno deluje kot politična revija. Avtorica je opozarjala na politično udejstvovanje nekaterih iz uredniškega odbora Nove revije, kot so Jože Pučnik (predsednik Demosa), France Bučar (predsednik parlamenta), Dimitrij Rupel (minister za zunanje zadeve). Kritizirala pa je tudi poglavje v Novi reviji, ki je bilo namenjeno političnim polemikam in obvestilom. "Združba, v kateri so predsednik parlamenta, zunanji minister, šef vladajoče politične koalicije in kopica strankarsko ali izrazito politično aktivnih ljudi, se pač ne more sprenevedati, da ni politična" (Petrovič 1992). Avtorico je torej motilo, da se Nova revija proglašja za kulturniško, čeprav je po njenem mnenju dejansko politična. Avtorica je zaključila še s komentarjem, da politika in kultura ne gresta skupaj in da se zaradi tega "nečastnega zavezništva na drobno izdajajo načela umetniške avtonomnosti" (Petrovič 1992).

Še bolj konkretno spolitiziranost pa je novorevijašem očital Braco Zavrnik v članku z naslovom Zapesnjena distanca – "krog blizu Nove revije" in Janez Janša, 2. 3. 1994. V članku je Zavrnik dejal, da "je "krog blizu Nove revije" eno vidnejših polj dosedanje, morda pa tudi prihodnje Janševe politične suite" (Zavrnik 1994). Zavrnik je do tega zaključka, kakor pojasnjuje, prišel po angažirani akciji v podpori Janši v orožarski aferi. Del novorevijašev je takrat v javnem pismu namreč podprlo Janšo kot "garanta kontinuitete slovenske pomladi in nakazalo svojo odbojnost do predsednika republike (Milan Kučan) kot domnevnega nosilca kontinuitete stare oblasti oziroma restavracije

realsocializma v novi preobleki" (Zavrnik 1994). Zavrnik je zadnjo misel označil kot floskulo, ki je v "zadnjem času" postala ena od stalnic "pravoreka Janševega političnega (mikro)kozmosa" (Zavrnik 1994).

Novorevijašem je očital tudi, da pri aferi Depala vas, kjer so takratnega ministra za obrambo Janeza Janšo mediji obtožili zlorabe svojega položaja in "vojaškega terorja", niso rekli nič. Zavrnik navaja tudi del uredništva Nove revije, ki je po njegovem mnenju pravočasno zaznal, da z omenjenimi pismi in držo "kroga Nove revije" nekaj ni v redu (Zavrnik 1994). Mnogo bivših urednikov in tudi sedanjih zgoraj omenjenega pisma podpore Janši namreč ni podpisalo. Novorevijašem je Zavrnik tako očital, da se (brez potrebne distance, kakršna naj bi krasila neodvisne intelektualce) "lepijo" na neko politično opcijo oziroma politika (Zavrnik 1994).

Drug primer kritičnega pisanja o "krogu Nove revije" je članek Denisa Poniža iz časopisa Republika, 10. 7. 1993, z naslovom: Po prvoborcih prvoborci. Poniž v članku problematizira "kitenje" z zaslugami za osamosvojitve in demokratizacijo Slovenije. Članek je odziv na oddajo na RTV SLO (Poniž naslova oddaje v članku ne omeni), kjer je novinarka dejala, da je za slovensko osamosvojitve nedvomno najbolj zaslužna Nova revija. Dejal je, da je to preveliko poenostavljanje dejstev. Pravi, da so za slovensko pomlad zaslužna tudi vsa alternativna gibanja, revije, kot so Idrijske kaplje, Prostor in čas, Revija 2000, Celovški zvon, Most, Zaliv, Mladika, ki so "vzdrževali misel na samostojno slovenstvo takrat, ko je novorevijaška naveza plezala po "cekajevskih" strminah in gulila njihove žametne fotelje" (Poniž 1993). Novorevijašem nadalje očita, da se v takih izjavah "kažejo obrisi duhovne fiziognomije novih prvoborcev, katerih osnovni namen očitno ni bilo podjetje, ki se mu reče samostojna Slovenija, marveč osebna korist od tega podjetja" (Poniž 1993). Poniž pravi, da če bi bili intelektualci iz kroga Nove revije res to, za kar se pustijo razglašati, bi sami vzdrževali podobo zgodovinske resnice, "v kateri je prostor ne samo zanje, temveč tudi za koga, ki je imel civilni pogum pred letom 1982" (Poniž 1993).

Pozneje, od leta 1998 naprej, je bilo manj člankov, ki bi novorevijašem pripisovali spolitiziranost, več pa je bilo takšnih, ki so novorevijaše obtoževali potvarjanja zgodovine in še vedno (samo)pripisovanje prevelikih zaslug za demokratizacijo in osamosvajanje Slovenije.

Tako je Boris Jež v Delu 17. 10. 1998 v članku z naslovom Poceni nesmrtnost očital pretirano samoreklamiranje. "Nič nimam proti Novi reviji in proti avtorjem, ki se v njej pojavljajo, ampak s svojim samoreklamiranjem gre včasih le predaleč" (Jež 1998).

Tako je tudi v članku Nova Revija, nova zgodovina, ki je bil objavljen v Delu 24. 7. 1999, Miha Naglič polemiziral o vlogi Nove revije pri ustvarjanju naše države. Seveda novorevijašem ni očital, da te vloge niso imeli. Je pa polemiziral, da naj bi bili edini.

V Mladininem uvodniku (13. 8. 2005) pa je Ali H. Žerdin analiziral problematiko ob 25-letnici Nove revije. Opozarjal je na to, da si ne eni ne drugi ne smejo lastiti zaslug za preteklost, saj je to lahko ideološko orodje za prevzem vzvodov oblasti sedaj in v prihodnosti. Bistveno je to, da je bila osamosvojitve delo vseh vpletenih in ne zgolj ene skupine. Žerdin se je odzval na mnenje Boštjana M. Turka, ki je v Delu zapisal, da se za Petra Lovšina še ni slišalo, da bi se ukvarjal z osamosvajanjem Slovenije, ta pa se je s pismom bralcev odzval na članek Borisa Ježa, ki naj bi "pripadnike kulturne elite jezil z mislijo, da države niso vzpostavili novorevijaši, pač pa so bili pri tem podjetju zraven tudi drugi" (Žerdin 2005). Žerdin je dejal, da je sicer celotna debata o tem, kdo je za osamosvajanje zaslužen, rahlo bizarna, vendar pa v tem vidi problem nekaterih. Tako meni, da so "ideološke operacije, povezane s prilaščanjem preteklosti, hkrati povezane s prilaščanjem prihodnosti" (Žerdin 2005). Po mnenju Žerdina je torej "prilaščanje" preteklosti ideološki instrument za prilaščanje vzvodov oblasti v prihodnosti. Žerdin na koncu zaključuje, da so novorevijaši približno vedeli, kaj hočejo, punkerji pa so bili uporniki, vendar "če ne bi bilo enih in drugih, tudi smodnika ne bi iznašli", zaključuje svojo misel.

Nekateri članki so bili bolj tehnično kritični, na primer članek iz Mladine (avtorja Sebastijana Ozmeča), ki se je spraševal o stečaju Nove revije. Začne se takole: "Nova revija, ki je ideološko blizu SDS, naj bi bila po pisanju medijev v težavah in tik pred polomom, čeprav kljub preverjanju na sodišču nismo prišli do informacije o začetku stečaja" (Ozmeč 2007). Že v uvodnem stavku je označeno, da je Nova revija blizu ene izmed političnih opcij.

Neki drug članek iz Dela (Peter Kolšek, 16. 7. 2005, Sobotna priloga, Delo) z naslovom Nikoli ne veš, kdo bo tvoj šef, se zopet ukvarja z zaslužnostjo novorevijašev pri osamosvajanju:

Te dni slavijo (novorevijaši op. p.) četrto stoletje Nove revije, ki jo je marsikdo pripravljeno primerjati z Brižinskimi spomeniki. Nova revija naj bi pomenila začetek političnega opismenjevanja Slovencev in naj bi bila enakovredna ne le prastarim dokumentom slovenščine, temveč tudi Trubarjevemu Katekizmu. Nova revija in njeni avtorji so podlegli samoglorifikaciji in prehitremu samoumeščanju v zgodovino ... Države Slovenije niso vzpostavili novorevijaši, kot bo verjetno govorila prihodnja zgodovina, tu so bili tudi drugi, na primer Mladina ali Peter Lovšin (Kolšek 2005).

Potem so še članki, na primer v Mladini (Popotovanje Dimitrija Rupla, 28. 6. 2004, Mladina), v katerem avtor polemizira s plačilom letala, s katerim je Rupel prispel na javno omizje Zbora za republiko in ki ga je financirala Nova revija. Nekateri vidnejši člani Zbora za republiko, ki je bila iniciativa civilne družbe, so bili iz kroga Nove revije. Pred volitvami pa je Zbor za republiko politično podprl določeno politično opcijo.

Mediji o Novi reviji pozitivno

Konzervativni politični opciji naklonjeni časopisi (Mag, Demokracija, Družina) so o Novi reviji skozi celotno obdobje pisali isto, torej afirmativno. V Magu in Demokraciji kritičnih člankov do Nove revije ni bilo.

Pozitivno pisanje o novorevijaših je bilo predvsem ob praznovanjih obletnic, ko se je analiziralo njihovo vlogo pri demokratizaciji Slovenije. Pri tem je treba poudariti, da v teh revijah ni bilo opaznega pretiravanja oziroma demokratizacijskega ekskluzivizma novorevijašev, kot so jim ga očitali mnogi intelektualci in tudi osrednji mediji v svojih kritikah. Lahko bi rekli, da so bili članki nekoliko bolj uravnoteženi v revijah, ki so bile naklonjene konzervativni politični opciji. Gašper Blažič je tako v svojem članku v Demokraciji poudaril vlogo množičnih zborovanj, afere JBTZ, Majniško deklaracijo, hkrati pa je dejal, da je Nova revija odigrala odločilno vlogo v gibanju za demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije (Blažič 2007). V Družini so zapisali, da je "danes povsem napačno misliti, da so bili eni večje žrtve komunističnega režima kot drugi ... Ali je bil kdo večji disident od drugega. Seveda je bil kdo večji disident od "drugih" – prav gotovo je bil to Jože Pučnik – vendar so bili na neki drugi ravni disidenti tudi mnogi drugi" (Družinski Kažipot 2007).

Intelektualci o Novi reviji kritično

Vlado Miheljak (Miheljak 1999) je v analizi posebne številke Nove revije z naslovom Sproščena Slovenija, kjer so intelektualci iz kroga Nove revije analizirali družbene razmere v Sloveniji, dejal, da sta skupna resnica in sporočilo besedil zelo preprosta: "Slovenija še živi v komunizmu, formalna demokracija je maska, javna beseda in moralni poziv pa imata vse manjšo težo" (Miheljak 1999). Kontinuiteta stare oblasti pa se po mnenju novorevijašev demonstrira skozi ohranjanje in obnavljanje "kulturkampfa", je zapisal Miheljak. Pri tem je dodal, da v središču tega "kulturkampfa" niso Cerkev in njene politične artikulacije niti "liberalci", temveč oni sami. Polje kulturnega boja pa "zasejejo" po Miheljaku prav s tezo o neločljivosti med civilno družbo in političnim angažmajem.

Miheljak (ibid.) je nadalje dejal, da je Slovenija v primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi državami zelo dobro prebrodila obdobje sprememb. Vse druge nove demokracije so po njegovem mnenju plačale bistveno višjo ceno, kot je izguba identitete, suverenosti in tudi človeškega dostojanstva. Dober "prehod" v demokratičen sistem pa smo, po Miheljaku, uspeli narediti predvsem zaradi kompromisnosti, neradikalnosti in nedoslednosti. Ravno tega po njegovem mnenju novorevijaši ne zmorejo in ne znajo dojeti.

Gregor Tomc (Tomc 2008) je v analizi intelektualcev iz kroga Nove revije v precep vzel dve tranzicijski obdobji, prvo, ko je bila politična opcija, ki jo je del novorevijašev podpiral, v opoziciji, in drugo po prevzemu oblasti. V prvem primeru naj bi se počutili kot tranzicijski poraženci, v drugem pa kot tranzicijski zmagovalci. Tranzicijski poraženec je po njem tisti, ki verjame, da se njegov status v tranzicijskem obdobju ni spremenil glede na njegovo percepcijo pravičnosti. Tranzicijski zmagovalec pa je tisti, kateremu se njegov položaj spreminja skladno z njegovo predstavo o legitimnosti (Tomc 2008: 2).

Tomc je v svojem besedilu dokazoval, da so novorevijaši prek politike v opozicijskem obdobju zagovarjali nekaj, česar potem sami niso izvedli. Gre predvsem za pluralizacijo medijev, svobodno gospodarstvo in percepcijo preteklosti. Izhajal je iz teze, da je zgodovina v očeh opazovalca oziroma da jo vsaka opcija razlaga po svoje, glede na kognitivni razvoj in življenjsko obdobje. Tako je tudi s percepcijo posameznika do tranzicije iz avtoritarnega socializma v demokratični kapitalizem. V svojem besedilu je Tomc poskušal dokazati tezo, da je današnja generacija politikov socializirana v avtoritarnem sistemu, kar se pozna pri njihovem dojemanju socialistične preteklosti in tudi današnje demokracije.

Navaja, da je kmalu po padcu starega režima postalo jasno, da je imela večina intelektualcev iz kroga Nove revije afiniteto do konzervativne politične opcije. Kmalu pa so postali tudi "pomembni artikulorji konzervativne ideologije v slovenskem političnem življenju" (Tomc 2008: 2).

Novorevijaši v politični opoziciji

Novorevijaši so bili v opoziciji večino 90-ih let, ko sta vlado vodila Janez Drnovšek in Anton Rop, od leta 1996 do 2004. Takrat so intelektualci trdili, da obstaja demokracija zgolj formalno, v resnici pa so se stare strukture in stari vzorci vladanja, ki nadzorujejo tudi medije, obdržali. Intelektualci so ugotavljali tudi visoko stopnjo reprodukcije elit, političnih, ekonomskih in kulturnih, visoko stopnjo prilagoditve starih elit na nove razmere in centralnost politične elite (ibid.). To pa je bila po

njihovem mnenju nezadostna sprememba za pravo demokracijo.

Eden od glavnih vzvodov vzdrževanja vladajoče elite na položajih pa je bilo po mnenju nekaterih intelektualcev kontroliranje medijev, ugotavlja Tomc. Slednji pa tudi politična opcija so na večih mestih zatrjevali, da so slovenski mediji, še posebno dnevniki, politično enostranski. Kot eno izmed rešitev so "konzervativni intelektualci" predlagali pluralizacijo medijev, ki naj bi jo zagotovila država.

V časih opozicije so intelektualci (ki so pripadali "konzervativnemu bloku") tako elaborirali ideologijo, mnenjski sistem, ki je predvideval politično akcijo. Tomc (ibid.) je novorevijašem očital, da pri analizi papirnate demokracije izhajajo iz vplivov marksistične ideologije, saj tudi ta govori o tem, da vzdržujejo moderne demokracije zgolj formalno enakost vseh državljanov. Poleg tega pa, pravi Tomc, v obsojanju totalitarizem puščajo nedefiniran. Vprašanje glede velike reprodukcije elit pa je po Tomčevem prepričanju stvar osebnega mnenja, saj ni znanstveno dokazano. Še posebej težko pa je govoriti o visoki reprodukciji elit v družbi, kjer je bilo več dekad samoupravnega socializma, ki je inkorporiral veliko nesocialističnih ali pa zgolj deklarativno socialističnih ljudi na elitne položaje. Poleg tega intelektualci pri debati o visoki reprodukciji elit pozabljajo, da so bili tudi sami člani teh elit v starem režimu, meni Tomc. Ideja, da je uravnotežen medijski pluralizem edina možna ureditev v demokraciji, je kompatibilna s funkcionalistično družbeno teorijo. V realnosti pa je v modernih demokracijah glavni regulator medijev trg.

Novorevijaši na oblasti

Že pred volitvami so nekateri intelektualci iz "konzervativnega tabora (in tudi v povezavi z Novo revijo) organizirali civilnodružbeni Zbor za republiko, ki je aktivno podprl "desne" politične stranke na volitvah leta 2004. Pri tem se, kot ugotavlja Tomc, niso omejili zgolj na ideološko podporo, ampak so tudi organizirali in financirali številna javna srečanja.

Konzervativna koalicija strank je po volitvah prišla tudi na oblast. Po mnenju Tomca so imeli dve možnosti. V okviru svoje nove oblasti bi lahko prakticirali liberalno ideologijo, ki so jo napovedovali v volilni kampanji. To bi pomenilo distanciranje politike od finančnih centrov in družbenih centrov vpliva. Lahko pa bi se prepustili skušnjavi in sledili načrtu, da zavzamejo ekonomsko elito in medije. S tem bi zagotovili permanentno oblast konzervativnim političnim strankam. Tomc zaključuje, da je bilo kmalu jasno, "da je bila liberalna ideologija za nedoločen čas potisnjena na stranski tir" (Tomc 2008: 11). Tako so politično avtoriteto uporabili za dokončanje

kulturne misije, da izkoreninijo domnevno kontinuiteto starega režima.

Ker po raziskavah, ki jih navaja Tomc (Mladina v Tomc, 2008: 12), večina ljudi še vedno vidi belogardiste kot sodelavce fašizma in nacizma, je revizijo preteklosti in še posebno 2. svetovne vojne težje opraviti. Po njegovem mnenju bi namreč konzervativna elita želela spremeniti pogled na preteklost z enačenjem vloge partizanov in belogardistov. Tomc pravi, da bi bila torej po raziskavah kakršnakoli radikalna revizija zgodovine po prepričanju večine nezaželena, vendar da si konzervativna koalicija kljub temu konstantno prizadeva "reinterpretirati zgodovino" (Tomc 2008: 13).

Kot drugi primer opiše Tomc spremembe, ki so se po prevzemu oblasti po letu 2004, dogajale v ekonomski sferi. Zaradi specifične ekonomske situacije pri privatizaciji državnih podjetij (Tomc 2008) je imela država vsaj 20-odstotne deleže v večini večjih podjetij v državi. Ker je bilo drugo lastništvo zelo razpršeno, je to dopuščalo možnost postprivatizacijskih vlad, da so postavile lastne politične elite na kontrolne in menedžerske funkcije. Kot navaja Tomc, pa liberalen program privatizacije teh podjetij nikoli ni bila opcija za konzervativne stranke. "Kmalu po prevzemu oblasti je vlada uporabila javna sredstva, da je postavila novo konzervativno ekonomsko elito, ki je tesno povezana z novo vlado." (Tomc 2008: 16)¹⁹ Kot posledica sta po njegovem tako vidna centralnost politične elite v družbi, ki je bila tipična za avtoritaren socialistični režim, in nekaj, kar so intelektualci iz kroga Nove revije, ko so bili še v opoziciji, kritizirali.

Po prevzemu oblasti je bilo kmalu tudi jasno, da ima nova koalicija načrt, da prestrukturira tudi medijski prostor, ugotavlja Tomc (Tomc 2008). Navaja eksplicitne grožnje novinarjem v glavnih medijskih hišah, "prevzem" javne televizije z novim zakonom o javni televiziji in radiu, ki so ga uzakonili po zmagi na referendumu in poskus prevzema večjih časniki, kot so Delo, Večer, Primorske novice. V te časopise so po njem penetrirali prek državnih finančnih družb Kad in Sod. Delo naj bi prevzeli s prodajo državnega deleža v Mercatorju Istrabenzu in Laškemu. Po prodaji državnega deleža v Mercatorju tema dvema podjetjema je predsednik uprave Dela postal Danilo Slivnik, odgovorni urednik pa Peter Jančič. Kmalu so v javnost začele curljati takšne in drugačne informacije o pritiskih na novinarje. Nekaj več kot 500 novinarjev je podpisalo tudi peticijo proti cenzuri Janeza Janše. Pritiski na komercialne televizije pa so se po Tomčevih navedbah izvajali skozi oglaševalska podjetja, v katerih je imela država večinske deleže (Tomc 2008).

¹⁹ Tomc navaja tu Ali H. Žerdinovo raziskavo (Žerdin v Tomc 2008), v kateri ugotavlja, da je bilo pravilo za zamenjavo top menedžmenta v državnih podjetjih pripadnost konzervativnim strankam. Žerdin je zaključil, da je logika postavitve vodilnih kadrov distinktivno politična. Ekonomsko elito so po Žerdinu "rekrutirali" iz dveh virov. Prvi so bili tisti kandidati z volitev leta 2004, ki niso bili izvoljeni, drugi pa so bili sorodniki članov vladajoče koalicije ali pa simpatizerji koalicije.

Kljub temu, ugotavlja Tomc, so bili mediji s strani koalicije percipirani kot velik problem, politiki pa so pogosto ponavljali njihovo negativno vlogo v družbi (ibid.). Tip diskurza, kjer vlada politične probleme locira v civilni družbi in avtonomnih posameznikih, pa je po Tomčevem mnenju posledica kulturne misije konzervativnega bloka, da bi ustvarili novo in boljšo Slovenijo, "ki bi bila oblikovana po njihovi meri in je kot tak podoben diskurzu politikov prejšnjega režima".

Tomc tako zaključí, da so zaradi socializacije v starem režimu slovenske politične elite (tako leve kot desne) obdržale nekatere stare politične navade. Po njegovem mnenju je bil glavni cilj intelektualne elite, ko je bila v opoziciji, odmik od kontinuitete starega režima, ki je totalitarističen. Kot so namreč razlagali Stare komunistične elite so imele kontrolo nad javnim življenjem tudi skozi hegemonijo, ki so jo obdržale s kontrolo medijev. Ko pa so ti intelektualci prišli na oblast, so postali njihovi cilji kmalu vidni: odmik od kontinuitete starega režima z delegitimizacijo totalitaristične preteklosti (zgodovina druge svetovne vojne) in njenih zagovornikov, z nastavljanjem lastnih konzervativnih elit in s prevzemom medijev (Tomc 2008).

Nova elita je sebe tako dojemala kot nasprotno silo revolucije (komunistične). Paradoksalnost v tej misiji konzervativnega bloka pa vidi Tomc v uporabi nedemokratskih metod za doseg svojih ciljev. Konzervativni politični eliti Tomc tako očita, da je, ko je prišla na oblast, vodila neusmiljeno in egoistično kadrovsko politiko v ekonomskem, pravosodnem in izobraževalnem sistemu ter medijski sferi (Tomc 2008).

Po Tomčevem mnenju smo bili tako priča nečemu, čemur bi Hegel rekel "ironija zgodovine". "Desna koalicija, ki je prišla na oblast, da bi Slovenijo odrešila od domnevne kontinuitete starega socialističnega sistema, je s svojim delovanjem (po izpeljavi reform in sprememb) politični podsistem naredila še bolj tradicionalističen, kot je bil prej." (Tomc 2008: 21) Na koncu Tomc zaključí, da Slovenija sicer ima demokratičen politični sistem, kjer pa so prisotni elementi avtoritarnosti (Tomc 2008).

Ugotovitve

Glavni problemi, s katerimi so se soočali intelektualci iz kroga Nove revije - vsaj tako so povedali in zapisali - so bili, če naredimo sintezo: marginalizacija kulture in intelektualcev, deljena mnenja o mestu intelektualcev v vsakdanji dnevni politiki in tudi politiki na splošno, vračanje starih komunističnih struktur na oblast. Kar precej razmišljanja pa so namenjali tudi Sloveniji kot bodoči članici Evropske unije ter obrambi slovenskega jezika, kulture in nacionalnosti pri združevanju z večjimi narodi. Nekateri pripadniki kroga Nove revije pa so probleme videli tudi v nacionalizmih, ki so se, kakor je povedal že Zajac, začeli pojavljati v marsikateri državi.

Mediji

Po pregledu pisanja medijev o Novi reviji, lahko hitro opazimo tudi medijsko polarizacijo glede odnosa do nje. Tisti mediji, ki so bili bolj naklonjeni tako imenovani politični levici (Delo, Dnevnik, Mladina), so o Novi reviji pisali precej bolj kritično. Mediji (Mag, Demokracija), ki pa so bližje konzervativni politični opciji, pa so o Novi reviji pisali afirmativno in tudi poudarjali njeno "pomembno" vlogi pri konstituiranju slovenske države. Afirmativni članki o Novi reviji so se v osrednjih medijih pojavljali (v manjšem številu) do leta 1993. Po letu 1993 (ko je vlado prevzel Janez Drnovšek in je Demos razpadel) je opazno naraslo število kritičnih člankov o njej. Treba pa je poudariti, da je bilo vseh člankov neprimerno manj kot v osemdesetih (bodisi kritičnih ali afirmativnih). Rahel zasuk v pozitivno pisanje v Delu je bil viden po spremembi vodstva Dela leta 2006.

Pluralizem mnenj in drugačna vloga Nove revije

Bistvena razlika med novorevijaši v socializmu ter novorevijaši v tranziciji in demokraciji je bila v samoumevni združevalnosti. Kot je povedal že Tomc, je bil skupni "sovražnik" ne glede na določene razlike samoumevno povezovalen. To je bil antikomunizem. V tranziciji pa so se intelektualci iz kroga Nove revije začeli soočati z drugimi težavami. Zunanji sovražnik je izginil (ali pa tudi ne, kot so nekateri trdili). V začetku so intelektualci prek Demosa prevzeli tudi politično oblast, ki pa so jo leta 1993 izgubili. Že iz nekaj besedil, ki sem jih izbral, ker so najbolj reprezentativni, je videti, da so intelektualci dojemali problematiko svojega položaja različno, poleg tega pa so imeli pogosto tudi diametralno nasprotna stališča. Vse to pa tudi pomeni, da intelektualci niso bili enotni glede tega, kaj je vloga Nove revije po novem. Iz socializma je bila znana predvsem po svoji opozicijski drži, ne pa toliko zaradi literarnega doprinosa, čeprav so bili intelektualci iz

njenega kroga med pomembnejšimi kulturnimi ustvarjalci v državi. Po propadu socializma in inavguraciji demokracije pa se je Nova revija razdelila na tri področja. Prvo je bilo založniško, ki je komercialna dejavnost izdajanja knjig in je kot taka, če odštejemo marginalizacijo in težave pri prodaji knjig v tranziciji, neproblematična. Druga je bila dejavnost izdajanja številnih znanstveno-kulturnih revij (Nova revija, Dignitas, Phainomena ...), ki so se vsaka zase kritično ukvarjale z določenim področjem, in tudi ta sfera je bila sama zase dokaj neproblematična. Problematična pa je bila tretja dejavnost, to je družbena kritičnost in zapuščina Nove revije iz osemdesetih. Tukaj se intelektualci iz njenega kroga niso več uspeli zediniti, kakšna naj bi ta vloga v prihodnje še bila. Ravno to zadnje področje, o katerem si niso bili edini, pa je tudi področje delovanja intelektualcev, kakor sem ga definiral v prvem poglavju. Sicer so si bili skoraj vsi enotni, da bi Nova revija morala obdržati kritično pozicijo, glede tega, kaj pa to pomeni in prek katerih kanalov je to primerno izražati, pa so bila mnenja različna. Izpostavljeni so bili trije temeljni problemi: ali je kultura marginalizirana ali ne, ali se Nova revija lahko ukvarja s politiko ali ne in če se, na kašen način naj se, ter kakšna naj bi bila splošna vloga Nove revije danes.

Področje intelektualnega angažmaja

Intelektualni angažma, čeprav je še vedno bil, je v tranziciji nekako izzvenel. Tak, kot je bil v osemdesetih, ni bil več potreben in zdelo se je, da je bila naloga intelektualcev izpolnjena. A nekateri iz kroga Nove revije tega niso videli tako.

Nekateri so reviji očitali, da se je preveč spolitizirala, da se je preveč nagnila na desno in da ima premalo distance do posameznih političnih subjektov. Konkretno do političnih opcij pomladnih strank. Pojavilo se je tudi mnenje, da se v tem primeru izkorišča ime Nove revije za doseg določenih političnih ciljev. Tisti, ki jim je bila politična nagnjenost očitana, pa so poudarjali, da ima vsak državljan pravico, da se družbeno angažira, če vidi probleme, če je treba tudi skozi politiko. Med njimi je prevladovalo mnenje, da se je sistem spremenil, stari vzorci in stare strukture pa so se obdržale ter da je angažma, ki je potreben, danes isti, le da je naloga še težja, ker stvari niso vidne na prvi pogled.

Krog Nove revije pa se je vseskozi tudi spreminjal. V tranziciji so se mnogi prejšnji sodelavci, ki se niso strinjali z novim angažmajem, od Nove revije distancirali.

5. ZAKLJUČEK

Sprva sem se bal, da bo težko najti veliko napisanega o moji temi raziskovanja, že ob prvem pregledu literature pa sem ugotovil, da sploh ni tako. Na temo intelektualcev je napisanega zelo veliko, in to z najrazličnejših področij. Manjkajo pa predvsem klasifikacije in ureditev različnih besedil. Če se malo pošalim, bi lahko rekel, da se intelektualci zelo radi ukvarjajo sami s sabo. Kar je lahko tudi problem. Po drugi strani pa ravno dejstvo, da so se tudi intelektualci iz kroga Nove revije v svojih besedilih veliko ukvarjali sami s sabo in s svojo vlogo v družbi, kaže na njihovo iskanje lastne identitete v novi družbeni ureditvi. Če analiziramo, lahko vidimo, da so se bistveno več ukvarjali sami s seboj v tranziciji kot pa v socializmu, kjer je bil fokus njihovega ustvarjanja odprava socializma oziroma konkretna družbeno-politična realnost. Tako sem se kmalu namesto pridobivanja informacij bolj posvetil razvrščanju in izluščanju relevantnih. Pri tem mi je bil v veliko pomoč tudi mentor Gregor Tomc, ki mi je svetoval določene naslove. Literatura, ki mi je najbolj koristila, so bile, poleg tega, kar so napisali intelektualci iz kroga Nove revije ali pa je bilo objavljeno v Novi reviji, predvsem raziskave Ivana Bernika in Jeffreyja Goldfarba.

Pri kar nekaj vprašanjih, ki sem si jih zastavil, sem prišel do kompleksnejših odgovorov, kot pa je zgolj potrditev ali ovržba hipoteze. Včasih so ugotovitve celo večplastne v smislu, da nekateri pravijo tako, drugi drugače, pa se vseeno znanstveniki ne morejo opredeliti zgolj za eno opcijo. Včasih so celo znanstvena tla spolzka, še posebej, ko se ti ukvarjajo sami s seboj. Vsekakor pa so ugotovitve zanimive in ponujajo nadaljnje raziskave.

Ugotovitve

1. Ali je vloga intelektualcev v demokraciji kaj drugačna od njihove vloge v socializmu? Moja hipoteza je bila, da je in da je spremenjena v smeri, da so v demokraciji bolj pasivni kritiki sistema, v socializmu pa bolj aktivni. Odgovor je, da vloga očitno je spremenjena, saj je popolnoma drug sistem, ki deluje na popolnoma drugih temeljih, pa vendar je v neki osnovi vloga ista. Zagotovo pa vloga ni spremenjena v smeri, ki sem jo predlagal v uvodu. Njihova vloga je bila v tranziciji spremenjena tudi zaradi politične marginalizacije, čeravno morda sami niso tako hoteli. Vloga zaradi situacije je spremenjena v tem smislu, da so iz "ilegale" stopili v legalo. Je pa prišlo do dilem in polemik med intelektualci pa tudi drugimi o tem, kje je ta legala oziroma vsaj legitimnost, če ne legala. Vseeno pa si je večina intelektualcev na koncu debate edina, da njihova vloga ni nastopati v dnevni, aktivni politiki. Goldfarb je povedal zanimivo dejstvo, da moderne demokracije že v osnovi predvidevajo politično marginalizacijo intelektualcev. Če že nastopajo v politiki, lahko tako, kot je

zaključil Peter Zajac, da nudijo določene usluge politiki. To so po njegovem mnenju sposobnosti predvidevanja in analize ter ponujanja vizije. Po Goldfarbu pa sta glavni vlogi intelektualcev, kot se je izkazalo v demokraciji, civilna družba in odpiranje diskusije. Pravi, da morajo intelektualci braniti demokracijo z opozarjanjem na probleme in vzpostavljanjem diskusije. Tine Hribar je povedal, da intelektualec preneha biti intelektualec, ko vstopi v politiko. S tem bi se strinjal, saj biti intelektualec ni nek poklic, ki bi ga nekdo opravljal. Prej bi rekel, da je intelektualec nekdo, ki v nekem času opravi "intelektualno delo", kot je rekel Sartre: "Intelektualec ni znanstvenik, kadar dela na razvoju atomske fizike, ampak je intelektualec znanstvenik, ko podpiše peticijo proti atomski bombi." Če zaključim, naj bi bila vloga intelektualcev v demokraciji in tranziciji predvsem aktivno delovanje v civilni družbi, izgradnja kulturnih institucij, odpiranje diskusij, ponujanje analize in vizije politiki. Za razliko od socializma, kjer je bila njihova vloga, tudi zaradi političnega vakuuma, ki je nastal po padcu komunizma, med drugim tudi aktivnopolitična. Toda to so bili izredni časi in so zahtevali izredne aktivnosti. V tem smislu pa je vloga intelektualcev danes spremenjena. Poleg tega so, kot je pokazala analiza delovanja intelektualcev iz kroga Nove revije, intelektualci nagnjeni k ideologijam. Kot je povedal Goldfarb, pa demokracija s svojimi principi onemogoča uveljavitev teh ideologij in intelektualce politično marginalizira. To se je tudi zgodilo v primeru Nove revije – politična opcija, ki so jo intelektualci podpirali in ki je delala določene napake, je izgubila znaten del javne podpore. Tu so svojo vlogo odigrali drugi civilnodružbeni akterji, na koncu pa tudi ljudstvo, ki na volitvah odloča.

2. Drugo zelo pomembno vprašanje, ki sem si ga zastavil, je bilo: ali so bili intelektualci v demokraciji marginalizirani, in če so bili, ali je to naravno v "starih" demokracijah oziroma modernih družbah. Moja hipoteza je bila, da so bili marginalizirani. Tudi to vprašanje zahteva kompleksen odgovor in ne samo pritrdilnega ali nikalnega. Dejstvo je, da so intelektualci bili marginalizirani, verjetno celo preveč marginalizirani. V nekaterih situacijah je bilo z ozirom na "stare" demokracije njihova marginalizacija zdrava, v nekaterih nezdrava, v drugih pa so se tudi sami marginalizirali. V zahodnih družbah, kot je povedal Goldfarb, je politična marginalizacija intelektualcev nekaj čisto naravnega, saj je njihovo mesto, kot meni on pa tudi mnogi drugi, v sferi civilne družbe. Njihova marginalizacija v političnem smislu je imela tak odziv kot v modernih družbah. Za politično marginalizacijo mnogi krivijo kar intelektualce. Prvič zato, ker se njihovo delovanje ne sklada s političnim. Politiki obljublajo, intelektualci pa iščejo resnico, ki je pogosto nepopularna. Poleg tega so jih na volitvah porazili profesionalni politiki nove dobe, ki jih prej ni bilo. Drugi problem njihove politične marginalizacije pa je, da je nova/stara elita (ki so jo intelektualci označili kar za staro elito, ki je spremenila barve in ponovno prevzela oblast) dejansko delovala po nekaterih principih bivših totalitarnih sistemov. Ugotovljena je bila politična

neuravnovešenost medijev, problem participacije, problem slabe reprezentativnosti (odzivnosti) politike in podobno. Po drugi strani pa so si intelektualci za politično marginalizacijo krivi tudi sami. En razlog je pomanjkanje vizije, drugi pa, da so intelektualci nagnjeni k predlaganju teoretskih rešitev, kjer so potrebne konkretne akcije in odločitve. Nekateri pravijo tudi, da so preprosto izgubili stik z volivci (da so bili preveč orientirani na proces demokratizacije, pozabili pa so na demos). Kakorkoli že, politična marginalizacija v smislu aktivnega sodelovanja v politiki je v modernih družbah naravna, po drugi strani pa ni naravna njihova marginalizacija v smislu dajanja političnih nasvetov in upoštevanja s strani politike. Šlo je tudi za to, da so intelektualci hoteli obdržati ideologijo civilne družbe kot vladajoč subjekt, kar pa v modernih demokracijah ne obstaja. Civilna družba ima mesto pač drugje.

Hkrati pa tudi sami intelektualci niso čisto točno vedeli, kakšna je njihova vloga v novi družbi. Na to kaže že dejstvo številnih razprav o tej temi, ki so jih imeli tudi v Novi reviji. Za razliko od razprav v socializmu, kjer so točno vedeli, kakšna je njihova vloga in se sploh niso ukvarjali sami s sabo. Nekateri intelektualci so se zato iz javnega življenja umaknili sami, drugi so postali ostri kritiki novega sistema, zopet tretji so se podali v aktivno politiko. Takšna marginalizacija pa, kot ugotavljajo številni, med njimi tudi Goldfarb, ni zdrava.

Intelektualci bi bili v tranziciji bolj kot kdajkoli prej potrebni pri izgradnji neodvisnih kulturnih institucij, ki naj bi odpirale javne diskusije o najrazličnejših problemih. Predvsem v tranziciji, vendar v smislu civilne družbe kot razlage in anticipacije le-te, ne pa, da se koncept civilne družbe uporablja za legitimizacijo oziroma pridobitev oblasti.

3. Čas in iskanje vloge intelektualcev v nekem neurejenem času, kot je socializem, je podal veliko odgovorov na to, kakšna je lahko vloga intelektualcev v demokratičnih družbah. Če pogledamo na intelektualce zgodovinsko, so se v svoji izraziti vlogi pojavili vedno v nekih neurejenih razmerah, ki so zahtevale pa tudi dopuščale intelektualno delovanje. Tako je bilo tudi v socializmu in pozneje v tranziciji. Še posebej pa je tranzicijo zaznamovalo tudi iskanje vloge intelektualcev v novem sistemu. Na dan so prišla vse tiste stranpoti, ki so na nek način tudi potrdile že obstoječe teorije o mestu intelektualcev v sodobnih družbah.

Mesto intelektualcev v demokraciji je tako pretežno v sferi civilne družbe, bodisi z javnim nastopanjem, pisanjem kritičnih člankov, odpiranjem potrebnih diskusij, s katerimi se lahko precepira kompleksnost družbe. Hkrati je to opozarjanje na probleme ter tudi izgradnja in ohranitev neodvisnih institucij. Pokazalo se je, da kadar je to potrebno, lahko intelektualci posežejo tudi po

bolj izrednih vzvodih, kot v socializmu skozi politiko. Takrat so intelektualci sprva preko kulture delovali politično, pozneje pa zaradi nastalega vakuuma na tem področju tudi skozi politične stranke. V mirnem demokratičnem obdobju pa so bili iz dnevne politike ravno zaradi drugačne vloge izrinjeni. Pri tem so se izkazale intelektualčeve neskladnosti s političnim delovanjem. Gre za nagnjenost k teoretiziranju in politiki ultimativnih ciljev. Zato intelektualci lahko nudijo politiki usluge načeloma le v smislu podajanja vizije, analize in reševanja problemov.

4. Stvar, ki me je zanimala, je tudi, ali so intelektualci prostolebdeči, neodvisni ali pa so vedno v službi nekih kolektivnih silnic. Tudi tu je odgovor dvojen. Po mojih ugotovitvah so na neki ravni neodvisni in prostolebdeči, na drugi spet ne. Intelektualec je, kot je dejal Goldfarb vpet v neko družbeni kontekst in ni preprosto naravnani proti družbeni ureditvi (Goldfarb 1998). Pa vendar naj bi bili intelektualci neodvisni od dnevne politike. Če hočejo delovati kot intelektualci, to morajo tudi biti. Povsem drugače pa je, če delujejo, kot ideologi neke širše družbene skupine istomislečih v katero spada tudi del politične elite. Po drugi strani pa je dejstvo, ki ga je pokazala moja analiza – vloga novorevijašev, očitno. Intelektualci v socializmu niso bili prostolebdeči in neodvisni, saj so, kot so tudi sami povedali, le javno govorili to, kar so vsi drugi mislili. Imeli so znanje in orodje, kako to spraviti skupaj. Tudi politično intelektualci Nove revije tako v socializmu kot v demokraciji niso bili neodvisni. Razlika med socializmom in demokracijo pa je bila, da so svoje želje v socializmu uveljavili tudi skozi dnevno politiko, kjer so se izkazali za uspešne, saj je bil njihov angažma potreben. Lahko bi rekli, da so intelektualci ob koncu socializma izbrali subverzivno delovanje, ki ga lahko poimenujemo tudi "pot preko inštitucij". Izraz se sicer ponavadi uporablja za subkulture, kontrakulture in alternativna gibanja. Čeprav v tem smislu to ni bilo zgolj dnevnopolitično delovanje, temveč prej politični angažma pri spremembi sistema, ki se je manifestiral (angažma) tudi skozi aktivno politično delovanje. V demokraciji pa je dnevna politika ustaljena in aktivno sodelovanje intelektualcev ni potrebno. V demokraciji intelektualci lahko svojo vlogo "čuvajev demokracije" opravljajo skozi institucije civilne družbe in ne z aktivnim sodelovanjem v dnevni politiki.

6. LITERATURA:

1. Bernik, Ivan (1997): *Dvojno odčaranje politike: Sedem socioloških razprav o nastajanju postsocialističnih družb*. Ljubljana: FDV.
2. Blažič, Gašper (2007): Za kulturno prenovu Slovenije. *Demokracija* (23), 16.
3. Blažič, Gašper (2007): Pučnikova odločnost je bila ključna za Slovenijo. *Demokracija* (10), 35.
4. Božič, Peter (1987): Pohvala za izjavo sodelavcev NR. *Delo*, 7. oktober. Arhiv Dela.
5. Bučar, France (1997): Pogovor o vlogi intelektualcev v današnji Sloveniji. *Nova revija* 16(180/181), 105–124.
6. Bučar, France (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
7. CK ZKS (1998): Informacija o politični aktivnosti v Sloveniji in Zvezi komunistov Slovenije v zvezi s 57. Številko Nove revije. V Drago Jančar (ur.): *Temna stran meseca – kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990*, 778–783. Ljubljana: Nova revija.
8. Čar, Aleš (2007): Za en umik prepozno. *Dnevnik*, 27. december. Arhiv Dela.
9. Čar, Aleš (2007): Zgodba o Novi reviji. *Dnevnik* (125), 3.
10. Čulić, Marinko (1988): Da, mi smo nacionalisti. *Danas*, 26. januar. Arhiv Dela.
11. Brolih, Ladimir, Božidar Debenjak, Božo Repe, Milan Jerše in Slavko Gerič (1987): Marginalije o narodih in “demokracijem opredeljevanju”. *Komunist*, 20. marec. Arhiv Dela.
12. Demšar, Meta (1981): Na pol poti. *Komunist*, 27. februar. Arhiv Dela.
13. Djerić, Ljiljana (1987): Izziv ni demokracija. *Delo*, 12. marec. Arhiv Dela.
14. Dolenc, Ervin (1994): Slovenski intelektualci, država, nacionalizem. *Nova revija*, 13(147/148), 179–187.
15. Gaćeša, Jelena (1982): Poudarki: Malo dežja. *Komunist*, 4. junij. Arhiv Dela.
16. Gagnon, Alain C. (1987): *The Role of intellectuals in Liberal Democracies*. New York: Praeger.
17. Glišič Nebojša (1988): Glišič Nebojša v beograjskem televizijskem dnevniku, Rekli so: O tezah Rupla in pučnika v Novi reviji. *Delo*, 23. januar. Arhiv Dela.
18. Goldfarb, Jeffrey (1998): *Civility and subversion*. Cambridge: University Press.
19. Grafenauer, Niko (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
20. H., J. (1980): Revija, pobudnica večje živahnosti. *Delo*, 3. oktober. Arhiv Dela.
21. H., J. (1983): Pohvala in kritika “Nove revije”. *Delo*, 23. marec. Arhiv Dela.
22. Hočevar, Barbara (2007): Janša: del programa se ni v celoti uresničil. *Delo* (123), 2.

23. Hribar, Spomenka (2002): Nova revija za prihodnost. *Ampak* 3(6/7), 10–12.
24. Hribar, Spomenka (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
25. Hribar, Tine (1997): Pogovor o vlogi intelektualcev v današnji Sloveniji. *Nova revija* 16(180/181), 105–124.
26. Hofstadter, Richard (1963): *Anti-intellectualism in American Life*. New York: Knopf.
27. Iz jugoslovanskega časopisja (1988): Iz jugoslovanskega časopisja: Ultimat leta v Novi reviji. *Delo* 23. januar. Arhiv Dela.
28. Iz jugoslovanskega časopisja (1987): Iz jugoslovanskega časopisja: Vojaška hunta v Novi reviji. *Delo*, 15. avgust. Arhiv Dela.
29. Jambrek, Peter (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
30. Jarec, Jaša (2004): *Vloga intelektualcev v družbi*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
31. Jež, Boris (2005): Nikoli ne veš, kdo bo tvoj šef. *Delo* (163), 12.
32. Jež, Boris (1998): Poceni nesmrtnost. *Delo*, 17. oktober. Arhiv Dela.
33. K., V. (1987): Sklenjena veriga protestnih sodb. *Komunist*, 26. marec. Arhiv Dela.
34. Klemenčič, Vlado (2007): Oprostite, kako ste rekli? *Sobotna priloga, Delo* (172), 30.
35. Kolšek, Peter (2007): NR, dejstvo in mit. *Delo* (124), 23.
36. Košir, Manca (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
37. Košir, Mitja (1981): "Da" za revijo. *Dnevnik*, 9. oktober. Arhiv Dela.
38. Lukšič, Igor (1997): Gramscijevo pojmovanje intelektualcev. *Anthropos* 29(1/3), 88–92.
39. Lukšič, Igor (1990): brez naslova. *Evropa*, 30. oktober. Arhiv Dela.
40. Majer, Boris (1984): Rodila se je miš. *Komunist*, 20. oktober. Arhiv Dela.
41. Marinc, Andrej (1987): Od provokacij k temeljnim vprašanjem. *Dnevnik*, 7. marec. Arhiv Dela.
42. Medved, Zoran (1984): Dve leti "Nove revije": od aplavza do klofute. *Teleks*, 12. januar. Arhiv Dela.
43. Med tradicijo in novim (2007): Med tradicijo in novim. *Družina*, 10. junij. Arhiv Dela.
44. Merhar, Dušan (1982): Nova revija. *Delo*, 3. junij. Arhiv Dela.
45. Mihelj, Vlado (1999): Pogled skozi ključavnico: Nesproščena Slovenija (Obračun s prihodnostjo). *Dnevnik*, 6. julij. Arhiv Dela.

46. Milostnik, Tina (2004): Nova revija plačuje svoje dolgove. *Dnevnik* (177), 14.
47. Naglič, Miha (1999): Nova revija, nova zgodovina. *Delo*, 24. julij. Arhiv Dela.
48. Nova revija (1980): Prošnja za ustanovitev Nove revije. *Nova revija* 1(1), 3–5.
49. Novak, Boris A. (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
50. Novak Kajzer, Marjeta (1990): Revija mora biti kristalno žarišče nove duhovnosti. *Delo*, 19. januar. Arhiv Dela.
51. Novak, Boris A. (1987): Izjava zbora sodelavcev NR. *Delo*, 29. september. Arhiv Dela.
52. Ozmec, Sebastijan (2007): Stečaja Nove revije ne bo? *Mladina* (13), 10.
53. Pepelnjak, Iztok (1994): *Uporniki, ministri in profeti: vloga intelektualcev pri "odpravljanju" socialističnih družb*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
54. Petrovič, Danica (1992): Kultura, predpražnik politike? *Slovenske novice*, 5. marec. Arhiv Dela.
55. Plahuta Simčič, Valentina (2005): Intelektualni napor, ki je odpiral prostore drugačnosti. *Delo* (167), 9.
56. Plahuta Simčič, Valentina (2007): Tristo številčk in 25 let obstoja. *Delo* (121), 13.
57. Podkrižnik, Mimi (2003): Intelektualci po tradiciji bolj levi, kot desni – angažirani intelektualec se je rodil v franciji. Od afere Dreyfus do Sartra in sodobnih frankofonskih piscev (intervju s Tobyjem Garfittom). *Delo*, 28. maj. Arhiv Dela.
58. Poniž, Denis (1993): Po prvoborcih prvobranilci. *Republika*, 10. julij. Arhiv Dela.
59. Pučnik, Jože (1997): Pogovor o vlogi intelektualcev v današnji Sloveniji. *Nova revija* 16(180/181), 105–124.
60. Pučnik, Jože (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
61. Pungartnik, Marjan (1988): Od deževnikov do avnoja (in nazaj). *Komunist*, 12. februar. Arhiv Dela.
62. Repe, Božo (2002): *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
63. Rota, Braco (1988): Stekel polž, da o jari kači niti ne govorimo. *Teleks*, 18. februar. Arhiv Dela.
64. Rupel, Dimitrij (2007): Oprostite, kako ste rekli?. *Delo* (125), 5.
65. Rupel, Dimitrij (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
66. Šeligo, Rudi (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
67. Smole, Jože (1987): Jože Smole obsodil pisanje Nove revije ker je kršila načela ustanovne listine. *Primorski dnevnik*, 22. februar. Arhiv Dela.

68. Strahovec, Janez (1990): Koncept samostojne Slovenije v 95. številki Nove revije. *Delo*, 20. april. Arhiv Dela.
69. Svetlič, Rok (2002): Teza o prednosti literatov pri javnem angažmaju in družbeni vlogi. *Dialogi* 38(3/4), 38–43.
70. Tanjug (1983): Klajne Cajtung: Strah od pluralizma. *Tanjug*, 30. december. Arhiv Dela.
71. Tanjug (1982): Di Velt: paradoksalni samizdat u Jugoslaviji. *Tanjug*, 22. junij. Arhiv Dela.
72. Taškar, Jana (1985): Sredstva javnega obveščanja morajo braniti osnovna načela naše samoupravne družbene ureditve. *Delo*, 20. marec. Arhiv Dela.
73. Taškar, Jana; Leskovic, Alenka; Podobnik, Branko (1987): Demokratično zavrnjena izhodišča. *Delo*, 28. februar. Arhiv Dela.
74. Tomc, Gregor (2008): Remebering as reinterpretation: transitional winners and losers, the case of Nova revija intellectuals. *Slovene Studies* (1), 39–63.
75. Tomc, Gregor (1998): Nova revija in izzivi časa. *Nova revija* 17(199/200), 1–45.
76. Tomšič, Matevž (2003): Intelektualci in politika: med pragmatizmom in utopijo. *Ampak* 4(5), 6–7.
77. Tomšič, Matevž (2003): Med kulturo in politiko: dileme vzhodno- in srednjeevropskih intelektualcev na poti "vračanja v Evropo". *Nova revija* 22(252/253), 298–313.
78. Turk, Boštjan M. (2005): Pisma bralcev: Nikoli ne veš, kod bo tvoj šef. *Delo* (175), 29.
79. Turk, Boštjan M. (2007): Država malih začetnic. *Večer* (125), 8.
80. Vatovec, Jadran (2007): Janša ni pozabil Kučanovega Tacna. *Slovenske novice* (125), 2.
81. V. K. (1987): Sklenjena veriga protestnih sodb. *Komunist*, 26. marec. Arhiv Dela.
82. Zagorac, Vlado (1982): Prvi broj već razprodan. *Borba*, 3. junij. Arhiv Dela.
83. Zajac, Petar (1995): Intelektualci pet let pozneje: uspeh? Brodolom? Razočaranje? *Nova revija* 14(163/164), 164–170.
84. Zavrnik, Braco (1994): Zapesnjena distanca. *Delo*, 2. februar. Arhiv Dela.
85. ZK je za dialog (1987): ZK je za dialog, ne za pogrom. *Delo*, 27. februar. Arhiv Dela.
86. Zvonar, Darka (1987): O budilki in puščajoči strehi. *7D*, 5. marec. Arhiv Dela.
87. Žerdin, Ali H. (1998): Pankrti poznega socializma. V Drago Jančar (ur.): *Temna stran meseca – kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990*, 375–379. Ljubljana: Nova revija.
88. Žerdin, Ali H. (2005): Moja generacija. *Mladina* (33), 2.